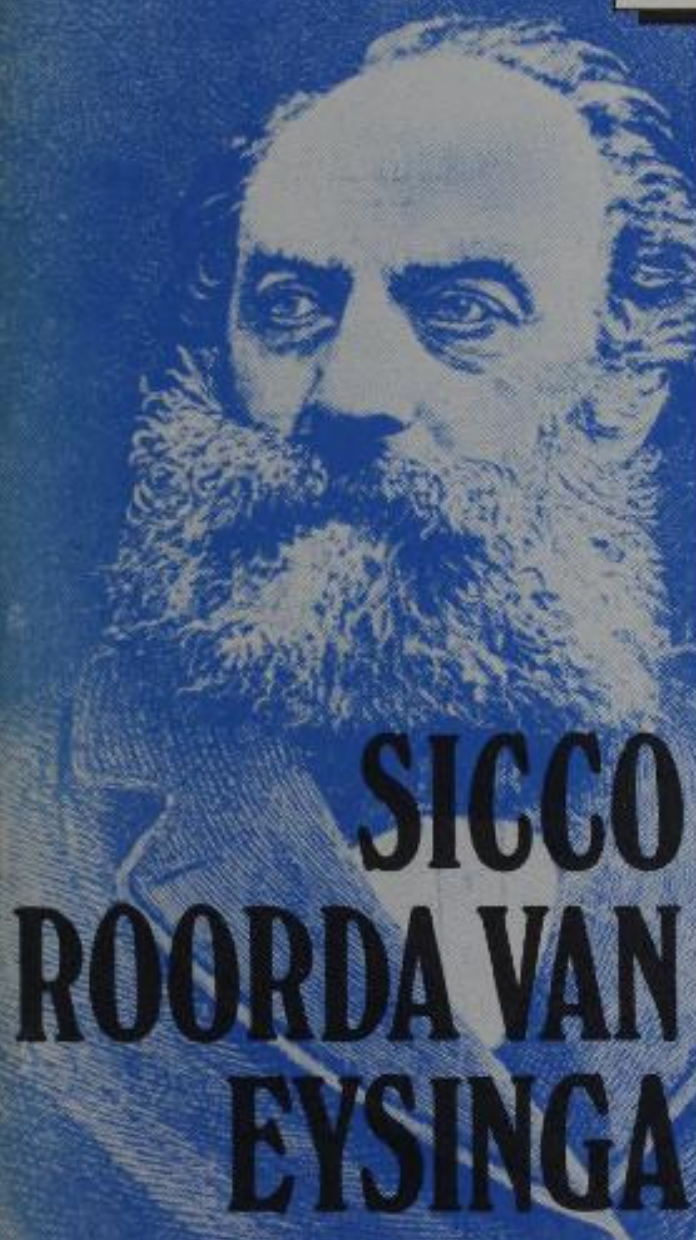

De Engelberwaarde

14

**SICCO
ROORDA VAN
EYSINGA**

ZIJN EIGE

Attentie!!

"Sicco Roorda van Eysinga – zijn eigen vijand" is in papieren vorm gescand en ingelezen. Bij het 'optisch lezen' kan het voor komen dat letters verkeerd geïnterpreteerd worden. Deze PDF-file is daarop (nog) niet gecorrigeerd en het is dus mogelijk dat hier en daar woorden zijn verminkt. Ook de illustraties zijn niet meegenomen. Mocht de lezer daardoor iets niet begrijpen dan is een mail naar hans.vervoort@xs4all.nl voldoende om e.e.a. op te helderen.

Sicco Roorda van Eysinga (1825- 1887) is de dichter van 'Vloekzang, de laatste dag der Hollanders op Java, door Sentot', waaraan Multatuli een uitgebreide voetnoot wijdde bij de vierde druk van de Max Havelaar. 'Prachtig', schreef Multatuli aan zijn vriend Roorda. 'Ik ken niets zóóforsch! En wáár! Een dichter, ziener, profet, 't is alles een.' Dat neemt niet weg dat de 'Vloekzang' voor hedendaagse oren nogal bombastisch aandoet. Het gedicht ontstond grotendeels in de badkamer, toen vers na vers aan Roorda's 'verkropt gemoed' ontsprong. Roorda van Eysinga staat ook te boek als de schrijver van het schotschrift 'Uit het leven van Koning Gorilla', dat allesbehalve vleidend de handel en wandel van koning Willem III beschrijft. Het is niet helemaal duidelijk of Roorda de enige auteur van deze 'chronique scandaleuse' is geweest. Zeker is in ieder geval dat belangrijke delen eruit eerder door Roorda in het blad Recht voor Allen werden gepubliceerd. Hij was een zeer produktief medewerker van Recht van Allen, dat werd geredigeerd door Ferdinand Domela Nieuwenhuis, met wie Roorda een jarenlange vriendschap en briefwisseling onderhield. In 1864 werd Roorda uit Indië verbannen, met als directe aanleiding het feit dat hij de machtige bankier Dorrepaal ('Droogstoppel II') in een artikel van omkooppraktijken had beschuldigd. Hij zou zijn verdere leven als 'schrijver om den brode' doorbrengen in Nederland, België en Zwitserland.

Hans Vervoort volgt in dit nummer van De Engelbewaarder het spoor van de excentrieke Roorda, dat van conflict tot conflict loopt. Een tijdgenoot zei over Roorda: `Ja, hij is een edel mens, maar hij is zijn eigen vijand'.

**SICCO
ROORDA VAN
EYSINGA
ZIJN
EIGEN
VIJAN D**

DOOR
HANS VERVOORT
m.m.v.
MAJA INDORF
AMSTERDAM
1979

DE ENGELBEWAARDER

kwartaalschrift

van de Stichting Vrienden van het
Amsterdamsch Litterair Café

De Engelbewaarder.

vierde jaargang — januari 1979

REDAKTIE

Jet Greebe,

Rob Grootendorst,

Toke van Helmond,

Bas Lubberhuizen,

Thijs Wierema.

REDAKTIEADRES

Thijs Wierema,

Bethaniënstraat 22hs,

Amsterdam,

Telefoon: 020-24 29 50

('s avonds)

ZETWERK

Gwennie Middleton.

DRUK

Leeuwenberg

OMSLAG

Joep Paulussen

ABONNEMENT:

f 25,— per jaargang

bij vooruitbetaling.

LOSSE NUMMERS:

f 7,50 Postgiro 22 98 961

t.n.v. T. Wierema, Amsterdam.

INHOUD

Verantwoording 7

1. Roorda wie? Een samenvatting 9

2. De doopceel 11

3. Jeugdijaren 19

4. Roorda op de KMA 20

5. Roorda's militaire loopbaan 30

6. Roorda en de Rembang-affaire 50

7. Een staartje ondernemerschap 67

8. Honderd dagen, journalist 69

9. Grobogan 71

10. De Vloekzang 83

11. Roorda en de Javaan 84

12. De zaak Stieltjes 91

13. Het grote conflict en de verbanning 102

14. Het gevecht om eerherstel 121

15. De Vloekzang als reden voor verbanning 136

16. De nasleep voor Nieuwenhuijzen en Sloet 148

17. Roorda en Multatuli 156

18. Brussel, Rolle, Genève en Clarens 175

19. Roorda als anarchist 187

20. Het leven na de dood 204

Bibliografie 213

VERANTWOORDING

In 1972 verscheen "Oost-Indische Spiegel" van Rob Nieuwenhuys, een standaardwerk over de Indische belletrïe. In het hoofdstuk "Vier excentrieken" besteedde hij o.m. aandacht aan Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga, tijdgenoot en vriend van Multatuli, uit Indië verbannen wegens een artikel dat te ver ging.

De redactie van het kwartaalschrift De Engelbewaarder, altijd geïnteresseerd in tegendraadse en enigszins in vergetelheid geraakte figuren, vroeg mij een boekje over leven en werk van Roorda te schrijven.

Aangezien ik haar belangstelling deel, ging ik op dat verzoek in.

Daar heb ik wel eens spijt van gehad, want er bleek veel spuurwerk nodig te zijn om alle benodigde gegevens te vinden, en als vreemdeling in archievenland raak je snel verdwaald. Dankzij Maja Indorf, mijn vrouw, is het toch gelukt om binnen de beschikbare tijd (de afleve ringen van dit kwartaalschrift worden tevoren gepland) de documentatie bijeen te krijgen.

Bij de opzet van dit boekje moest ik kiezen voor de mogelijkheid om de beschikbare pagina's vooral te besteden aan Roorda's levensverhaal of het accent te leggen op bloemlezen uit zijn omvangrijke journalistieke produktie.

Ik koos voor het eerste, om twee redenen:

Roorda was een betoog-schrijver, wiens meestal zéér uitvoerige artikelen alleen te waarderen zijn in de context van de discussies waaraan hij deelnam. Los beschouwd zijn ze na 100 jaar niet erg goed leesbaar en vanwege de vele toespelingen op personen en situaties uit die tijd vaak ook moeilijk te beg rijpen.

Over Roorda als *persoon* is eigenlijk niet veel bekend, en dat is jammer want juist door zijn persoonlijke belevenissen ontstaat een goed beeld van de tijd waarin hij leefde en de dwarse figuur die hij in die tijd was. Daarbij komt dat Roorda (zoals veel schrijvers) op zijn best is als hij het over zichzelf heeft.

Vandaar dat ik de beschikbare ruimte voornamelijk besteed heb aan Roorda's levensverhaal, via citaten uit zijn eigen geschriften en die van tijdgenoten. Daarbij heb ik het accent sterk gelegd op Roorda's Indische jaren als militair, tabaksplanter, journalist en ingenieur, en minder op de Europese jaren die na zijn verbanning volgden.

Veel gegevens hebben mijn vrouw en ik kunnen putten uit een aantal artikelen die sinds Roorda's dood (1887) verschenen, over hem en zijn verbanning: F. Domela Nieuwenhuis (1889), S. Kalff (1905), S.A. Reitsma (1941), Paul van 't Veer (1958), Henri A. Ett (1960), W.F. Wertheim (1960 en 1961), Rob Nieuwenhuys (1972).

Belangrijke bronnen waren ook de briefwisseling tussen Roorda en Multatuli (gepubliceerd in 1907), de autobiografische notities van Roorda in de bladen Oost en West en Het Vaandel, de in het Instituut voor Sociale Geschiedenis aanwezige brieven aan Domela Nieuwenhuis. Deze en andere bronnen zijn op de laatste pagina's van dit boek gespecificeerd.

Van veel personen kregen we hulp: Rob Nieuwenhuys stelde ons zijn 'Roorda-map' beschikbaar, van Henri A. Ett ontvingen we een grote hoeveelheid kopieën van archiefstukken die we in de loop van de tijd het 'pakket van Ett' gingen noemen, Paul van 't Veer zond zijn index op de briefwisseling Multatuli-Roorda, prof. G. Stuiveling en W.F. Wertheim wezen ons nieuwe informatiebronnen.

Ieme v.d. Poel was zo vriendelijk onze matige beheersing van het Frans op te vangen door haar hulp bij het lezen van enkele brieven en het verzameld werk van Sicco's zoon Henri.

Vanuit Indonesië ontvingen wij door bemiddeling van drs. J.B.A.F. Mayor Polak materiaal uit het Arsip Nasional te Jakarta, en een vertaling van zijn artikel over het cultuurstelsel.

De heer D.A. Visker van het Indisch Familiearchief besteedde veel tijd aan het naspeuren van het 'Indisch nageslacht' van Roorda.

Omdat er toch vrij grote gaten zaten in de gegevens over Roorda's huwelijken en nazaten hebben we tenslotte op goed geluk contact gezocht met vindbare Roorda van Eysinga's. Daarbij kwamen we terecht bij het nageslacht van de broer van Sicco's vader.

Mevrouw Chr. Roorda van Eysinga-Vonk kon ons nuttige informatie geven, de heer J.P.N.L. Roorda van Eysinga bracht ons in contact met enkele familieleden (mevrouw H.J. en de heren P.N.H.G. en N.S. Roorda van Eysinga) die — hoewel geen familie in rechte lijn van Sicco — toch in staat waren ons alle stamboomgegevens te zenden die we konden wensen. De heer N.S. Roorda van Eysinga zond vanuit zijn woonplaats in Frankrijk ook een afschrift van een brief die hij in 1952 ontving van Alice Felixi, een 'Indisch' kleinkind van Sicco.

Uiteraard ontvingen we ook van vele instituten en archieven de gebruikelijke medewerking. Speciaal wil ik hierbij mevrouw J.A. Roelfsema van het Multatuli-museum noemen.

Hartelijk dank.

Hans Vervoort, januari 1979.

1. ROORDA WIE? EEN SAMENVATTING

Op 1 december 1860 werd de 35-jarige ingenieur Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga, chef van de opname voor een vloeings- en scheepvaartkanaal te Grobogan (Midden-Java), in zijn badkamer tijdens het ontkleden overvallen door de muze. Op het driftig ritme van het bakje waarmee hij water over zijn lichaam wierp, ontsprong vers na vers zijn verkropt gemoed.

"Ik schijn vreeselijk gebulderd te hebben, want de bediende van mijn' huisgenoot liep naar zijn' heer met de woorden: 'Ik geloof dat de heer Roorda onaangenaamheden (perkara) heeft met zijn' opziener, want hij broemt zoo kras in de badkamer.' "

Het werd het dichtstrijdige hoogtepunt in het leven van een polemist en betoogjournalist.

Vloekzang, de laatste dag der Hollanders op Java, door Sentot heette het (Sentot was een befaamd legeraanvoerder tijdens de Java-oorlog van 1830) en het beschreef in bloedig detail de festiviteiten die zouden losbarsten bij het verdrijven van de koloniale overheersers.

"Prachtig, maar des doods schuldig," oordeelde de resident van Solo, F.N. Nieuwenhuijzen, aan wie Roorda het liet lezen. De redakteur Van der Hoeven van het Bataviaasch Handelsblad stuurde het terug met de opmerking "gij hebt toch niet in *ernst* verwacht dat ik den Vloekzang zou laten drukken? Het blad zou *zeker* verboden worden."

In de daarop volgende jaren droeg Roorda het af en toe voor in vertrouwd gezelschap, enkele exemplaren vonden hun weg naar Nederland. Daar kreeg Multatuli het onder ogen via de burgemeester van Maastricht, majoor Raat en hij wijdde er een uitgebreide noot aan bij de 4de druk van Max Havelaar (1875): "Zowel om de edele verontwaardiging die er in schittert als om de letterkundige verdiensten, vind ik hier een blyvende plaats". Ook in een brief aan Roorda is Multatuli volop: "Ikeniets zó fors! En wár! Een dichter, ziener, profeet, 't is alles een."

Hoewel Roorda geen hoge pet op had van zijn eigen literair talent, maakte hij altijd een uitzondering voor dit éne gedicht. Hij had de overtuiging dat de Vloekzang het enige van zijn schrijfwerk was dat hem zou overleven, en de opname van het gedicht in Max Havelaar maakte dat tot zekerheid.

En hoe luidde dit opstandig gedicht?

DE LAATSTE DAG DER HOLLANDERS OP JAVA
DOOR
SENTOT

Zult gy langer ons vertrappen,
Uw harten vereelten door het geld,
En, doof voor de eis van recht en rede,
De zachtheid tergen tot geweld?
Dan zy de buffel ons ten voorbeeld,
Die sarrens moê de hoornen wet,
Den wreden dryver in de lucht werpt
En met zyn lompen poot verplet.
Dan schroeie de oorlogsvlam uw velden,
Dan roll' de wraak langs berg en dal,
Dan styg' de rook uit uw paleizen,
Dan trill' de lucht van 't moordgeschal.
Dan zullen wy onze oren strelen
Aan uwer vrouwen klaaggeschrei,
En staan, als juichende getuigen,
Om 't doodsbed van uw dwingelandy.
Dan zullen wy uw kindren slachten
En de onze drenken met hun bloed,
Opdat der eeuwen schuld met rente,
Met woekerwinste word' vergoed.
En als de zon in 't Westen neerdaalt,
Beneveld door den damp van 't bloed,
Ontvangt zy in het doodsgerochel
De laatste Hollandse afscheidsgroet.
En als de nachtelyke sluier
De rokende aard heeft overdekt,
De jakhals de nog lauwe lyken
Dooreenwoelt, afknaagt, knabbelt, lekt...
Dan voeren wy uw dochters henen,
En elke maagd wordt ons een boel,
Dan rusten we aan haar blanke boezems
Van moordgetier en krygsgewoel.
En als haar schand zal zyn voltrokken,
Als wy ons hebben moê gekust,
Als elk tot walgens toe verzadigd,
Het hart van wraak, het lyf van lust...
Dan tygen wy aan 't banketteren,

En de eerste toast is: "t Batig Slot!
De tweede toast: `aan Jezus Ch ristus!
De laatste dronk: `aan Neêrlands God!
En als de zon in 't Oosten opdaagt,
Knielt elk Javaan voor Mahomed,
Wyl hy het zachtste volk der aarde
Van Christenhonden heeft gered.

Inderdaad, een beetje bombastisch is het wel, voor hedendaagse oren. Deskundigen merkten destijds al op dat goede mohammedanen het uitroeiingsritueel nooit vergezeld zouden doen gaan van een stevige slok, omdat Mohammed daar een strikt tegenstander van was. Maar ondanks deze misser en de gedateerde stijl spreekt uit het gedicht toch nog heel duidelijk de eerlijke woede van een koloniaal die de moeite nam zich te verplaatsen in de situatie van het onderdrukte volk. Dat gevoel stak Roorda ook niet onder stoelen of banken bij het schrijven van zijn vele artikelen en ingezonden brieven in diverse Indische kranten.

In 1864 werd de lastige ambtenaar Roorda van Eysinga oneervol ontslagen met verlies van pensioen, en uit Indië verbannen waar hij 19 jaar had doorgebracht. De direkte aanleiding was een artikel in de Java-bode waarin hij de resident F.N. Nieuwenhuijzen verdedigde, en daarin de machtige bankier Dorrepaal (sindsdien door Roorda stelselmatig Droogstoppel II genoemd) beschuldigde van omkooppraktijken. Terug in Nederland bleef Roorda een lastig mens, en ook toen hij zich voor zijn gezondheid en gemoedsrust vestigde in België en later in Zwitserland bleef hij via allerlei geschriften de regering bestoken. Aan het eind van zijn leven bekeerde hij zich van een verlicht liberalisme tot een eigen variant van het anarchisme en was hij een belangrijk medewerker van sociaal-demokratische bladen als het Groninger Weekblad en Domela Nieuwenhuis' Recht voor Allen. Hij was ook de auteur van het tot op heden bekende schotschrift Koning Gorilla, waarin wat minder bekende details uit het leven van koning Willem III werden weergegeven.

Sicco Roorda van Eysinga stierf in 1887 op 62-jarige leeftijd aan een longontsteking. Hij had wel eens de wens uitgesproken dat op zijn graf gebeiteld zou worden: "Hier ligt de dichter van den vloekzang: De laatste dag der Hollanders op Java".

Dat is niet gebeurd. Op zijn graf in Clarens (bij Genève) kwam te staan: Exilé — Courage, Justice, Bonté. (Balling — Moed, Rechtvaardigheid,

Goedheid).

En dat was misschien wel duidelijker.

2. DE DOOPCEEL

Historisch gezien was Sicco Roorda van Eysinga geen ècht belangrijke figuur. Al had hij in zijn tijd wel dege lijk bekendheid en invloed, toch stond hij in de schaduw van de veel talentvoller Multatuli.

Zo'n figuur van het tweede echelon kan na zijn overlijden niet rekenen op minutieuze aandacht van toesnellende biografen en vandaar dat er in de later aan hem gewijde artikelen nogal eens kleinere of grotere fouten werden gemaakt. Soms liet men hem in Nederland geboren worden (terwijl Batavia zijn geboorteplaats was), hij werd zelfs een keer als zoon van zijn inderdaad veel oudere stiefbroer aangemerkt. Over Roorda's voorgeslacht weten de meeste van zijn biografen weinig tot niets te melden. Een eind verder kwam de in Roorda geïnteresseerde prof. W.F. Wertheim toen hij in 1960 een 4-delig boekwerk ter hand nam met de wel zeer preciese titel:

Verskillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga, in leven predikant en schoolopziener te Batavia, lid van het Bataviaasch Genootschap, Secretaris van het Hoofdbestuur van het Bijbelgenootschap in Nederlandsch-Indië, en visitorator der kerken van Makassar en Moluksche Eilanden. Uitgegeven door deszelfs zoon P.P. Roorda van Eysinga, voormaals belast met het Departement van Inlandsche Zaken op Java, thans, als Secretaris der Residentie Bantam, met verlof in Nederland, verschenen te Amsterdam, 1830-32.

In dat boek trof Wertheim een beschrijving aan van het overlijden van de vader van de schrijver en dat relaas deed hem erg denken aan Sicco's opmerkingen over de dood van zijn vader, in een brief aan Multatuli.

Gezien de naamgelijkenis lag de veronderstelling voor de hand: zouden **P.P.** Roorda van Eysinga (later een bekend taalkundige) en de veel jongere recalcitrant Sicco Roorda van Eysinga broers van elkaar kunnen zijn? Stiefbroers misschien?

Wertheim ging op onderzoek uit, stelde vast dat deze laatste veronderstelling kloptel en ontdekte even later dat hij hiermee een feit had opgegraven dat al eens gemeld was door één van Roorda's eerste biografen (S. Kalff, 1905), maar sindsdien in het vergeetboek was geraakt.

Maar er bleef een raadsel over: **P.P.** Roorda van Eysinga maakte in bovengenoemd boek nergens melding van het bestaan van een jongere broer, terwijl omgekeerd ook Sicco geen ophef maakte van de familierelatie.

Hoe het allemaal precies in elkaar stak kon Wertheim veronderstellenderwijs

op basis van ongepubliceerde brieven van **P.P.** uitleggen.

Maar laat ik bij het begin beginnen.

Sicco Roorda van Eysinga kwam uit een Fries geslacht, met als stamvader Sytze Roorda van Eysinga over wie niet meer bekend is dan dat hij in 1696 huwde en een zoon kreeg, Sicco Roorda van Eysinga. Dat is nog lang niet de Sicco over wie het hier zal gaan. Twee generaties verder kreeg een burgerhopman te Sneek 2 zonen: Sikke Roorda (gedoopt in 1761, overleden in 1800) en Sytze Roorda van Eysinga (1773-1829), *de vader van Sicco*.

1. Artikel in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor Taal-, Landen Volkenkunde, 1960, getiteld Doopceel van de dichter van de Vloekzang', ook opgenomen in de bundel 'Ketters en kwezels, Regenten en rebellen' (1968).

Sytze werd dominee, maar zijn oudere broer Sikke was minstens even godsdienstig' .

"Sikke of Sicco Roorda kwam als Gereformeerd be lijder in scherp conflict met de predikanten v an de Gereformeerde-He rvormde Kerk (Verwey, Houwink en Regenbogen), maar ook met zijn broer Sytze Roorda van Eysinga! Sikke liet daarom bij zijn naam `van Eysinga' weg; en liet voor zijn over lijden uitdrukkelijk blijken niet in de kerk te Franeker begraven te willen worden. Dit om te voorkomen dat zijn tegenstanders-predikanten steeds over zijn graf zouden lopen. Sikke is dan ook te Harlingen in de Kleine Kerk begraven".

Ds. Sytze Roorda van Eysinga was predikant te Westzanen, trouwde met Eyda Catharina Piers en kreeg 6 kinderen, v an wie 5 dochters en 1 zoon, de eerder genoemde Philippus Pieter (geboren 1796 in Kuinre of Cuinre in Friesland). In 1818 vertrok hij met zijn vrouw en 3 jongste dochters naar Indië, waar hij aangesteld was als predikant te Batavia. Zijn zoon Philippus volgde hem een jaar later, als militair. Hij was het die in 1830-32 de 4 delen liet verschijnen waa rin de reiservaringen van zijn vader en hijzelf uitvoerig werden verwoord. Al in 1821 ging het mis, want moeder Eyda Catharina Piers overleed op 5 januari in de armen van haar enige zoon, die de droeve plicht had zijn in Nederland achtergebleven zusters in te lichten (citaat uit het reisverslag in 4 delen):

1. Gegevens ontleend aan informatie die ik ontving van de heer P.N.H.G. Roorda van Eysinga.

"Mijne brieven werden met het schip *Arinus Marinus* afgezonden, dat, helaas! even buiten straat *Sunda* geheel verging; slechts vier

matrozen, die zich aan een stuk hout vastklemden, werden gered, de vijfde, die zich bij hen bevond, verloor zijne krachten, en zonk weg in de golven, op het oogenblik, dat hem eene hand ter redding werd aangeboden. Het verhaal der geredden omtrent het vergaan van dit schip was zeer treurig. Een ijlings ontstane orkaan had dermate op dezen bodem gewoed, dat dezelve met den voorsteven ten afgrond was gezonken, terwijl de schepelingen en passagiers slechts een oogenblik, op den achtersteven, in den schrikkelijksten doodsnoed en jammerende wanhoop, hunne smeekbeden, bij radeloos handenwringen, tot God hadden kunnen opzenden, daar zij dadelijk met het zinkende schip, als een pijl, in de diepte werden verzwolgen! Twee lieve kinderen van mijnen buurman SAK waren onder de passagiers, en wie verbeeldt zich de smart van hunnen grijzen vader, bij het vernemen dezer verpletterende tijding! Mijne droefheid, die eenigszins bedaard was, werd op nieuw verlevendigd, te meer, daar ik nogmaals het verscheiden mijner betreurde moeder moest melden, en alzoo weder die snaren aanslaan, die immer der ziele geweldige trillingen aanbrenge.

Ons huisgezin werd, kort na het afsterven mijner moeder, geheel ontbonden. Mijn vader ging, tot herstel zijner gezondheid, en als visitator der kerken en scholen, op reis, zoo als zulks in zijne reizen reeds is beschreven. Mijne zuster SARA en mijn nichtje, die bij ons te huis waren, traden in het huwelijk. Mijne jongere zusjes gingen eerst naar de Franse school te *Batavia*, en vervolgens naar *Europa* terug, en ik betrok een zeer lief huis, in een aangenaam oord, langs den weg van *Goenong Saharic*."

In het boek "Joseph Kam, apostel der Molukken" (dr. I.H. Enklaar, 1963, uitg. Boekencentrum, Den Haag) staat een zeer korte samenvatting van de belevenissen van ds. Sytze op de toernee die hij ondernam, na de dood van zijn vrouw:

"Roorda had van de hem zeer welgezinde G.G. vergunning ontvangen om tot herstel van zijn gezondheid een zeereis naar de Grote Oost te mogen ondernemen; hij zou daar tevens de belangen der Kerk kunnen behartigen. Roorda beschouwde zich nu als inspecteur voor godsdienst- en onderwijszaken en tekende voortaan als 'visitator'. Na een verblijf van anderhalf jaar in Makassar (haast had hij blijkbaar niet), voer hij in mei 1823 met de Rosalie naar de Molukken; de koers ging langs de zuid, zodat hij begin juni een kort bezoek aan de eilanden Wetter (Wetar) en Makissar (Kisar) en de daar wonende christenen kon brengen.

Op 7 juni 1823 werd Roorda op Ambon door Kam van boord

gehaald, en aanstonds werden zij goede vrienden; de ganse tijd dat hij niet op verdere tochten was uitgevaren, tot zijn vertrek in mei 1824, vertoefde hij als gast in Kams woning. In juli zien wij hem Ternate en Manado een kort bezoek brengen, dan verblijft hij enkele dagen op Saparua, en daarna begeleidt hij Kam op een tournee langs de berggemeenten van Ambon; van half november tot tegen Kerstmis inspecteert hij ten slotte met Kam de kerken en scholen langs Cerams zuidkust en op Nusalaut. Gedurende zijn verblijf in Kota Ambon nam hij voor Kam de Hollandse diensten waar. Tijdens het bezoek van de G.G. met zijn gezelschap, in maart en april 1824, trad Roorda natuurlijk telkens naar voren. Op 17 mei was eindelijk de dag van vertrek aangebroken; op hartroerende wijze werd van Kam en zijn gezin afscheid genomen. Roorda verzwijgt dat hij, alleen gekomen, gehuwd naar Java terugkeerde; uit andere bronnen weten wij namelijk dat hij intussen op Ambon ten tweeden male in het huwelijk was getreden, en wel met een jongedame van veertien lentes, die hem een nieuwe reeks kinderen zou baren; de gezondheids- en verjongingskuur, die deze reis beoogd had, kan dus wel als geslaagd worden beschouwd."

Uit het tweede huwelijk werd Sicco geboren.

In een voetnoot voegde Enklaar aan dit relaas toe dat Roorda wel èrg snel trouwde, want hij arriveerde op 7 juni 1823 en al op 15 september was een `mevrouw Roorda' aanwezig bij de doop van een Chinese vrouw. Uit de onderzoekingen van W.F. Wertheim blijkt dat het nèg vlugger ging, want in de Bataviasche Courant van 27 september 1823 stond het be richt:

"Getrouwd, Sijtze Roorda van Eijsinga, predikant te Batavia, weduwnaar van vrouwe Eijda Catharina Piers, en Geertruida Catharina Dibbetz. Amboina, 24 Juli 1823."

Geertruida Catharina was een "Gelderse schoonheid", in 1809 in Arnhem geboren en dochter van kapitein Frederik Willem Dibbetz die van een borrel hield en door Gouverneur-Generaal Van der Capellen in 1824 van Ambon naar Soerabaja werd opgezonden, waar hij enkele jaren later overleed.

Hoe mooi Geertruida was, werd door de Fransman Lesson verwoord, die haar bij een toneelvoorstelling in oktober 1823 zag: "Tous les célibataires dévoraient des yeux la *domfine*, ainsi nomme-t-on l'épouse du principal ministre luthérien, dont la charmante figure était rehaussée par des traits d'une pureté raphaélienne" (vrij vertaald: alle vrijgezellen verslonden met hun ogen de dominese, die een perfect figuur combineerde met puur rafaelliaanse gelaatstrekken).

Dit nieuwe huwelijk van zijn vader was Philippus Pieter niet welgevallig, en in de 4 delen over de belevenissen van zijn vader en hemzelf in de Oost zwijgt hij dan ook in alle talen over het bestaan van dit tweede huwelijk en de kinderen die eruit voort kwamen (Sicco, en nog een zoon en dochter).

Vond hij het genant dat zijn 50-jarige vader met een 14-jarige schoonheid trouwde? Prof. Wertheim, die inzage kreeg in een aantal brieven die Philippus niet in zijn boek opnam, kwam tot de conclusie dat de jeugdige leeftijd van zijn stiefmoeder Philippus vermoedelijk minder raakte (er waren wel meer voorbeelden uit die tijd van meisjes die al zeer jong trouwden) dan het feit dat vader Dibbetz bij de GG in ongenade was geraakt.

Maar terug naar ds. Sytze, die in 1823 op Ambon trouwde. Een jaar later ondernam hij de terugreis naar Batavia. Philippus schreef aan zijn zusters in Nederland:

"Zeer verlangend ben ik hem weder te zien; het is nu bijna drie jaren, dat ik vader niet zag, en zal mij over zijne terugkomst verheugen. Zonder u met vrees te willen vervullen, moet ik u echter melden, dat de reis van *Amboina* naar *Batavia* thans niet zonder groote gevaren is. Er zijn wel honderd rooversschepen, welke de zeeën onveilig maken, vele vaartuigen afloopen, en den grootsten schrik verspreiden. Echter moet ik weder, tot uwe geruststelling aanvoeren, dat vader zeker een groot en wel gewapend schip zal kiezen, en dat er thans middelen beraamd worden, om de roovers uit te roeijen. Het is hier een land, hetwelk ons leert zich op alles voor te bereiden, en daarom stel ik mij nooit het schoonste voor. Wat vader echter betreft, moet ik zeggen, dat hij den allergunstigsten wind heeft, en daardoor niet ligt door roovers zal aangevallen worden. Ik stel mij derhalve gerust, zonder eigenlijk geheel van dien angst bevrijd te zijn, welke de teederheid soms maar al te spoedig doet ontstaan. Zoodra er eenige nadere tijding van vader komt, of, indien hij zelf ons zijne aankomst meldt, zal ik u onmiddellijk schrijven. Wees dus nog niet ongerust, en denk, dat God, die onzen vader reeds zo dikwerf beveiligde, hem ook nu op nieuw beschermen, en veilig in de haven van zijne begeerte zal geleiden."

Sytzes jonge vrouw was zwanger en beviel tijdens een tussenverblijf in Ternate. In een (niet in het 4-delig boekwerk opgenomen) brief schreef Philippus:

"Eer ik dezen eindig, moet ik u Ed. melden dat ik twee brieven voorleden week van vader heb ontvangen, waarvan de eerste meldde

dat Z.E. eerstdaags te Batavia zou terug keeren, deze brief was nog van Amboina; de tweede bevatte de geschiedenis van de ontijdige bevalling van zijn E. Jeugdige gade, die zich terwijl haar E. heette koortsen had in het koude bad begaf, de weeën kreeg en zeven maanden Zwanger Zijnde, verlost van een welgeschapen en levendig kind, dat echter 6 uren na deszelfs geboorte overleed, zoodat ik weder de eenigste zoon ben, want volgens berigten zou dat kind van het mannelijk geslacht geweest zijn. Wij leggen den hand op den mond en zwijgen eerbiedig Stil mijne geliefde! wat God doet is welgedaan."

De baby overleed op 2 juni 1824, enkele maanden later was vader Sytze in Soerabaja aangeland en schreef aan zijn zoon:

Soerabaya, den 30sten September 1824.

Geliefde Zoon!

Reeds heb ik mijn werk hier begonnen, en zal mij spoeden, om weldra bij u te zijn. Zijne excellentie hoopte, dat ik met zes weken hier zoude kunnen volstaan, maar het komt mij wat kort voor. Ik reikhals, om u te omhelzen, te meer, daar gij mijne vroegere brieven niet hebt kunnen ontvangen, daar *de Calypso*, die hen medebragt, vergaan is. Ook met dien bodem had ik de brieven voor mijne kinderen, in *Holland*, medegegeven, zoodat zij nu eenige tijd van tijdingen van mij zullen verstoken zijn. Een geschenk aan uwe beminde gade is ook verloren. Ik heb zijne excellentie naar u gevraagd en weldra zult gij zeer tevreden zijn. Over den dood van SARA ben ik zeer getroffen. 1 De brief over haar afsterven is naar de *Molukkos*, maar een officier, die bij haar overlijden en uitvaart geweest is, heeft mij alles verhaald. In hare laatste uren heeft zij aan u en mij met hartelijkheid gedacht. Hoe gaarne had ik haar nog eenige oogenblikken gesproken; maar dit heeft der Voorzienigheid niet behaagd.

Ik ben een paar dagen op *Madura* geweest, en de sultan heeft mij eene luisterrijke partij gegeven. Het was voor mij een groot genoegen, van dien vorst te hooren, dat hij een uwer Maleische gedrukte werken bezat en daarover met allen lof sprak. Hoe aangenaam dit voor het vaderhart is, kan men slechts in dezelfde omstandigheden ontwaren.

Uw liefhebbende Vader,
(get.) S. Roorda van Eysinga.

Philippus over het weerzien:

"In het begin van 1825 keerde mijn vader, na eene afwezigheid van

vierde half jaar, in mijne armen terug. Hoe genoegelijk het was elkander na zoo vele gevaren en bijzondere lotgevallen weder te zien, was het aandenken aan onze overledene bloedverwanten eene te teedere stof, om onze vreugde niet te temperen, zoodat wij zoo wel tranen van blijdschap als van droefheid stortten. Na de eerste sterke aandoeningen deelden wij elkander onze lotgevallen mede, en de avond was reeds gevallen, eer wij hiermede geëindigd hadden. Mijn vader nam zijn' intrek bij den heer P A R V E , op het reeds meermalen genoemd landgoed *Grogol*, alwaar van eene gulle verkeering en frissche lucht voor zijne onder;rijnde gezondheid eene heilzame uitwerking verwacht werd."

1. Dit was zijn dochter Sara, geboren in 1804, in 1821 gehuwd met 2de luitenant A. Beyerink, te Japara overleden in 1824. Beyerink stierf kort na de dood van zijn vrouw.

Op 8 augustus 1825 werd Sicco Ernst Willem geboren.

Korte tijd later vroeg vader Sytze om verlof naar Nederland, in verband met zijn slechte gezondheid. Hij trof het niet, want zojuist was Du Bus de Ghisignies aangesteld als grote bezuiniger en hij kreeg geen toestemming.

Op 4 januari 1827 werd weer een zoon geboren, Sytze Frederik Willem. Over diens doopsel meldt Enklaar in zijn boek over Joseph Kam het volgende (refererend aan een dagboek van de zendeling Wieënkóttter): "Op 28 januari meldt Wieënkóttter dat hij en zijn medezendingen Luyke en Dommers `uit welstaanshalven' een duur rijtuig moesten huren om van Parapatan naar de kerk in de benedenstad te rijden, waar Roorda in de Hollandse dienst zijn kind ging dopen. Ds. Roorda steeg thuis met vrouw en baby in zijn eigen rijtuig (als gewoonlijk in grote stijl, met een paar paarden, en twee zwarte jongens achterop) en reed in volle statie af, maar onderweg werden de paarden wild en het rijtuig met de hele familie sloeg om. Niettemin kwam Z. W. Eerw. op de predikstoel alsof er niets gebeurd was."

Op 12 juli 1828 werd een dochter geboren, Maria Catharina.

Een jaar later was het eindelijk zover, vader Sytze kreeg toestemming met vrouw en kinderen naar Nederland terug te keren. Onderweg overleed hij op 1 april 1829.

Philippus schreef erover:

"Te *Anjer* ontving ik de hartverscheurende tijding, dat mijn beminde vader, met het schip *het Schoon Verbond*, kapitein KRAAI, naar *Europa* vertrokken, na veel lijden, te *St. Helena* aan wal gebragt,

aldaar overleden en begraven was. Hierdoor werd mijne zoete hoop, om hem in het vaderland weder te zien, bedrogen, mijne verwachting, om met hem in den familiekring aangename dagen door te brengen, te leur gesteld! Ach! hoe werd ik door dit berigt ter nedergeslagen, hoe somber mijn geest, hoe moedeloos mijn hart! De toekomst verloor nu veel van hare bekoorlijkheid voor mij, en de terugreis, die mij zoo toelachte, vertoonde zich nu van eene treurige zijde. Noch vader, noch moeder, noch zuster, die naar *Indië* vertrokken, zou ik in *Nederland* ontmoeten; ik zou alleen terugkeeren, om de droeve maar van hun verscheiden mondeling aan mijne overige zusters mede te deelen.

Ik had mijnen vader in zijn laatste dagen niet mogen bijstaan. Waarlijk! ik ging reeds gebukt onder de zware verliezen die ik bereids had geleden, en nu moest dit sterfgeval de vorige wonden weder openen en op nieuw doen bloeden en vermeerderen. Mijn vader, de leidsman mijner jeugd, de raadgever op mijn verder levenspad, was niet meer! De godsdienst verschafte mij wel troost, doch ik had tijd noodig, om eene belangrijke leniging van smarten te verlangen. De herlezing van zijner laatsten aan mij gerigten brief was mij dierbaar, dewijl hij mij daa rin meldde, dat ik nimmer zijne dagen had verbitterd.

Hoe wonderlijk zijn de wegen der Voorzienigheid! de asch van den braven, die bijna zijn gansch leven besteedde, om door Evangelieprediking, in *Europa* en *Azië*, het rijk des vredes uit te breiden, rust in de nabijheid van die des overweldigers, wiens eenigste doel was, om, door toomelozze heerschzucht en bloedige oorlogen, verschillende werelddeelen aan zijne zegekar te kluisteren. De beide uitersten raken hier elkander; stort vreemdelingen, die *St. Helena* bezoekt, een' traan van dankbaarheid op het graf mijns vaders, en een' van medelijden op dat van *NAPOLEON!* "

Geen woord over het leed van zijn vaders nieuwe vrouw, weduwe op haar 19de. Philippus vertrok een jaar later zelf met vrouw en kinderen naar *Nederland*, woonde in *Amsterdam* en *Kampen* en werd in 1836 benoemd tot hoogleraar in de Oosterse talen aan de *KMA* te *Breda*. De mooie jonge weduwe Geertruida Catharina zou de rest van haar (zeer lange) leven ongehuwd blijven. Ze vestigde zich in *Winterswijk* en leefde van het pensioen dat ds. Sytze haar naliet.

3. JEUGDJAREN

Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga was 4 jaar oud toen zijn jonge moeder in Nederland arriveerde. Opvoeden is niet makkelijk, zeker niet als je al op 19-jarige leeftijd in je eentje 3 kinderen moet grootbrengen. Met Sicco lukte het dan ook niet zo goed: "Op mijn 9de jaar werd ik op verzoek van al de Winterswijkers school gezonden," schreef hij later aan Multatuli. Hij kwam terecht op de kostschool van Van Berkel, gevestigd in het poortgebouw van het voormalige kasteel Montfoort. Daar was hij kennelijk een ster, zozeer zelfs dat het schoolhoofd Sicco als paradepaardje van zijn opleiding stuurde naar het examen voor cadet van de academie te Breda.

"Op myn 14e jaar offerde myn schoolhoofd my op. Hy moest zyn' naam te Breda herstellen. Met Deeleman was ik de eerste van 300 aspirant-cadetten. Hy overtrof my in wiskunde, ik hem in letteren. Dat was 't keerpunt van myn roem. Mislukt militair, mislukt ingenieur, mislukt publicist en, zonder myn huwelijk, mislukt mensch! "
(brief aan Multatuli).

Elders schreef hij hierover: "Dit was het keerpunt van myn roem. Ik werd gedwongen taktiek, velddienst, versterkingskunst te bestudeeren, en las steelsgewyze geschiedenis, taalkunde enz. En juist strategie, het denkende gedeelte der krygskunst, werd onnoodig geacht, voor hen die naar de Oost gingen! !"
1. In 1843 keerde hij terug naar Indië, voor het vervaardigen van een 'algemeen Maleisch Nederduitsch woordenboek', groot 2000 bladz. in folio. In 1848 vertrok hij weer naar Nederland, nadat een uitvoerige correspondentie over zijn pensioen naar tevredenheid was afgesloten. Hij overleed in 1856, na een carrière die hem véél van de waardering gebracht zal hebben waar hij behoefte aan had.

gie, het denkende gedeelte der krygskunst, werd onnoodig geacht, voor hen die naar de Oost gingen! !"
Dat Sicco dit achteraf als een keerpunt in zijn leven beschouwde had twee redenen. In de eerste plaats sloot de cadettenopleiding niet aan bij zijn meer literaire talenten en ambities, in de tweede plaats was het een voortzetting van een 'opvoeding door mannen' waaraan hij achteraf weet dat hij ruw besnaard was: "Myne broeder en myne overledene zuster bleven by onze moeder en daardoor bewaard voor onkieschheid."

In de brieven die hij véél later aan Multatuli schreef, kwam dit thema meermalen naar voren. Sicco had veel op met zijn jonge moeder, "eene groote ziel" die helaas vaak gebukt ging onder geldzorgen, en ook toen zij vele jaren later bij hem en zijn vrouw inwoonde was enige jaloezie merkbaar als hij het in zijn brieven aan Multatuli had

over de bezoeken van zijn moeder aan `haar Benjamin', zijn jongere broer die inmiddels dominee geworden was en in Grevenbicht huisde. De schoolopleiding in Montfoort zette hem overigens ook sti listisch op een spoor dat hij achteraf verfoeide: "Hoe komt 't toch dat ik vroeger nooit dien Bilderdijk walgelijk heb gevonden? Die vervloekte schoolvos M. van Berkel te Montfoort, heeft mij bedo rven. Alle weken moesten wij verzen bulderen. Ik was 9 jaar oud".

4. ROORDA OP DE KMA

Op 29 mei 1840 werd Roorda toegelaten tot de KMA-opleiding en hij arriveerde er op 4 september van dat jaar, 15 jaar oud. Ook al had Roorda achteraf het gevoel dat hij toen op een verkeerd spoor gezet werd, toch had hij later vrij goede herinneringen aan de adviezen van diverse leraren, zoals bijvoorbeeld prof. Wenckebach die gewend was cadetten in te prenten: "Als iemand u antwoordt: 'dit is natuurlijk' beduidt dit doorgaans 'ik weet er niets van'".

Van de gouverneur van de academie nam hij een citaat op als motto van zijn brochure 'Weten en begrijpen' (1873): "Tracht vooral Indië en de inboorlingen te *begrijpen*, want bijna allen die er geweest zijn en die ik ondervraag, weten mij slechts te antwoorden: 'De Oost is net een land als Holland, maar de meiden bennen zwart'".

Ook de geschiedenisleraar Bolhuis gedacht hij met warmte: "Toen hij, echtgenoot en vader van vijf kinderen, in een tweegevecht viel, was ik nog slechts zestien jaren oud, maar zijn dood greep mij tot in het diepste van mijn ziel aan. Hij was met de heeren Delprat, Froger (zonder de heeren Delprat en Froger zou ik nooit in vier jaren officier zijn geworden), van Heusden, Veth, Storm, Buysing en enkele anderen een mijner weinige, toegeeflijke beschermers aan de Militaire Academie. Ik was zelfs een zijner lievelingen, en van niemand anders kan ik dit zeggen; maar ik had, ge lijk Tyl Uilenspiegel, het er naar gemaakt."

Hij was een lastige leerling: "Het eerste beginsel dat aan de Militaire Academie de kapitein-adjutant Van Daalen, de luitenant van politie van der Schrieck (thans kamerlid), de wachtmeesters Bouma, Konijnenburg enz. mij dan ook trachtten in te pompen luidde: 'Jonker, u mag niet denken. Eerst gehoorzamen en dan reklameeren. Niet raisonneren! Ik was echter tuchteloos.'"

Dat Roorda al v rij vroeg de neiging had zich voor andermans karretjes te spannen, blijkt uit een latere brief aan Multatuli: "Chris van Beresteyn, mijn oud schoolmakker, auditeur-militair te Semarang, moest naar Ngawie om een soldaat te doen ophangen. Hij pleisterde te Solo, ontmoette in het logement R. Kampf en begint met dezen een gesprek.

—Welke Europeanen zijn hier zoo al? K. noemde ook mij.

—Hé! Heet hij Sikko?

—Ik weet 't niet. Misschien wel. Zijn naam begint met een S.

—Wel! dan heb ik school met hem gegaan. Haalt hij nog altijd de kastanjes uit het vuur?

—Ja, op dat punt is hij niks veranderd."

Over Roorda's KMA-jaren en de daarop volgende 11 jaar als officier is door zijn latere biografen weinig meer` gezegd dan dat hij lastig' was.

In 1878 schreef Roorda een brochure ter nagedachtenis van één van zijn burger-chefs, Thomas Stieltjes en meldde daarin dat deze in 1865 het redacteurschap van Het Vaandel opnam en hem vroeg de herinneringen aan zijn militaire loopbaan op te schrijven. "Maar nauwelijks had ik een aanvang gemaakt met het opsnijden van mijn ondeugende cadetten- en luitenantstreken, of het liberale Ministerie Van der Putte-Blanken bedreigde den uitgever Roelants met opzegging van de tweehonderd abonnementen voor het leger."

Op zoek dus naar Het Vaandel. Inderdaad blijkt de jaargang 1866 een serie schetsjes te bevatten ondertekend door O. Mikron, waarin de belevenissen van cadet Ernst Luchthart op de KMA en later worden verteld, in een stijl die het meest doet denken aan J.B. Schuils belevenissen van de Katjangs op de kostschool van Buikie. Eigenlijk best leuk dus. Voorzover er twijfel zou kunnen bestaan aan het auteurschap van Roorda en het autobiografische karakter van de belevenissen van Ernst Luchthart worden die wel opgeheven door allerlei details die alleen op Roorda kunnen slaan, zoals de mededeling dat Ernst Luchtharts vader predikant in Zaandam was (vader Sytze was voor zijn vertrek naar Indië predikant te Westzanen).

"Ernst Luchthart, een mengelmoes van diepen ernst en dolle scherts, was kadet van de oostindische genie aan de Militaire Akademie, waar hij bijna evenveel uren in arrest doorbragt als er buiten, en zijn tijd meer wijdde aan versjes op de leeraars en "gedenkschriften van een' kadet" dan aan wis- en krijgskunde. In het orderboek was hij eene "standvastige grootheid," zoodat ten laatste besloten werd, in geval hij alleen gestraft was geworden, niet meer gelijk naar gewoonte den kring te formeren om daarvan aan het korps kond te doen.

Een der weinigen, die hem de hand boven het hoofd hielden, was de kommandant van de akademie, de majoor van de genie **J.P.** Delprat; zonder deze bescherming zou Luchthart vermoedelijk gesjeesd zijn. Eens zat Luchthart weer naar loffelijken gewoonte in de politiekamer of "doos," wegens "praten gedurende de eigen oefening, niettegenstaande herhaalde waarschuwing."

De luitenant Vuur was uitgenoodigd geworden hem daar volop werk te geven, ten einde de uitpattingen van den geest te voorkomen.

't Was bitter koud daar buiten,

De wind blies fel en guur.

Ernst had dus meer lust op de warm-waterpijp te gaan zitten, dan met verkleumde vingers al de vestingen van het oorlogszuchtige Frankrijk en al de wateren van dat kikker-land op te sommen, welks gastvrijheid door Voltaire vergolden werd met den afscheidsgroet:

Adieu, canaux, canards, canaille!

want niets minder werd van hem gevegd.

Luchthart was achterlijk in de vakken *Velddienst* en *Differentiaalrekening*, en zag daarin een heerlijk voorwendsel zich van de beantwoording der twee vragen af te maken, na aan één derde van het programma te hebben voldaan.

Onder eene opsomming van de bergen op Java, die hem niet veel tijd kostte, doordien hij de meesten verzwegen, schreef hij aan den luitenant Vuur:

Hier in deez' doos, bevroren en bestoven,

Ontving 'k mijn werk. 't Gaat mijn verstand te boven.

Mijn wil is goed, maar ach! mijn vleesch is zwak,

En bovendien mijn hersenpan is wrak.

Twee derden van het werk gaan boven mijne sfeer,

En daarom, Luitenant! antwoord ik u niet meer.

Gij vraagt naar vliet en vest, die gij hebt opgegeven,

'k Herinner mij niet meer dan zes, ten hoogste zeven.

Zij zijn niet noemenswaard, ik wil dus liever zwijgen

Dan bij den naam van prul nog dien van kwast te krijgen.

Ik ben een prul, helaas! Een .... en V ...oeven

Zij kunnen 't met de lijst u staven, ja, doen proeven.

Mijn Diffrentiaal staat schaak, en rep ik mij niet wat,

Zoo is mijn gansche spel nog vóór 't verlot schaak mat.

'k Hoop, dat ge mij de rest van 't werk ten goede houdt,

'k Heb op uw vriendelijkheid mij ganschelijk betrouwd.

De luitenant Vuur zette groote oogen op toen hij genaderd was tot deze berijmde oplossing van twee geografische vragen. Na zich een weinig boos gemaakt te hebben, besloot hij omtrent het al of niet nemen van eene strenge beslissing, te rade te ga an met twee van de weinige beschermers van Luchthart, den majoor Delprat en den hoogleeraar van Bolhuis. Er werd besloten zich ditmaal te bepalen tot eene waarschuwing.

Luchthart, die door de ramen de eerste stappen tot deze zamenkomst had bespied, had zich reeds uitgerust voor een bezoek aan de hem wel bekende provoost, door een potlood in zijne kous te

verstoppert, om daarmee even vloeiende rijmen op den muur te krabben.

Daar naderde een oppasser.

"Jonker! u wordt bij den majoor geroepen."

Luchthart stapte met even vasten en waardigen tred naar het bureau als Beyling in "'s aardrijks schoot."

"Jonker! " zei de majoor Delprat, "u hebt daar gister, in plaats van vragen te beantwoorden, een lantaarnopstekers-versje gemaakt."

Luchthart gloeide van edelen, regtmatigen toorn. Een hoog rood overtoog zijn gelaat. Hij, de bekroonde dichter, hij, die eenparig van zijn studiejaar de gouden medaille, ik wil zeggen twee flesschen champagne, had verwoeven voor zijn antwoord op de uitgeschreven prijsvraag: "In acht berijmde regelen de bijnamen van al de officieren en leeraars te vereenigen," hij werd als muzenzoon geassimileerd aan een lantaarnopsteker!

Uit verontwaardiging zweeg hij. Het waar gevoel is stom.

De majoor ging voort, na eenige vermaningen:

"U hebt in uw studies veel van de Zaandammers in hun bouwen."

"Dan valt de appel niet ver van den stam, majoor! "

"Wat wilt u daarmee zeggen? "

"Mijn vader was predikant te Zaandam."

De majoor vertoonde een gelaatstrek, waarin te lezen stond: *J'ai ri, me voila désarmé.*

Hij ging voort:

"Die Zaandammers geven weinig uit voor funderingen, bekladden hun huis met dure verwen, en als het geld op is, hebben zij nog geen dak."

Luchthart, met onderdrukte stem:

"Majoor! ik beloof u te zullen zorgen, dat er nog vóór 't verlof een dak op mijn huis komt."

Luchthart kwam er ditmaal weer goed af, maar toch schuwde hij zooveel mogelijk die ernstige vermaningen van den majoor, en trachtte dikwijls een opgelopen arrest in de politie-kamer te doen verzwaren in provoost-arrest; want vooreerst behoefde hij dan niet te werken, en ten andere moest hij na den afloop op het rapport gaan bij den kolonel-gouverneur Seelig, wiens dienstmaagd Vosje hem altijd een kus en wat worst uit de vliegenkast van haren meester afstond.

Eens had Luchthart weer zulk een saucijs, gewikkeld in een peperhuis, in zijne chako geborgen; maar de kolonel had hem in de

anti-chambre zoo lang laten wachten bij een' gloeienden kagchel, dat het daardoor gesmolten vet van den worst onder het hoofdtooisel langs zijn haar droop.

Gij kunt u het gezicht van Luchthart voorstellen, toen de gouve rneur, onder een' stortvloed van welverdiende verwijtingen, hem ook zeer onbillijk toevoegde:

"Ik zie aan uw vette haren, dat ge u ruïneert in pommade."

*

**

Nog vier tijdgenooten toonden zich niet veel beter dan Luchthart. Na ommekomst van het eerste studiejaar verscheen op een morgen de onder-adjutant (of "straffen-ploert") in den kring en las het volgende vonnis voor:

"Aanstaanden Maandag zullen met verlof gaan de kadets van het eerste studiejaar, behalve de kadets V., d.R., v.P., P. en Luchthart." De straf scheen zeer doeltreffend, want de lust voor grappen maken was voor vijf dagen gesmoord.

Toen duikte de oude Adam weder in Luchthart op. Hij begreep, dat de straf ook eigenlijk de officieren trof, die plezierreisjes hadden willen doen, maar nu moesten blijven als bewakers. Hij begreep wel, dat hij het romeinsch gemoed van den majoor Delprat niet spoedig zoude verwrikken, maar stelde zich betere uitkomst voor bij den kolonel Seelig.

Hij schreef dezen, ook namens zijne vier onverbeterlijke lotgenooten, een brief om steenen te doen breken. Hij begon met de betuiging, dat zij alle vijf elke gunst onwaard waren en niets beters verdienden dan onverbiddelijke voltrekking van de straf. Maar hij wees in de aandoenlijkste bewoordingen op de moeders, die nu bezocht werden, niet wegens de misdaad harer vaderen (wat volgens het Oude Testament geoorloofd is), maar wegens de misdaad harer kinderen. Hij stelde zeer plastisch die moeders voor, die bij de aankomst van elke diligence met gestrekte halzen uit het raam keken, maar niets ontdekten, dat zweemde naar haar zoon.

Luchthart overhandigde dezen brief aan Vosje zelve, tegen inwisseling van een ongewoon groot stuk saucijs en twee kussen. Vosje had medelijden met den gevangene.

De gewone middag-inspectie had plaats, de vijf misdadigers vormden een kring, maar van genade .... geen woord.

Zij zetten zich aan tafel, en ofschoon daarbij de aardappels van het vorige jaar reeds zeer slecht werden (het was reeds in Julij), aten zij,

gelijk jongens van 15 jaren gewoon zijn te eten.

Daar verschijnt de majoor Delprat, die slechts eene aanleiding zoekt om als voorspraak te worden ingeroepen.

Luchthart kreeg van zijne makkers eenige ribbestooten als uitnoodiging om de gewone rol van *orateur de la troupe* op zich te nemen.

Maar hij herinnerde zich de les van Johan de Witt: "Doe altijd slechts één ding te ge lijk." En dewijl hij bezig was met eten, weigerde hij te pleiten. Dit althans was zijn voorwendsel. Maar de ware reden was zijne gretige maag.

Des middags kwam de majoor nog eens op de teekenzaal. De vijf boetvaardigen stonden door de ramen te kijken naar het bajonetschermen, in plaats van gebukt te zijn over hunne teekenplank. De majoor, die begreep dat te veel preeken doel mist, zweeg.

Luchthart zette zijn gezigt in de plooiën van een biechteling en begon:

"Majoor! wij hebben van morgen een brief om amnestie aan den kolonel geschreven. Zoudt u zoo goed willen wezen daarbij onze voorspraak te zijn? "

"Ja, de kolonel heeft mij dat stuk laten lezen. Maar wij hebben al zoo dikwijls van die mooie beloften ontvangen, zonder dat het iets hielp. Met Kerstmis kregen wij een even hartverscheurend verzoek om amnestie, met belofte van beterschap, en de eerste die na Kerstmis in arrest moest, was, geloof ik, de ontwerper van dat aandoenlijke stuk. Met Paschen en Pinksteren werd dezelfde roerende komedie gespeeld zonder beter gevolg. Welken waarborg hebben wij nu voor een gunstigen uitslag? "

"Majoor! hebt u ooit kadets in het verlof hier moeten houden? "

"Neen, Luchthart! gijlieden zijt de eersten, die ons in die onaangename noodzakelijkheid hebt."

"Dus, majoor! weet u ook niet, wat dankbaarheid het in een kadettenhart ontsteekt, als van zulk eene straf amnestie wordt gegeven? "

"Neen, Luchthart! dat weten wij nog niet."

"Nu, majoor! Professor Wenckebach zegt ons altijd, dat het beste middel om kennis op te doen bestaat in proeven nemen. Neemt u beiden daarvan eens de proef."

De majoor trok een gezigt als bij die gelegenheid, toen Luchthart van zijn zaandamschen oorsprong had gewaagd, en beloofde voorspraak. Een uur later waren de veroordeelden vrij, luisterden met weinig aandacht naar de preek van den kolonel, en den volgenden avond lagen zij in de "gestrekte" armen van hunne moeders.

Na ommekomst van het verlof werd Luchthart gestraft wegens het bezoeken van een koffijhuis. De proef was mislukt.

Binnen vier jaren werd hij officier. 't Was meer geluk dan wijsheid.

De militaire leeraars hadden hem willen laten "zitten" in het derde jaar, maar de overste Delprat had den slag afgeweerd.

Het was weder op voorspraak van dezen, dat hij vóór den bepaalden tijd met verlof ging. Uit een gevoel van trouw bragt hij de drie laatste etmalen in de provoost door, die hem zoo dikwijls gastvrij had geherbergd.

Ofschoon nog zonder aanstelling, stak hij zich reeds te Utrecht, met behulp van de logementsknecht, in schitterend luitenants-uniform.

Hij kwam langs Kobus, waar eenige kweekelingen van 's Rijks hospitaal eerbiedig opstonden.

De achttienja rige Luchthart kwam eventjes met een vinger aan zijne politiemuts en zei, het reglementaire voorschrift indachtig, dat de krijgstucht *vaderlijk* moet zijn: "Bjourrr, jongelui! "

Merkwaardig is dat in Roorda's herinne ringen aan zijn KMA-tijd (1840-1844) de naam van zijn 29 jaar oudere halfbroer Philippus Pieter geheel ontbreekt. Toch werd deze op 31 oktober 1836 benoemd tot hoogleraar in de oosterse talen bij de KMA, en pas in 1843 vertrok hij voor de tweede keer naar Indië.

Juist omdat Sicco zo goed was in zijn talen en broer Philippus daar ook in excelleerde, zou je mogen verwachten dat de oudere broer iets voor hem betekende in de jaren die hij er doorbracht.

Maar net zoals Philippus de neiging had het tweede huwe lijk van zijn vader te negeren, geldt ook omgekeerd dat Sicco zijn broer niet noemde.

Op een diepgaande vete kan dit alles niet berust hebben, want in de map van Henri A. Ett bevindt zich een brief dd 16 mei 1942 van prof. G.A. van den Bergh van Eijsinga, kleinzoon van Philippus, die zich herinnert dat zijn grootmoeder (= de vrouw van Philippus) èn Sicco's moeder een tijdlang in Den Haag woonden in zijn ouderlijk huis.

"De oude dames waren goed met elkaar, maar noemden elkaar `Mevrouw'. `Moeder' tegen haar stiefmoeder te zeggen, ging mijn grootmoeder blijkbaar slecht af, want zij was dertien jaar ouder dan die stiefmoeder! Oudoom Sicco is ons altijd thuis door mijn moeder als een held en nobele st rijder, een echte Roorda-geest die geen onrecht zou dulden, voorgesteld."

Voorzover ik heb kunnen nagaan, heeft Sicco slechts in één stuk zijn

broer (of tenminste diens levenswerk, het Maleis woordenboek) uitvoerig aan de orde gesteld. Dat was in het stukje Sierlijk Maleisch dat in 1878 (Philippus was toen al ruim 20 jaar dood) in het blad Oost en West geplaatst werd:

SIERLIJK MALEISCH

Men leest dikwijls in de Indische bladen, dat bij de eene of andere plechtige of feestelijke gelegenheid een resident of controleur een toast heeft uitgebracht in "*sierlijk Maleisch*." Misschien zijn er studenten te Delft en te Leiden, die altijd even ongevoelig zullen blijven voor de "*Homerische schoonheden*" van die taal, als ik er steeds voor was, en wie niettemin later de lauweren van hunne in de couranten geprezene mede-ambtenaren zullen steken en beletten te slapen. Ik zal hun een recept geven. In Indië was ik eene specialiteit niet alleen voor Hollandsche toasten (dit heeft mij èn mijne militaire èn mijne burgerlijke loopbaan gekost), maar ook voor Maleische. Welnu, mijn recept luidt: *Wees onverstaanbaar*.

Gaat zelf maar eens na. Dit middel werkt zelfs tooverachtig onder beschaafde volken. Zou, bij voorbeeld, de roem van de meeste Deutsche wijsgeeren niet in zijne geboorte gesmoord zijn, als die heeren de onhandigheid hadden gehad zich duidelijk uit te drukken? Dankt niet Victor Hugo den opgang dien hij maakt, voor een groot deel aan regels, die hij zelf evenmin begreep als één zijner lezers? Zoo zegt hij in *Les Misérables*: "De schoorsteenen van Parijs zijn de gedachten van het heelal." Ik bid u, is er iemand in het heelal, die dit verstaat? Zijn' onzin over Shakespeare kent men o.a. uit den "*Levensbode*." Zijn *Travailleurs de la Mer* werd door Lindo ontleed. Waarom lezen kinderen zoo gaarne in *Openbaring van Johannes*? Denkt ook niet ieder dadelijk aan de godspraak van Delphi en andere steden? Dus als gij in Indië "*prestige*" wilt uitoefenen, en dit schijnt toch maar het hoofddoel van onze heerschappij, weest dan *ondoorgrondelijk*. Althans in mijn leven heeft dit middel altijd probaat geholpen. Mijn *coup d'essai* was een *coup de matre*. Vóór vijf-en-twintig jaren had ik, als tweede luitenant, te Willem I eens een "heerepaard" noodig voor eene dienstreis. Ik was weinige maanden te voren, bij mijne aankomst, het Fort Moeras binnengereden op een' knol, die minder deed denken aan een ros voor een intocht, dan aan de *rossinante* van Sancho Pancha, en wilde althans mijn' uittocht schitterender vieren. De *demang glandakh* had mijn lot in handen. Ik won inlichtingen in omtrent den graad van zijne kennis en vernam dat hij geen Arabisch karakter verstond. Ik schreef hem dus een brief met Arabische letters, waarin ik hem verzocht om "een zeer fijn paard,"

en deed tevens de boodschap mondeling overbrengen door mijn bediende. Die hieroglyphen uit het land van den heiligen profeet, misten op den geloovige hunne uitwerking dan ook niet.

Aangemoedigd door dezen uitslag, ging ik voort met op de mij eigene wijze "*prestige*" uit te oefenen.

Eenige jaren later ontving ik van den regent van Grèsik (de arme man is sedert lang ontslagen) eene kennisgeving van het huwelijk zijner kleindochter, aanvangende met de geijkte Arabische woorden: *Ini warkhat 'I ichláts*. (Dit is een brief van vriendschap.)

"Wacht, man! " dacht ik, "ik zal u van hetzelfde laken een pak meten."

Ik doorbladerde de Maleische *Chrestomathie* van mijn halfbroeder en vond daarin een brief, waaronder de verzamelaar de aanteekening geschreven had: "Deze brief is door den bloemrijken en gezwollen stijl voor de meeste inlanders schier onverstaaubar."

"Ha! " zei ik bij mij zelve, "dat is juist wat ik noodig heb."

Ik schreef dien brief letterlijk over en vernam spoedig tot mijne voldoening, dat niemand hem had weten te ontcijferen.

Eenige weken later werd ik door den vader van den bruidegom tot een feest genoodigd. Als toastenspecialiteit kreeg ik van alle zijden aanzoek tot het uitbrengen van een heildronk. Gelukkig was mijn geheugen, dat sedert mijn ontslag uit 's lands dienst den weg is opgegaan van al mijne schijnvrienden, toen nog trouw en zeldzaam sterk. Ik sneed den bloemrijken, gezwollen en schier onverstaabaren brief op. Ieder, ook de regent, hing in domme en stomme bewondering aan mijne lippen, en na het sacramentele: "Hip! hip! hip! hoeze! " barsten Javanen, Arabieren en Chinezen los in den gemeenschappelijken uitroep: "*Blanda pienter!* " (Wat een knappe Hollander!)

Weder eenige jaren later schreef mij een regent te X., dat zijn vader gestorven was. Ik wenschte prestatig te antwoorden. Inmiddels was de voorraad mijner toovermiddelen toegenomen. Mijn halfbroeder had een Maleisch woordenboek uitgegeven, *ook in de Hoftaal.*"

Daarbij was mij de vergelijking van de "Hooge" Regeering met een' schaduwrijken waringin, eene beeldspraak, in 1849 door den Sulthan van Soemenep met het meest wenschelijke succes gebezigt, ter oore gekomen, en die mij dikwijls uitstekende diensten heeft bewezen. Ik deed den onverstaabaren brief, die zoo goed gewerkt had als gelukwensch en toast, nu dienen voor rouwbeklag, en voegde ten slotte er de woorden aan toe:

"Ik hoop, dat uwe onderhoorige bevolking bij haar nieuw opperhoofd

altijd bescherming vinde, gelijk de vermoeide reiziger onder de schaduw van een lommerijken waringin nederhurkt en verademing zoekt."

en zette elk woord over in de "*hoftaal*."

De regent schommelde al de priesters en wijzen, de geheele Academie van fraaie letteren zijner woonplaats op, tot ontcijfering van mijne betuiging van deelneming, maar te vergeefs. Mismoedig en beschaamd deed hij toen zijn postwagen inspannen en reed elf palen ver naar zijn broeder, regent te Y., hoofdplaats van de afdeeling en beroemd als *oelema* of schriftgeleerde. Maar ook deze was spoedig *au bout de son Latin*. Beiden gingen toen met loomen tred naar den assistent-resident, ook hoog aangeschreven wegens zijne kennis van de inlandsche talen:

"Mijnheer! wij zijn *maloe* (beschaamd). Wij meenden al vrij wel het Maleisch en Arabisch te kennen, maar zie! daar ontvangt één onzer een brief van een Hollander, van den heer Roda, die het daarin veel verder gebracht heeft dan wij. Wilt gij zijn rouwbeklag voor ons overzetten in gewoon Maleisch? "

De assistent-resident las aandachtig den brief, maar werd er niet wijzer door. De *djoeroe toelis* (inlandsche schrijver) en zijne geestverwanten spitsten ook hun brein, maar de spraak van het Westersche orakel was hun te hoog en te diep. In bewondering voor mijne geleerdheid ging het gezelschap Westersche en Oostersche *oelema's* uiteen. Mijn roem als beoefenaar van "*sierlijk Maleisch*" steeg. En met recht had ik dan ook aan mijn halfbroeder kunnen schrijven: "Met behulp van uw woordenboek stel ik brieven te zamen, die den inlandschen hoofden de haren te berge doen rijzen."

5. ROORDA'S MILITAIRE LOOPBAAN

Over het eerste jaar van zijn militaire loopbaan schreef Roorda in zijn Ernst Luchthart-herinneringen:

VOORBEREIDINGEN TOT DE PRAKTIJK.

Spoedig ontving Ernst zijne aanstelling tot tweede-luitenant van de oost-indische genie. In die dagen was het de dwaze gewoonte de officieren, die voor Indië bestemd waren, een jaar in het moederland te houden, *quasi* om praktijk op te doen. Alsof men meer leerde door te zien, hoe een aannemer alles verrigt, dan door zelf de handen uit de mouw te steken, gelijk in Indië gevorderd wordt, waar bijna geene aannemers zijn.

Daarbij leerden soms de jonge officieren genietingen van het moederland kennen, die hun als kloosterlingen te Breda vreemd waren gebleven, en knoopten zij teedere, wanhopige betrekkingen aan, die het vertrek dubbel smartelijk maakten en enkelen in het ziellooze Oosten met heimwee vervulden. Maar de minister van oorlog List scheen er voor te willen zorgen, dat althans Luchthart niet bedorven werd. Hij wees hem Grave als garnizoensplaats aan, waarmede Ernst niet zeer ingenomen was. Op hooge beenen rukte hij naar den Haag, verkreeg eene audientie en hielp den minister, die zich zijner niet herinnerde, spoedig op de hoogte door zich te doen kennen als den kadet, die altijd gestraft was geweest en bijna nooit had mogen uitgaan.

Zonder schaamte of berouw werkte hij op dit thema het betoog uit, dat hij beter geplaatst zoude zijn in Maastricht, waar hij des morgens de gebrekkige vestingmuren zou kunnen bestuderen en zich des avonds beter amuseren dan in de Graaf, waardoor hij aangenamer herinneringen van het lieve moederland zoude behouden. Hij zoude alzoo een jaar doorbrengen: tot nut en vermaak.

De minister beet hier aan, maar geheel anders dan Ernst bedoelde.

"Juist daarom heb ik u naar de Graaf gezonden, want men vindt daar een koffijhuis van Haasen met het uithangbord: *Tot Nut en Vermaak.*"

In Grave moest een omgevallen bekleedingsmuur worden opgebouwd.

Daarvoor was eene som van ongeveer f 6000 te goed gedaan en een staf van drie genie-officieren te werk gesteld. Maar doordien de aannemer het werk verrigtte, hadden de kapitein en de eerste luitenant niets te doen en Luchthart moest hen hierin helpen. Om den schijn van ambitie op zich te laden, verzocht hij werk, maar te vergeefs.

"Neen," zei de kapitein M., "gij draait er u over een jaar toch uit en

laat mij met de verantwoording zitten. Gij moogt niets uitvoeren. Ga naar Nijmegen zoo dikwijls gij wilt, of vrij hier met de jonge dames. Hoe meer hoe liever."

Nooit werd een bevel stipter opgevolgd. In veertien maanden maak-

30
te Luchthart achtereenvolgens het hof aan vier jeugdige schoonen. Het bepaalde zich tot handdrukjes en tot een' kus, als hij een pand verbeurd had. Hij bleef nog twintig jaren vlinderen en de *introuvable* zoeken. De kapitein teekende dan ook in Luchthart's conduite-staat op: "Heeft zich uitstekend gekweten van de hem gedane opdracht." De kolonel, directeur van de genie te Breda, was zoo verrukt over deze naauwgezetheid, dat hij Ernst te dineren noodde en zijne dochters opdroeg dien veelbelovenden jongeling op zijn gemak te zetten en het *boston-spel* te leeren. Het eerste was niet noodig. Alvorens naar Indië te vertrekken voelde Ernst behoefte aan een afscheid van zijn' beschermer Delprat. Deze was weer zeer belangstellend en zeide hem:

"Ik ben wel is waar nooit in Indië geweest, maar ik heb er toch wel eens iets van gelezen en hooren vertellen. Voor zooverre ik de Oost ken, zult gij er eene mooie carrière maken, als gij weinig praat en weinig schrijft."

"Nu, overste! " zei Luchthart, "als dat de voorwaarde is, zal ik wel geene mooie carrière maken."

Tot heden bleek Luchthart een profeet te zijn.

*

* *

Het afscheid van zijne moeder, van zijne zuster, die hij bij zijnen terugkeer niet mogt wedervinden, van zijn' broeder en andere bloedverwanten zal ik niet trachten te schetsen. In alle tijden, oude en nieuwe, blijft zulk een afscheid hartverscheurend, onvergetelijk.

*

* *

De gezagvoerder van het trage schip 1, dat Ernst in 186 dagen van het Nieuwediep naar Batavia voerde, was een liefhebber van bittertjes. Hij gebruikte er elken morgen dertien of veertien, en verdedigde die gewoonte door het gebruik, dat men van arak maakt om lijken te bewaren.

(...)

Het eenige, wat aan boord lagchen deed, was de pedante onwetendheid van den detachements-kommandant Piet Tuin. Zoo zei hij eens:

"Ik hoor, dat de vrouwen in de Oost eene warme temperatuur hebben." De man bedoelde: *temperament*.

Ernst begon te schateren. Piet werd boos en beweerde gelijk te moeten hebben tegenover iem and (gelijk hij zeide), "die pas kwam kijken".

Ernst wierp met edel zelfbedwang het hoofd in den nek, nam eene theatrale houding aan, en sprak Piet aldus toe:

"Meneer Tuin! ik wil u houden voor iemand, die niet begrijpt, wat *1. De Oude Alblas*.

hij zegt; daarom maak ik u attent, dat die woorden beleedigend zijn. Nu gij dit begrijpt, mag ik ook verwachten, dat gij ze intrekt."

"Neen, meneer! dat verbiedt mij mijne eer."

"Nu, dan zal ik je te Batavia met mijn' sabel op je ziel komen."

"Dan zal ik wel eerste-luitenant zijn"

"Nou,' hernam Ernst, "dan zal het me nog grooter satisfactie zijn een' eerste-luitenant op zijn bl ... te geven."

Met een' fieren zwaai draaide Ernst zijn' chef Piet den rug toe.

De geheele reis werd vergald door twisten, gelijk bijna altijd het geval is onder menschen, die te veel in elkanders kaarten kijken. Luchthart was niet Byroniaansch genoeg om het zeeleven en de zee dichterlijk te vinden.

Dankbaar drukte hij eindelijk den voet op den Java-wal, al brak ook daarmee de dag der rekenschap aan. Piet Tuin ontrolde eene vreeselijke akte van beschuldiging. Ernst, die smaak had in polemieken, schreef een uitvoerig pleidooi, bekende, dat te dikwijls de lach van verklaarbaren spotlust gedrongen was door de strakke plooijen van den eerbied, en kreeg dan ook maar acht dagen arrest.

De dikke, goede kolonel Perié ontbood hem, deed hem beloven van allen verderen twist af te zien, en schonk hem vier dagen arrest kwijt, waarna deze *affaire d'honneur* bloedeloos afliep.

In dien tijd werden bijna alle reizen in Indië met zeilschepen verrigt, die meestal arabische gezagvoerders aan boord hadden. Maar dewijl de primitieve zeevaartkunde van die vreemde oosterlingen bestond in bidden en reciteren van regels uit den Koran, werd hun altijd door de regering de verpligting opgelegd er een' europeschen "navigator" op na te houden, dien zij als een' "ongeloovige", een' "christenhond" beschouwden en bejegenden. Deze verworpelingen, gewoonlijk verlopen stuurliu, zochten den geheelen tijd troost in eene ferme teug arak met water.

Zulk een Arabier en navigator voerden Ernst met levensgevaar naar

Semarang, vanwaar hij te paard naar zijne nieuwe bestemmingsplaats, *Fort Moeras*, reed.

Om een goed huurpaard te krijgen, had hij den *demang gladaq* een' maleischen brief met arabisch karakter geschreven, in de hoop den Javaan, die hie rvan geene enkele letter begreep, ontzag in te boezemen. Door zijn' bediende had hij mondeling het verzoek doen herhalen.

Nergens verwekt vertoon van duistere geleerdheid meer bewondering dan op Java. Ik zal daarvan later nog twee staaltjes aanvoeren.

De *demang* had het beste paard gegeven, dat te k rijgen was, maar ook dit was nog infaam slecht. Ernst was als een echte baar in volle uniform gekleed. Bij gebrek aan karwats scheurde hij een' tak van een' boom af. De riemen van de stijgbeugels waren te kort, zoodat deze spoedig zijne voeten verlieten. Zijn sabel rammelde tegen den buik van het paard. Zijne hooge kleur werd kersrood door de keerkringszon.. Op het Fort Moeras verbeeldde men zich, dat don Quixote uit de dooden was opgestaan.

De onaangename reis werd spoedig vergeten door de hartelijke verwelkoming van den architect der genie Driessen."

Dat was op 14 juni 1866.

Een jonge blaaskaak op weg naar een roemloze carrière. Als Ernst Luchthart leek op Sicco Roorda van Eysinga, dan was hij op 21-jarige leeftijd een tamelijk verwende en aanmatigende jongeling die in moeilijkheden rekende op zijn charme en gevatheid.

Veel later schreef Domela Nieuwenhuis over Roorda's diensttijd: "een aangenaam prater, die een ieder wist in te nemen, zoodat van hem verdragen werd wat een ander ten zeerste zou zijn kwalijk genomen. Hij was wat men noemt zeer 'getapt' onder zijn kameraden. Echter de krijgsdienst, waartoe hij zich had laten verlokken door het mooie uniform en de hoop op snelle bevordering, stond hem spoedig tegen .."

Veel gegevens over zijn militaire tijd in Indië hebben we niet, want het Ernst Luchthartfeuilleton in Het Vaandel werd afgebroken toen Roorda n.a.v. Ernsts eerste standplaats Fort Moeras op een zijpad raakte en een uiterst ironische beschrijving begon te geven van de militaire merites van de diverse forten in Indië.

Ik doorbreek de chronologie van deze levensbeschrijving graag voor een paar citaten:

"De Nederlanders hebben eene onuitroeibare vaderlandsliefde, en brengen overal, waar zij zich ook vestigen, gelijk Chinezen, de

gewoonten van hun moerasland meê. Omdat de Chinees aan de lage monden van de vaderlandsche rivieren geleerd heeft een onderdorpel aan zijne deur te bouwen tot keering van het water bij overstroomde straten, bouwt hij op Java onderdorpels aan huisdeuren op een berg. Zoo kiezen wij op Java tot oprigting van woonhuizen en versterkingen: slooten, moerassen, vischvijvers en dergelijke.

Ofschoon het fort Moeras ongeveer 1400 voeten boven de zee verheven is, zou het toch onnederlandsch geweest zijn het op een der omringende heuvelruggen te bouwen. Men koos dus eene kom, een moeras, den bodem van een uitgedoofden krater.

Van welke zijde men het ook nadert, ontdekt men het reeds op grooten afstand. Sinds de uitvinding van het getrokken geschut is het nog weerloozer.

(...)

Toen men later moest toegeven, dat het fort alles behalve onneembaar was, bouwde men op een kwartier-uurs van daar, wederom in de kom, eene tweede sterkte: *Blaauw Water*. Gelijk ouders soms het meest ten koste leggen aan kinderen, die het minst deugen, werd *Blaauw Water* voorzien van mooie kazernen met keu rige kroonlijstjes, van een buskruidmolen, van eene mechanische zagerij en ik weet niet wat al. De uitstekendste officier van het indische leger werd uitgekozen om dat *enfant gâté* groot te brengen.

Dit jongere broertje van het naburige groote fort werd gestempeld als *geretrancheerd kamp*. Van dien oogenblik was het onneembaar. Ik zie in gedachte de Bergschotten reeds dood liggen bij de toegangen van dat Nieuw-Gibraltar.

(...)

De citadel bij Semarang is even oorspronkelijk gedacht. Zelfs bij de zwaarste branding op de bank voor de Semarang-rivier kan de vijand het land invaren door den mond van de Gawé-rivier. Maar niet alleen ligt deze buiten het bereik van het geschut der citadel, neen! de bezetting kan den vijand zelfs niet zien naderen, omdat de stad tusschen beiden ligt.

Om dus de stad te beschermen zullen de onzen, ten einde den vijand slechts te zien te krijgen, moeten beginnen met ze tot den grond te slechten.

(...)

Ngawie is niet minder curieus. Het ligt vlak aan den voet van het Kendeng-gebergte. Bij den aanleg wilde de eerstaanwezende genieofficier de wallen zoo hoog maken (*defileren*), dat men van de

heuveltoppen er niet in kon zien, en stelde daarvoor de noodige bamboezen profielen of mallen.

Daar komt de inspecteur en directeur van de genie Vloeklust.

"Waartoe die bakbeesten? "

"Om ze te defileren tegen dien heuvelrug, kolonel."

"Weg met dien *nonsense!* "

Zij verdwenen op dit magtwoord, zoodat dan nu ook de vijand de kanonniërs van de stukken zal kunnen wegschieten, gelijk verlangd werd.

Soerabaja is minder origineel dan Semarang, want tot bescherming zal men, zonder klemmender redenen, niet de geheele stad kunnen sloopen, maar slechts twee-derden. De slooping van het overige een-derde zal men helaas! aan den vijand moeten overlaten.

De citadel te Batavia is een broêrtje of zusje van die te Soerabaja en zoude even vóór een beleg even verwoestend om zich heen grijpen, maar heeft nog het ongeluk zoo klein te zijn, dat men er zich niet in verroeren kan. De hertog van Saksen-Weimar noemde al die citadellen:

"verblijven, niet voor soldaten, maar voor forcats." De cholera vindt daar dan ook altijd krachtig voedsel. Bij die oorzaak van ziekte en sterfte komt nog het marcheren in de zon. Wel is dit verboden, maar onze soldaten zeggen te regt, dat eene hollandsche order slechts 24 uren duurt. Eiken dag kan men van 10-1 1/2 ure manschappen heen en weer zien trekken tusschen de citadel van Soerabaja en het wachthuis te Simpang, een' afstand van 1 1/2 uur.

Gombong is het reduit van een fort, een toren met prachtige, wijde kazematten en groote glasramen, zonder borstweringen of wallen en grachten. De vijand komt er, als hij lust heeft er langs te gaan, wat evenwel niet noodig is, met drooge schoenen en kousen binnen." Zo gaat het nog een tijdje door en aangezien Roorda wel altijd een lastig mens was, maar op zijn vakgebied als officier der genie zijn mannetje stond, was voorspelbaar dat de serie beëindigd zou moeten worden.

Voor verdere gegevens over zijn dienstdienst levert de sinds 1870 gevoerde correspondentie met Multatuli wel enkele aanknopingspunten:

"Reeds na een maand dienst weigerde ik, kettinggangers van myne steenbakkery voor Maj. Bousquet op zyn erf te laten werken, ofschoon 't zes jaar onder myn voorgangers zoo geweest was. Daarby kwam eene vrouwen-perkara. Hy deed lit a part om geen kinderen meer te krygen. Zyn vrouw was 30 jaren. Ik had nog onbedorven beginselen en werd dus verplaatst. Eerst onder Kortz, toen onder den

ploert Fredzers 1 , verv olgens gepasseerd. Daarna twee goede chefs, waaronder één braaf: Uhlenbeck. Eindelyk onder den dief Steinmetz, broeder van den generaal, ontslag gevraagd. Zonder die kettinggangers die kinderkousjes moesten wasschen ware ik misschien nu een Slymering en colonel, zelfs ridder van Leeuw en Eikenkroon gelyk myne tydgenooten, die zich verbeelden meer te zyn dan ik."

En elders:

`Die van Rees beschryft in zyne `Herinneringen' allen met wie hy te Gombong in garnizoen lag, behalve my. Wy waren daar zeer vriendschappelyk. Maar hy scheen bang te zyn dit openlyk te erkennen.

Misschien wilde hy my ook doen begrypen dat ik de onbeduidendste was. Ook daar haalde ik de kastanjes uit het vuur, door verzet tegen Reekel (Kortz). Ik werd dan ook na vier maanden verplaatst naar Padang en tot straf het duizelingwekkend standpunt van eerste luitenant onwaardig."

Behalve de vesting Gombong en het garnizoen van Padang komt ook in Roorda's artikelen geregeld naar voren dat hij in 1851 de leiding had over het aanleggen van een stroomleider, een "dam van natuurlijke steen, waardoor de Solo-rivier die vroeger oostwaarts uitmondde en door het afgevoerde slib het vaarwater in de straat Madoera ondieper maakte, voortaan noordwaarts moest uitwateren."

Aan krijgshandelingen heeft Roorda nooit deelgenomen: "Ik nam dus myn ontslag maar verzocht, heel onnoozel, aan den kolonel der genie De Vaynes vooraf `den vuurdoop' te mogen ondergaan op Borneo's westkust. Hij beloofde het, maar daar zijn karakter bestond in onwrikbare karakterloosheid, schond hij zijne belofte. Ditmaal zeer gelukkig. Ik werd dus niet medeplichtig aan het vermoorden van onschuldige Chineezers, die geen lust hadden in onze bemoeiing met hun huishouding."

1. Moet zijn: Fredzess.

Veel houvast bieden deze paar fragmenten niet, al valt er wel uit af te leiden dat het met Roorda's carrière van meet af aan mis ging omdat hij ook tegenover superieuren zijn kapsones handhaafde, mogelijk omdat hij erop vertrouwdde dat een eigen mening uiteindelijk door zijn superieuren méér gewaardeerd zou worden dan slaafsheid, mogelijk omdat hij erop vertrouwdde zich (net als bij de KMA) via een mooie speech of brief wel weer uit de problemen te kunnen werken, maar in elk geval omdat hij niet anders kón.

Zodra Roorda in zijn militaire (en later civiele) carrière een chef had die tegenspraak en alte rnatieve ideeën op prijs stelde, liep de samenwerking

als een trein, maar chefs die op hun strepen stonden, vonden in Roorda een onverdraaglijk vrijpostige ondergeschikte die absoluut niet kon leren dat ancienniteit of een hogere rang r cht gaf op gelijk.

Bij het doorbladeren van allerlei tijdschriften waaraan Roorda ooit meewerkte, stuitte we op het blad Oost en West, waar in de jaargang 1878 twee series persoon lijke herinneringen voor kwamen, die deels betrekking hadden op zijn diensttijd.

De eerste reeks gaf een opsomming van al zijn goede ervaringen met de Javanen en in dat verband kwamen Roorda's werkzaamheden aan de mond van de Solo-rivier aan de orde:

"Den 27sten Augustus 1851 zette ik als tweede-luitenant der genie, voet aan wal te Tandjong Wedoro, op een kleinen delta, gevormd door twee armen der Solo-rivier. Sinds jaren bedreigde het door haar afgevoerde slib de groote vaart in Straat Madoera. Ik was belast met den aanleg van een stroomleider van breuksteen, *met een opening van honderd ellen voor de kleine vaart*, in hare monding. De delta was bewoond door ongeveer honderd inlanders. De controleur en waarnemend assistent-resident te Gresik K. had gelast, dat daaglijks honderd heeredienstplichtigen uit den omtrek te mijner beschikking zouden worden gesteld. Reeds na vier dagen zond ik de gedwongen arbeiders weg, onder dankbetuiging aan de controleur voor zijn goede bedoeling. Wel wees hij mij op de vermoede lijke nadeelige gevolgen mijner onvoorzichtigheid, maar ik vertrouwde op de Javanen en zij beschaamden toen mijn vertrouwen evenmin als ooit.

Ik had in die vier dagen een proef doen nemen omtrent de hoeveelheid steen, die een inlander, *op taak* werkende, in een dag kon breken en was gekomen tot het cijfer $3/4$. De ontwerper had een proef genomen met het werken *op dagloon* door geoefende inlandsche sappeurs, had slechts het cijfer $1/2$ verkregen en daarop de begroting gegrond. Volgens mijne manier won dus de Staat *vijftig ten honderd*. Maar neen, het was niet *mijn* manier. Ik had in 1846 te Willem I, als opzichthebbende over de aardewerken, de voordeelen, van den arbeid op taak, aldaar ingevoerd door den Kapitein-ingenieur G.H. Uhlenbeck leeren waardeeren.

V or zijn komst luierden de soldaten aldaar op het werk van zonsopgang tot zonsondergang. Na zijn optreding waren zij reeds des morgens om negen uur in de kazernes terug, na ieder een kubieke el te hebben ontgraven, veel meer dan zij vroeger in een geheelen dag leverden.

Ik zond dus uit Tandjong Wedoro een paar Javaansche mandoers als wervers naar Madoera, Soerabaja, Gresik, Sidajoe, enz., met de kennisgeving, dat men, op taak werkende, 25 centen daags kon verdienen. Binnen negen weken waren er *vierduizend vrijwillige* koelies, daglooners, *orang menampoeng*, volgens de behoudslui "*vagebonden*." De meest geoefenden waren soms des morgens om elf uur reeds gereed met hun taak. Ik liet hun natuurlijk de vrijheid het overige van den dag door te brengen gelijk hun goeddacht. De Europeesche sergeant der sappeurs, die onder mijn bevelen gesteld was, kon dat maar niet begrijpen.

— Maar luitenant! het is God geklaagd; en dat bij zoo'n mooi weêr als wij hebben. Die kerels voeren den godganschelijken middag niks uit als op hun rug te liggen.

— Welnu, ik ben hun biechtvader niet.

De gewapende macht bestond uit slechts vier Europeesche en zestien inlandsche sappeurs. De burgerlijke inlandsche politie verdiende de eer der vermelding niet, zij bestond uiteen onbezoldigden Javaan. Aan mijn bamboezen woning was geen enkel slot. Men kon er "op schoenen en kousen" binnenloopen. Toch heb ik in twee en twintig maanden geen enkel kleedingstuk of ander voorwerp gemist. In mijn *open* voorgaanderij of verandah stond een kist met landsgelden, waarin soms tienduizend gulden geborgen waren. Overdag was zij onbewaakt. Des nachts hield een inlandsch sappeur er de wacht bij. De man was slechts gewapend met een piek en had het slaaptalent van een Hindoe. Daarbij was hij doodmoê van zijn dagwerk. De "*vagebonden*" hebben gedurende twee en twintig maanden den heiligsten eerbied betoond a an die kist. Zou in het "eerlijke" Nederland, waar men een goede en goed bezoldigde politie heeft, iemand zelfs een enkelen nacht een kist met duizenden guldens voor zijn huis durven laten staan? Ik laat de gevolgtrekking uit deze vergelijking aan den lezer over. Zoo die "*vagebonden*" geranseld en onder bijzondere politie-straffen moeten gesteld worden wegens oneerlijkheid, welk wetboek v an strafrecht moet dan wel in Nederland heerschen?

Den 1 sten November bracht mijn chef, de majoor der genie G.H. Uhlenbeck, mij zijn gewoon maandelijksch inspectie-bezoek.

— Kunt gij, vroeg hij mij, niet tweeduizend man missen? Ik heb te Soerabaja geen volk genoeg op de werken.

—Met plezier, majoor.

Toen de schofttijd verstreken was, zeide ik, in zijn tegenwoordigheid,

aan de vierduizend koelies, dat ik den volgenden morgen slechts tweeduizend hunner zou aannemen en dat de overigen werk konden vinden te Soerabaja. Acht dagen, veertien gingen voorbij. Ik had slechts tweeduizend man, maar te Soerabaja had men geen enkelen man meer. Daar scheen gelegenheid te bestaan tot arbeid op taak. Althans de tweeduizend ontslagenen, die den delta verlaten hadden, vertoonden zich niet; zij waren teruggekeerd naar hun woonplaatsen. De majoor machtigde mij toen hen weder in dienst te nemen, en gelijk een zwerm mieren kwamen zij eensklaps als uit den grond." Hier moet Roorda zijn overtuiging opgedaan hebben dat 'vrije arbeid' veruit te prefereren was boven gedwongen herendiensten, een principe dat hij enkele jaren later als gewoon burger zou realiseren. Méér inzicht in Roorda's problemen als militair geeft een eveneens in 1878 in Oost en West verschenen serie herinneringen aan enkele botsingen met hogergeplaatsten:

"In 1848 en 1849 was ik als tweede luitenant der genie in garnizoen te Padang, en genoot veel gastvriendschap ten huize van den generaal Michiels, civiel gouverneur en militair commandant van Sumatra's Westkust. Ik stond op zekeren dag met hem te praten bij de strandbatterijen, die hals over kop moesten worden aangelegd na de tijding van de Februari-omwenteling. Ik had pas vernomen dat de heer van Hoëvell zonder enig *éclat* Indië had mogen verlaten. Dat de landvoogd Rochussen hem een billijk pensioen had toegekend, keurde hij goed, maar dat hij de zaak met stille trom had afgedaan zonder een schitterend voorbeeld te stellen, deed zijn oogen vlammen schieten. — "Als ik," zeide hij mij met trillende stem, "gouverneur-generaal geweest was, zou ik dien hemeldragonder op staande voet aan boord van een oorlogsschip hebben doen brengen door een korporaal en vier man, en hem Straat Sunda doen uitzetten."

Hij snakte naar een gelegenheid om den landvoogd te toonen, hoe men liberale hervormers moet straffen. Eindelijk scheen zij aangebroken. Het was op een Zaterdagavond in 't laatst van Januari 1849. Het bestuur der sociëteit *Eendracht* moest aan herkiezing onderworpen, de jaarlijksche verantwoording afgelegd en de dag voor een afscheidsfeest aan den Generaal bepaald worden, die als opperbevelhebber van de 3e expeditie naar Bali zou vertrekken. De leden der sociëteit fluisterden onder elkander, dat er een tekort in haar kas was, doordien de generaal Michiels, haar "*beschermheer*" (') de flesschen bier en wijn nog niet zou betaald hebben, die hij eiken Zondag-avond voor zijn receptie uit haren kelder trok.

De overste Bernhard, president gedurende het afgelopen jaar, werd herkozen, maar wees de onderscheiding af. Ik nam de vrijheid hem te doen opmerken, dat hij ons moeite en tijd zou bespaard hebben, zoo hij vooraf het voornemen had te kennen gegeven zich niet herkiesbaar te stellen. Hij antwoordde:

—Dat zou pedant geweest zijn.

— O neen! Als ik, jong tweede-luitenant, zulk een voornemen tot weigering te kennen gaf, zou menigeen zeggen: "maak je maar niet ongerust, dat je 't worden zult", maar bij u, die reeds eenige malen president waart, zou hie rin niets aanmatigends gelegen zijn.

Men ziet hieruit, dat ik niet de minste verwachting had voorzitter te worden.

De andere vier gekozen leden van het bestuur waren: de baron d'Ablaing van Giessenburg, President van den Raad van Justitie en kamerheer des Konings, Teengs, agent van de factory der Handelmaatschappij, Schuylenburch, notaris, en Ratelband, luitenant, adjudant van den overste Bernhard.

Volgens den Indischen regel, dat de geschiktheid met den rang komt, werd nu de majoor Waleson tot president gekozen. Hij was afwezig, maar daar hij de Indische *adat* kende, had hij zijn adjudant Kohler opgedragen de onderscheiding namens hem af te wijzen.

Nu kwam in rang aan de beurt de assistent-resident en magistraat Andrée Wiltens, hoofd der politie, maar deze gevoelde evenmin lust de kat de bel aan te hangen en de kastanjes uit het vuur te halen.

La jeune Padang, de "hoop des Vaderlands" beraadslaagde toen luide onder elkander. Ik had pas Lamartine, *Histoire des Girondins* gelezen en zeide, mij een regel uit dat boek herinnerende: *Dans un temps de mouvement il faut des hommes de mouvement.*

Dat woord schijnt later voor den Generaal de vlam der Padangsche Februari-omwenteling te zijn geweest, *le tocsin*, de uitroeping van de Republiek in Indië. Niemand mocht zich bewegen. Een der luitenants zeide toen:

— "Laat ons Roorda kiezen; dat is de beste, dien wij benoemen kunnen."

Ik werd gekozen en verklaarde het mandaat aan te nemen, maar vroeg aan mijn medeleden van het Bestuur, of zij zich de op hen gevallen keuze nog lieten welgevallen, nu de voorzitter niet een luitenant-colonel, maar een tweede-luitenant was. De drie aanwezigen (de heer Schuylenburch was afwezig) antwoordden toestemmend. Hierop legde de ex-president verantwoording af van het geldelijk

beheer. Er was een debet, ten bedrage van vijfduizend gulden, wegens "verfwerk". De societeit zag er, wat de verf betreft, niet veel beter uit dan een manege.

Ik gaf te kennen, dat de gedane mededeeling mij zeer onaangenaam gestemd had, maar dat ik niettemin het opgedragen mandaat zoo goed mogelijk zou trachten te vervullen, en ging nagenoeg aldus voort:

— "Ik zal straks het magazijn van dranken en blikjes verzegelen. Het zal onnoodig zijn u te betoogen, Mijne Heeren! dat de afscheidspartij ter eere van den Generaal niet gedragen kan worden door de kas van de societeit, die f 5000,— schuld heeft.

Ik zal een intekenlijst bij de leden doen rondgaan. Als president zal ik voorgaan met in te schrijven voor honderd gulden. Zoo ieder dan inteekeent naar de mate van zijn vermogen, zijn rang en van de geestdrift voor den generaal, waarvan ik dezen avond zooveel aangename betuigingen mocht hooren, zal de hulde hem te zoeter zijn, omdat zij aan zijne beschermeling niets kost."

40

Onmiddellijk werd het: Hozannah! gevolgd door het: Kruist hem!

— "God verd..., als ik dat geweten had, zou ik den kerel niet gekozen hebben. Ik had gehoopt eens ferm te peren voor rekening van de societeit, maar voor mijn eigen duiten kan ik verd... thuis ook wel zuipen." Er werden nog dien nacht door lui, die de leus *parvenir* in hun banier hadden geschreven, renboden naar de Padangsche Bovenlanden gezonden, waar de Generaal en zijn schoonzoon, de overste van der Hart, tevens benoemd opvolger, zich ophielden. De Generaal begreep, dat de omwentelingsbrand in zijn geboorte moest worden gesmoord. Reeds des Maandags was hij met zijn opvolger ter hoofdplaats terug.

Terstond werd de overste Bernhard ontboden.

De Generaal (met trillende stem). — "Wat! zijn er Ledru-Rollin's op Padang? Een tweede-luitenant president van de Societeit! Zonder mijn goedkeuring, van mij, beschermheer! Jij blijft president, versta je? Hij treedt af. Je hadt dien meneer Roorda tusschen de bajonnetten naar de provoost moeten laten brengen."

De overste Bernhard. — "Maar generaal! hij heeft niks gedaan."

De Generaal (buiten zich zelven). — "Een reden te meer! een reden te meer! "

De overste van der Hart (tot den overste Bernhard, ridder der Milit. Willemsorde derde klasse en ridder der orde van den Ned. Leeuw).

— "Ik moest, God verd..., jou tusschen de bajonnetten naar de provoost laten brengen."

De overste Bernhard trachtte den generaal Michiels te doen begrijpen, dat het Reglement der societeit niet voorschreef, de verkiezing van een voorzitter te onderwerpen aan de goedkeuring van een Beschermheer, maar de Beschermheer voerde hem met tijgeroogen te gemoet:

"Dat hoeft ook niet; dat ligt in den aard van de zaak."

De overste ontving last weder op te treden met de oude leden van het Bestuur en a an het door de volksstem gekozene bestuur te doen weten, dat het moest aftreden. Zoo werd te Padang de regel opgevat:

"De stem des volks is de stem Gods."

Werkelijk ontving ik des avonds, terwijl ik een bezoek a flegde bij den heer van der Meer van Kuffeler, een brief van nagenoeg den volgenden inhoud (ik moet mij verlaten op mijn geheugen):

"Namens den Generaal-Majoor, Militaire Commandant en Gouverneur van Sumatra's Westkust, Beschermheer van de Societeit *Eendracht*, heb ik de eer u te gelasten als bestuurders af te treden en u te verwittigen, dat ik als president ben opgetreden."

"De President der Sociëteit *Eendracht*.

(w.g.) Bernhard."

Aan HH.

*President en leden van het Bestuur
der Societeit Eendracht.*

Dat woord *Eendracht* doet onwillekeurig denken aan een vergadering, waar liefde woont en de Heer zijn zegen gebiedt.

Ik belegde nog denzelfden avond een vergadering van het Bestuur. Alleen de heer Schuylenburch had "belet". De overige bestuurders onderteekenden een brief, nagenoeg van den volgenden inhoud:

"Wij zouden meenen het vertrouwen, door de leden der Societeit in ons gesteld, te beschamen door ons mandaat neder te leggen. Wij zullen echter, uit aanmerking van den hoogen rang van den lastgever, tegen morgen avond een algemeene vergadering beleggen, waarin zijn lastgeving in beraadslaging zal worden gebracht."

(w.g.) "De President en Leden van het
Bestuur der Societeit Eendracht,

Roorda van Eijsinga

d'Ablaing van Giessenburg

Teengs

Ratelband."

*Aan
den afgetreden President van de
Societeit Eendracht."*

Van dezen brief werd den generaal een afschrift overhandigd door den heer Bernhard.

De chineesche klerk vertelde, dat de naam van den heer Ratelband, luitenant en adjudant van den overste, er toevallig of opzettelijk uit was weggelaten. Men stelle zich de woede van den generaal voor bij het lezen, dat een lastgeving van hem zou worden onderworpen aan beoordeeling.

Den volgenden morgen kwamen eenige vrienden mij met onthutst gezicht vertellen, dat de luitenant-adjudant Andrée Wiltens mij zocht om mij naar de provoost te brengen! En inderdaad kwam deze officier mij eenige oogenblikken later mijn degen afvragen en naar de provoost geleiden; een gebouw, waarin ook aan crimineele beschuldigden en veroordeelden huisvesting werd verleend.

Ieder kan zich mijne verontwaardiging verbeelden. Ziedaar het oude stelsel in al zijn ruwheid en naaktheid! Ieder begrijpt, dat ik van dat stelsel en zijn handhavers een diepen afkeer opvatte. Welnu, lezer! ik verklaar u, dat mijn afkeer bijna in sympathie is verkeerd, nadat ik het nieuwe stelsel met zijn handhavers Duymaer van Twist, Sloet van de Beele, Loudon en derge lijke meesters in de rechten heb leeren kennen.

Des avonds had de door mij belegde algemeene vergadering van de leden plaats, terwijl ik in de provoost zat. Zij werd dood-eenvoudig gepresideerd door den heer Bernhard.

De overste van der Hart, die mij, als waarnemend militair commandant van Sumatra's Westkust, acht dagen provost-arest had gegeven, zat, als geïntroduceerde, in de voorgalerij der Societeit te praten met officieren van het oorlogs-stoomschip *Etna*, dat den generaal naar Batavia zoude voeren. Ik zal de vloeken uit zijn gesprek maar weglaten. Wie zich het geheel zuiver wil voorstellen, plaatse a an het begin van eiken volzin een God verdomme.

— *De overste v.d.H.* — "Die Roorda is een kleinzeerige kerel. Ik hoor, dat hij van morgen gehuild heeft van nijd, omdat hij naar de provoost moest."

— *Een der marine-officieren.* — "Ik geloof het graag. Men zou het in Holland wel laten, iem and in de provoost te zetten, omdat hij het presidium van een societeit heeft aangenomen."

— *De overste.* — "Nou, ik ben, als tweede-luitenant tusschen de

bajonnetten voor veertien dagen naar de provoost gebracht, omdat ik op de eeuwige verdommenis van den generaal Elout had gedronken, en, ik verzeker je, ik gaf geen kik."

In de societeit had een hartverheffend tooneel plaats. De voorzitter Bernhard hield ongeveer de volgende rede:

"Mijne Heeren! De generaal is zeer ontevreden over de verkiezing van den heer Roorda tot president. Als die verkiezing niet vernietigd wordt, wil hij de afscheidspartij niet aannemen. En het zou een schande voor Padang zijn, als de generaal, aan wien de kust zooveel te danken heeft, wegging zonder partij."

De heer P. van Geelen, een arm, afhankelijk Rijks-onderwijzer, echtgenoot, vader van drie kinderen, had den moed hardop te zeggen:

"Voor zo'n laffe propositie heb ik nog een zwart boontje over."

Er waren nog veertien kapiteins en luitenants onder mijn kennissen die onder elkander waren overeengekomen zwarte boontjes in de stembus te werpen, maar zonder hoorbaar verzet. Want het militair commandement had steeds eenige garnizoens-plaatsen te zijner beschikking, zoo als Siboga en Singkel, waar doodelijke moeraskoortsen aan onbewaakte uitingen een eeuwig stilzwijgen oplegden.

De overste Bernhard handelde met de stembus op gelijke wijze als het derde Keizerrijk en "de zede lijke orde" in Frankrijk. Hij ledigde ze niet, maar schudde ze een weinig, wierp er een blik in en zeide toen:

"Nu, het zwarte boontje van den heer van Geelen is het eenige; wij kunnen dus aannemen, dat de heer Roorda met algemeene stemmen als president is afgezet."

De partij voor den beschermheer kon nu doorgaan en zou natuurlijk gegeven worden op kosten van de beschermeling.

De overste van der Hart kon, ondanks zijn tirannieke aard, zijn walging niet bedwingen. Ofschoon hij niet tot de leden behoorde, kwam hij binnen, plaatste zich achter den stoel van den voorzitter Bernhard en riep uit:

"Een woordje, as-je-blijft. Jullie bent, God dit en dat, allemaal laffe kerels! "

De partij had den 4den Febr. plaats. De decorateur had den stoel van den generaal voor een door hem opgerichte grafnaald geplaatst! De oude krijgsman hechtte waarde aan voortekenen en zei dus, bij het binnenkomen, tot zijn wederhelft:

"Daar ga jij zitten."

Terwijl ik in de provoost was, wilde Mr. J.J. van Angelbeek, een man van het nieuwe stelsel, mij daar het leven verbitteren, uit wraak over een particulier geschil van vroeger.

Als auditeur-militair had hij toezicht over het huis van arrest, en gelastte dus, dat mijn luiken vroeg gesloten zouden worden, gelijktijdig met die der crimineel veroordeelden. De generaal, wien dit ter oore kwam, en die nooit duldde, dat rechtsgeleerden zich mengden in zijn hoogste politiek, verbood hem zich te bemoeien met mijn zaak.

In den morgen van den 5den Febr. werd ik ontslagen. Onmiddellijk begaf ik mij naar de woning van den generaal. Hij en zijn schoonzoon voerden een levendigen twist over een *vrouwen-perkara*, waarmede de afscheidspartij besloten was geworden. De overste was ongekleed. Toen hij mij zag aankomen, verdween hij achter een penant.

— *De generaal.* — "Wat komt u doen? "

Ik. — "Ik kom mij melden bij den overste van der Hart, als ontslagen uit mijn provoost-arrest."

— "De overste is er niet."

Eensklaps schoot deze te voorschijn.

— "Wat lust je? "

— Ik kom mij melden als ontslagen uit mijn provoost-arrest.

— Ik hoop, dat je dit, God enz., een les zal zijn om nooit meer den naam van den generaal oneerbiedig in je mond te nemen.

— Ik heb den naam van den generaal met den meesten eerbied genoemd.

— Dat is, God enz., één pot nat. Een luitenant neemt nooit den naam van een generaal in zijn mond. Dank je. Je kunt gaan.

Natuurlijk besloot ik voor den k rijgsraad te gaan om de onrechtvaardige straf te doen schrappen. Maar dewijl ik jong was, wenschte ik zulk een besluit niet te nemen, alvorens mijn chef, den kapitein G.W. Fredzess, onderdirecteur der genie op Sumatra's Westkust, te raadplegen. Ik deed dit echter niet uit aandrift. Vooreerst stond ik in een onvriendelijke particuliere verhouding tot hem, ten andere had hij zich allerlafst gedragen in de zaak van de *Eendracht*. Een flink en waardig chef zou verzet hebben aangeteekend tegen zulk een schandelijke bejegening, een zijner onderhoorige officieren aangedaan.

(...)

De kapitein Fredzess werd door niemand aanbeden dan door zich zelven en had nooit ander kruit geroken dan *crépé*, op gevaarlooze jachten. Hij was slechts de schrik van snippen en rijstvogeltjes

en van onderhoorigen, die onnoozel genoeg waren zich bang te laten maken door zijn *grimaces*.

(...)

Hij trachtte zijn gebrek aan inner lijk te vergoeden door groote zorg voor zijn uiterlijk. Hij was altijd zeer netjes gekleed, maar overdreven. Te Padang, dat onder de linie ligt, en waar ieder zich gaarne "lekker" maakte, zag men hem nooit anders dan met een zwarten lakenschen jas, een zwarten cilindrischen hoed en sporen. Men beweerde zelfs, dat hij met kachelpijp en sporen te bed lag om "prestige" uit te oefenen over zijn huisgoden.

(...)

Tot dien man wendde ik mij om raad.

— "Kapitein! ik ben zoo vrij uw oordeel in te roepen in een teedere zaak. Ik wil voor den krijgsraad gaan. Ik zal niet noodig hebben u te zeggen, dat ik u niet raadpleeg als vriend, maar als chef. U bent hier de oudste van het korps, en ik de jongste, en ik wil dus u niet voorbij gaan bij het nemen van een gewichtig besluit." Met een uitgestreken vaderlijk gezicht vroeg hij mij:

—Meneer, de hoeveelste staat u om eerste-luitenant te worden?

— De tweede, kapitein.

—Weet u wel, dat iemand, die voor den krijgsraad is, bij promotie wordt gepasseerd, al is hij aan de beurt, en dat hij later zijn ancienniteit niet terug krijgt, al had hij gelijk?

— Neen, kapitein, dat wist ik niet.

— Nu, bedenk dat wel.

—Ik dank u zeer kapitein, voor uw raad.

Ik boog en ging heen.

Terwijl ik nadacht over hetgeen mij te doen stond, kwam een mijner vrienden mij zeggen, dat de majoor der artillerie Scheffer mij wenschte te spreken. Ik voldeed dadelijk aan het verlangen.

De majoor was een eenvoudig, stil, rechtschaps Duitser. Hij begaf zich zoo weinig mogelijk in den vuilen Padangschen maatschappelijken dampkring om er niet door te worden besmet. Hij sprak mij aldus aan:

— "Mijnheer Roorda! Ik ken u weinig, maar ik heb altijd belang in u gesteld. Ik heb begrepen, dat u de straf niet op u zoudt laten rusten en ook vernemen, dat u voor den krijgsraad woudt gaan. Ik ben toen naar den generaal gestapt, heb hem kennis gegeven van uw voornemen en hem verzocht de straf niet te boeken, omdat zij u nadeel zou kunnen doen in uw *carrière*. De generaal heeft mij

geantwoord:

—`Zeg aan den luitenant Roorda, dat hij zich niet ongerust make over dat provoost-arrest en zijn *carrière*. Ik ken hem en ik zal hem eerste-luitenant maken. Ik ga nu naar Bali, en na a floop van de expeditie word ik commandant van het leger. Er heerscht in de Oost, sinds de Februa ri-revolutie, een revolutionaire geest. Ik zal dien onderdrukken. Als ik hak vallen er spaanders. De luitenant Roorda is een spaander. Ik zal hem bevorderen. Maar zeg hem, dat zoo hij voor den krijgsraad gaat, al wint hij zijn proces, hij zijn *carrière* kwijt is.

Ik dankte den edelen majoor en besloot dus niet voor den krijgsraad te gaan. Een paar dagen later ontving ik de officieele aanschrijving uit Batavia, dat de vaderlijke kapitein Fredzess mij *reeds zes weken vroeger, in mijn conduite-staat, eiken* hooger rang onwaardig had geacht!

In den nacht van 25 op 26 Mei sneuvelde de generaal Michiels, en den 19den Augustus werd ik in beverde ring voorbijgegaan voor den duizelingwekkenden rang van eerste-luitenant."

Daarmee is het verhaal nog lang niet uit, maar plaatsruimte ontbreekt om Roorda's verdere relaas volledig af te drukken. In oktober 1849 ging hij naar Batavia, om aan de opperbevelhebber van het Indische leger, de hertog van Saksen-Weimar, te vragen hem alsnog te doen bevorderen tot eerste luitenant, met herstel van ancienniteit.

De hertog antwoordde:

"Ik zal u eens wat vertellen. Ik heb in Duitsland een luitenant gekend, die veel in de kranten schreef. Hij heeft later gediend in Algerië en toen bij de oproerlingen in Baden. Hij is onlangs gefusilleerd. Als u in Baden geweest was, zoudt u ook doodgeschoten zijn als een dolle hond."

Ik schreef wel is waar toen in geen enkele krant maar deze kleine onnauwkeurigheid verzwakte het klemmende van de gevolgtrekking niet.

Ook toen gaf Roorda het nog niet op:

"Ik had nog een eisch. De kapitein Fredzess had, zeker in een oogenblik van afgetrokkenheid, de 19 dagen voorloopig en de 30 dagen definitief kamerarrest geboekt als twee straffen, opgelegd wegens twee verschillende vergrijpen (laster, bezwalken van den goeden naam en derge lijke omschrijving), gepleegd tegen twee verschillende hoofdofficieren. De krijgsraad had ook een afgetrokkenheid begaan.

Op de Buitenbezittingen mocht, spoedshalve, de Gouverneur het vonnis van een krijgsraad bekrachtigen, als de gevonnisse in de beslissing berustte. Men bespaarde alzoo het tijdverlies der opzending aan het Hoog Militair Gerechtshof. Ik had mij te Padang uitgelaten, dat ik in geene straf, hoe licht ook, zou berusten. Toen men mij het vonnis voorgelezen had, dat de 30 dagen definitief arrest bekrachtigde, antwoordde ik:

—Ik appeleer.

— Dat kan niet meer.

— Waarom niet?

— De waarnemende Gouverneur van der Hart heeft het vonnis bekrachtigd.

— Maar dan hadt u het mij toch eerst moeten voorlezen en mij afvragen, of ik appeleerde.

— Ja, dat hebben wij vergeten.

Er was dus geen hooger beroep meer mogelijk. Ik verzocht te Batavia gehoor aan den heer Mr. P. Myer, advocaat-fiscaal mij de Land- en Zeemacht. Hij deed mij weten, dat hij mij op zekeren Maandag om tien uur des morgens zou ontvangen. Het militair Departement rook lont en gelastte mij dienzelfde Maandag morgen om acht uur mij in te schepen voor Soerabaja.

Zoo ik wel ingelicht ben, heeft het Hoog Militair Gerechtshof uit eigen beweging getracht de handeling van den afgetrokken krijgsraad eenigszins goed te maken en de straf aldus gewijzigd: een maand arrest wegens onvoorzichtige uitdrukkingen jegens den directeur van een leesgezelschap, die tevens hoofdofficier was."

Maar ook in Soerabaja gaf Roorda het nog niet op.

"Ik diende te Soerabaja eenige jaren achtereen onder drie opeenvolgende achtenswaardige chefs: de heeren von Schierbrand, Uhlenbeck en de Quay en was dus niet "lastig". Ik was dit slechts voor ploertige of schelmachtige chefs.

(...)

Ik was dus zeker, dat men voorloopig niet meer aan mijn bevordering zoude tornen, maar dit was mij niet genoeg. Ik wilde mijn ancienniteit terug hebben en wendde mij daartoe in een bezwaarschrift tot den gouverneur-generaal Mr. van Twist. Ik was nog jong en hield dus veel, gelijk het jonge *Rotterdamsche Nieuwsblad*, van beeldspraak of metselaars-, tuinmans-, matrozen- en soldaten-terminologie. Ik drukte mijn klacht uit als volgt:

"De kapitein Fredzess heeft, om een onhoudbare stelling te verdedigen,

de leugen tot bondgenoot gekozen."

De landvoogd begreep, dat het nieuwe stelsel zich onderscheidde van het oude door *enquêtes*, en gelastte dus een onderzoek, maar ---, *ik mocht daarbij niet worden gehoord.*

(...)

Het onderzoek werd opgedragen aan den overste E. Steinmetz, adjudant van den gouvernneur-generaal, een man (vooral niet te verwarren met zijn broeder J. C. R. St.), alles behalve kleinhartig en mij in het geheel niet ongenegen, want hij had mij meer dan eens bij de Regeering aanbevolen als ambtenaar ter Algemeene Secretarie, in den waan, dat zulk een werkkring geschikter voor mij was dan het krijgsknechtschap. De heer Steinmetz handelde zeker op last. In elk geval blijft de landvoogd Mr. v.Tw. verantwoordelijk voor de rechtsverkrachting. De heer Fredzess had nu het woord alleen. Misschien volhardde hij slechts in zijn vroegere beweringen, misschien volgde hij zekere romanheld na (was het niet Sancho Panza?), die, beschuldigd van met spek te hebben geschoten, tot zelfverdediging met geheele varkens begon te schieten — hoe het zij, ik werd na eenigen tijd gestraft met veertien dagen provoost-arrest, onder bedreiging, uit de krijgsdienst te zullen worden ontslagen, zoo ik weder een ongegronde klacht durfde uit te brengen.

Het bewijs van gegrondheid was mij niet gegund geworden.

Die beslissing werpt licht genoeg op het karakter van den heer van Twist.

Ieder begrijpt, dat mijn klacht niet de reden der straf was. De man had een wrok te koelen. Ik had, op een bal in de Societeit Concordia te Soerabaja, den volgenden toast op hem ingesteld:

"Op den man, die het kostbaar geheim van het Deventer zetmeel op Indischen bodem heeft overgebracht, den wellust van zijn vaderstad, het sieraad van zijn provincie, den spot van het Oosten, den aap van Thorbecke, Mr. Albertus Jacobus Dymaer van Twist."

Ik zal de eerste zijn om te erkennen, dat die "heildronk" zeer oneerbiedig, zeer anti-militair en zeer ongepast was. Ik had, hetzij slechts tot verklaring gezegd, na drie maanden eenzaamheid aan den mond der Solo-Rivier, een glas champagne te veel gedronken. Zoo de landvoogd mij onmiddellijk op een oorlogschip had doen brengen en Straat Sunda uitzetten, zou ik daartegen niets hebben kunnen inbrengen. Maar hij had evenveel begrip van prestige als de landvoogd Loudon, die zich een handdruk liet weigeren door een kapitein. Hij begreep, dat de Onderkoning-Koekebakker de lachers niet op zijn

zijde zoude hebben, en wachtte dus een gelegenheid tot wraakneming af. Het bezwaarsch rift leverde hem die."

Daarna gaf Roorda het op.

In 1852, tijdens zijn succesvolle leiding over het aanleggen van een nieuwe stroomleider van de Solo-rivier, werd Roorda eindelijk tot 1ste luitenant benoemd. Maar enkele jaren later hield hij het toch voor gezien, in april 1855 werd hij op zijn verzoek ontslagen.

Dat 'Ernst Luchthart' een amoureuus type was is uit de eerder gereproduceerde afleveringen van Roorda's verhaal wel duidelijk. In Indië kozen ambtenaren en militairen vaak voor de mogelijkheid om een onofficieel en tijdelijk huwelijk aan te gaan met een 'njai' (huishoudster). In dat opzicht paste Roorda zich uitstekend aan. In 1848 — toen hij in Padang (Sumatra) dienst deed — kreeg hij een zoon, Felix genaamd, uit een 'Niasse vrouw'. Nias is een eiland vlak bij Sumatra. In 1862 erkende hij deze zoon, in Semarang.

Over deze Niasse vrouw rept Roorda nergens met een woord, wat overigens niets hoeft te betekenen want hij had in officiële publicaties ook nooit *aanleiding* om dit onderwerp aan te snijden. Dat hij zich niet geneerde voor zijn 'Indisch' nageslacht blijkt wel uit het feit dat hij altijd contact hield met Felix en zijn Indische kleindochter Marianne vanaf haar derde jaar in Europa opvoedde.

Na het lezen van de belevenissen van Ernst Luchthart rijst natuurlijk onmiddellijk de vraag wannéér Roorda in Indië verder gegaan is met het uitleven van zijn literaire hobby. Aan Multatuli schreef hij in 1886: "Ik begin beu te worden, van 't vruchteloos schryven (sinds twee en veertig jaren) tegen die vaatdoeken van Hollanders." Als we dat letterlijk nemen, betekent het dat hij al vanaf 1844 gepubliceerd heeft, maar (als officier) vermoedelijk anoniem of onder pseudoniem. Van die vroegste publicaties hebben wij er geen kunnen identificeren.

6. ROORDA EN DE REMBANG-AFFAIRE

Na zijn vertrek uit militaire dienst zocht Roorda werk en vond al vrij snel een plaats als beheerder van een tabaksonderneming in Rembang bij afwezigheid wegens een Europees verlof van de eigenaar Th. de Mol van Otterloo. Deze tabaksonderneming betrof haar produkten deels uit vrije, deels uit gedwongen aanplant.

Daarmee kwam Roorda terecht in de destijds veelbesproken kwestie Cultuurstelsel of Vrije Arbeid, één van de grote strijdpunten tussen de twee belangrijkste politieke stromingen, de Conservatieven en de Liberalen.

Het ging in feite om de vraag hoe de kolonie het meest efficiënt geëxploiteerd kon worden zonder al te grote willekeur tegenover de bevolking. De Conservatieven waren voorstander van een geleide economie: de staat als ondernemer, die productie en verkoop van alle koloniale waren beheerde. De Liberalen zagen in het particuliere initiatief het grote heil.

In 1961 schreef drs. J.B.A.F. Mayor Polak (oud-assistent-resident, opteerde in 1950 voor het Indonesiërschap) in het blad "Majalah Penelitian Sejarah" een uitvoerig artikel over opkomst en ondergang van het cultuurstelsel. Uit zijn Nederlandse vertaling citeer ik:

„Het cultuurstelsel is eigenlijk niets anders dan een belasting in natura en in arbeid, welke werd opgelegd en geheven binnen het raam en langs de kanalen van een feodaal stelsel, waarbij van de desa gebruik (of misbruik) werd gemaakt als productie-eenheid.

Het cultuurstelsel bracht als zodanig dus niets nieuws. Reeds eeuwen lang betaalde het Javaanse volk zijn belasting in natura en in arbeid aan zijn traditionele hoofden. En dat was ook het geval in andere delen van de wereld (b.v. Europa) die het feodale stelsel gekend hebben. (Het verschil was, dat het Europese feodalisme niet zoals het Indonesische het dorp (de desa) eerbiedigde, want in Europa werd niet het dorp maar de "manor" de sociaal-economische eenheid.)

Toch was er een verschil tussen het cultuurstelsel en het oorspronkelijke Indonesische feodalisme. Het cultuurstelsel wenste nl. geen betaling in traditionele landbouwproducten, het wenste betaling in producten voor de export naar Europa, zoals koffie, suiker, kaneel, thee, tabak, etc."

In 1828 drukte Willem I (26 mei 1828: Zijne majesteit wenst ...) het cultuurstelsel door, en zond in 1830 Johannes, graaf van den Bosch als GG naar Indië om het in te voeren, waarmee een eind gemaakt werd aan de onzekerheid die na het Napoleontische tijdperk (de

periode Raffles) heerste over de vraag hoe het nu verder zou moeten. Vèer Willems besluit zat GG Van der Capellen trouwens al op dit spoor:

"De gouverneur generaal van der Capellen beschouwt de particuliere grondhuurders (in feite oefenen ze heerlijke rechten uit) als parasieten, die rijk worden van gelden, die eigenlijk in de staatskas thuishoren. Daar komt dan nog bij, dat die staatskas leeg was, telkenjare een deficiet vertoonde.

Dit is de achtergrond waartegen men de maatregelen van van der Capellen tegen de Europese grondhuurders in de Vorstenlanden moet zien. Hij bepaalt zich niet tot beëindiging van de huren, hij neemt de grond over ten behoeve van het gouvernement en hij neemt er nog meer grond bij, die hij vanwege het gouvernement doet exploiteren. Dit doet al denken aan de openlijke annexatie, die later met het einde van de Diponegoro-oorlog gepaard zal gaan. Van der Capellen zegt, dat hij deze maatregelen neemt in het belang van het volk, dat hij zo lief heeft. Hij zegt zelfs in zijn speech, waarbij hij het bewind overdraagt aan de Kock op 1 Januari 1826 (Du Bus was toen nog niet gearriveerd), dat hij met hart en ziel het Javaanse volk lief heeft en tot zijn dood toe zal blijven liefhebben. Deze woorden zullen wellicht zijn overtuiging hebben weergegeven, maar dat heeft hem er niet van weerhouden om de lands kas te vullen."

Dat niet iedereen gelukkig was met deze gang van zaken en het besluit van Willem I om op dit spoor verder te gaan, ligt voor de hand:

"Deze beslissing was een grote teleurstelling voor de liberalen, die al van 1816 zaten uit te kijken naar de gelegenheid om tot de exploitatie van Java toegelaten te worden. Bij een Regeringsverordening van 1818 was hun voorgespiegeld, dat de gelegenheid weldra geboden zou worden. Onder van der Capellen kwam het niet tot uitvoering, maar Du Bus gaf nieuwe hoop. Hij diende liberaal getinte voorstellen in, die door de nieuw benoemde, maar nog steeds in Nederland verblijvende Gouverneur Generaal (van den Bosch) werden gesteund. Maar naderhand diende van den Bosch andere voorstellen in, die de goedkeuring van de Koning konden verweerven, waarop minister Elout zijn ontslag indiende, dat door de koning aangevaard werd. Dit betekende dus, dat de deur voor de zo lang begeerde exploitatie door het particuliere kapitaal dicht ging, hetgeen niet weinig teleurstelling en ontstemming wekte.

Ter vermijding van misverstand moet men de liberalen vooral niet

voor menslievender aanzien dan de conservatieven. Betreffende het principe, dat de koloniën ten behoeve van het moederland geëxploiteerd dienden te worden bestond tussen liberalen en conservatieven hoegenaamd geen verschil van opinie. De conservatieven wilden de exploitatie via feodale kanalen en 'via de staatskas laten lopen, terwijl de liberalen de exploitatie via het particulier kapitaal en de zakken van de kapitalist wilden laten lopen. Dat was het enige verschil en beide partijen gebruikten het bevolkingsbelang als motief ter verdediging van hun standpunt. De conservatieven beweerden, dat het particulier kapitaal de bevolking zou uitpersen, weshalve bescherming door de overheid nodig was. De andere partij beweerde in tegendeel, dat van de Regering juist machtsmisbruik te duchten was, welk gevaar van particuliere zijde niet te verwachten was.

(...)

De redenen waarom Willem I de kapitalistische exploitatie niet wenste zijn nog al ingewikkeld, maar laten we de voornaamste er van in beschouwing nemen. In de eerste plaats denke men niet, dat Willem in principe tegen particuliere exploitatie en tegen de bourgeoisie gekant was. Integendeel, Willem is het type van de Burgerkoning, zoals Louis Philippe van Orleans, die in 1830 de Franse troon besteeg.

De redenen van de afwijzing der particuliere exploitatie zoeke men voorname lijk in de op Java aanwezige sociaal-economische situatie. Er bestond op Java in die jaren praktisch nog geen proletariaat, dat bereid was tegen loon te arbeiden. Het aantal inwoners van Java bedroeg 5 miljoen en 4/5 van de grond was nog met bos overdekt. De situatie was niet te vergelijken met Europa (en vooral Engeland). Daar immers waren de feodale banden met de grond losgemaakt, de kapitalistische exploitatie van de grond deed de kleine grondbezitters en pachters het onderspit delven, e.e.a. gepaard gaande met individualisatie. Het zou te ver voeren dit proces weer te geven, het is immers genoegzaam bekend: de proletariserende van de kleine landbouwers, gepaard gaande met sterke bevolkingstoename en de trek van werkzoekenden naar de steden."

Essentieel voor het goed functioneren van het cultuurstelsel was natuurlijk dat men een goede greep had over het hele koloniale gebied. Aan het slot van de Java-oorlog werd dan ook een genant spel gespeeld, waarbij door list en bedrog uiteindelijk de vorstendommen Jogjakarta en Surakarta tot zeer beperkte gebieden werden teruggebracht. Het toneel was klaar voor het cultuurstelsel: de produktie

in handen van het gouvernement, de verkoop in handen van de Ned. Handelmaatschappij, waarin ook particulieren konden deelnemen. En het werkte!

"De koffie-productie stijgt van 366.900 pikol in 1833 tot 1.146.300 pikol in 1855, een stijging van vier maal zo veel dus en koffie was het hoofdproduct.

Hier volgen enige export en import cijfers (in duizenden guldens)

Jaar Export Import

1825 12.672 9.143

1835 28.173 12.472

1845 56.410 23.349

1855 69.948 29.098

1865 89.136 26.243

We zien dus de export zeven maal en de import vier maal omhoog springen.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat Java in 1825 nog maar 5 miljoen inwoners telde kan men zich indenken, dat de last in het begin zeer zwaar heeft gedrukt. De gedwongen arbeid (herendienst) omvatte niet alleen ontginning en planten, maar ook onderhoud en dan de hele infrastructuur, die er nodig was. Er moesten wegen komen, pakhuizen, irrigatiewerken voor het suikerriet. Aan de grote verschillen tussen de import en export cijfers kunnen we verder zien, dat de bevolking er geen zijde bij spon.

Vooraf het werk aan de wegen was bijzonder zwaar. Er waren nog geen wegen op Java.

Bovendien had men nog geen ervaring, men plantte maar in het wilde weg, en het bleef niet bij koffie, indigo en suikerriet, men probeerde van alles, thee, cochenille, kaneel, Moerbeien (zijdeteelt). Men noemde dit de "kleine cultures" maar de vele kleintjes wogen zwaar.

Later komt hier echter aanzienlijke verbetering. Men gaat rationaliseren, laat slechte gronden varen, doekt de zg. "kleine cultures" op, doekt later ook de indigo-cultuur op. Het pionierswerk is gedaan, de wegen, pakhuizen, suikerfabrieken zijn er, er wordt loon uitbetaald en ... de bevolking van 5 miljoen is in 1870 al tot 15 miljoen gestegen. De last van het cultuurstelsel' wordt dus hoe langer hoe lichter, te meer omdat er nu lonen worden betaald aan de herendienstwerkers.

Nu zien we het vreemde verschijnsel, dat waar het cultuurstelsel steeds lichter wordt, integendeel de critiek tegen het cultuurstelsel toeneemt. Hoe zit dat?

De critiek bij de aanvang van het cultuurstelsel kwam weldra tot

zwijgen, immers het was economisch een succes en men deelde via de NHM daarin mee. De aandacht wordt ook door vele dingen afgeleid, b.v. de Belgische opstand.

Maar in 1839 laait de critiek weer fel op. Van den Bosch inmiddels Minister van Koloniën had nl. de gewoonte voorschotten bij de NHM op te nemen om de politiek van zijn Vorst mogelijk te maken. Deze voorschotten liepen tot een 40 miljoen gulden op. In 1838 was koffie-oogst slecht. In 1839 daarentegen goed, maar de prijzen op de wereldmarkt zakten in, omdat Brazilië steeds meer op de markt wierp.

Van den Bosch loopt vast en hij moet met een aanvraag voor een lening van 56 miljoen voor het Parlement verschijnen. Dit is het moment voor de liberalen om tot de aanval over te gaan: de aanvraag wordt verworpen, de hele begroting wordt verworpen en van den Bosch moet de laan uit."

De liberale critici begonnen zich hevig te roeren, met als belangrijkste vertegenwoordiger dr. Baron W.R. van Hoëvell.

"Als we de critieken van Dr. Baron W.R. van Hoëvell onder de loupe nemen, doet hij ons in den beginne denken aan een verstandige Hollandse boer, die zijn makkers toeroept: "Jongens het is natuurlijk prachtig, dat jullie dat koetje (Java) melkt, maar geef het beestje dan toch ook goed voer, want dan geeft het immers des te meer melk".

Langzamerhand wordt zijn critiek feller. In 1854 vraagt hij b.v. aan de minister: "En wat heeft de Rege ring nu gedaan voor de mate riële en morele ontwikkeling van het (Indonesische) Volk? " .... "Uw stelsel is bevreesd om onderwijs te geven, niet dan noodgedwongen en weifelachtig doet de Regering een enkele stap".

Maar in 1900, als de liberalen al lang aan het roer zijn (50 jaar later) wordt er nog maar 1,1% van de begroting aan Indonesisch onderwijs uitgegeven.

En naast zijn van groot medegevoel met de bevolking getuigende woorden, komen er nog heel wat zakelijker argumenten uit van Hoëvell's mond, wanneer hij Indonesië vergelijkt met Ceylon. In 1838 was de productie van Ceylon 43.800 centenaars, zegt hij en dat groeide in 1849 aan tot 359.708 centenaars, dat is een derde deel van de productie van Java, terwijl de bevolking van Ceylon nog geen tiende van die van Java bedraagt. En dan klinkt zijn stem ook zeer zakelijk als hij zegt: "In de laatste 20 jaar is de productie van Java niet gestegen, zelfs voor bepaalde producten achteruit gega an. En in wat voor een tijd! ! ! In een tijd waarin de prijzen verdubbeld en

anders sterk gestegen zijn. Is dit niet verwonderlijk voor een land als Java, met een bevolking als de Javanen, met zulke vruchtbare gronden, waar zonder overdriving de productie al vijf maal zo hoog had kunnen zijn." Daarover is van Hoëvell stomverbaasd en tot slot zegt hij dan: "En toch is het cultuurstelsel niet bij machte geweest om meer te produceren." Nu is dus de toon van zijn critiek: "Jongens jullie zijn slechte melkers, je kunt veel meer uit dit koetje halen."

Rond 1860 was de strijd het hevigst en uiteindelijk wonnen de liberalen:

"Met de intrede van de particuliere ondernemingen gaat de productie met sprongen vooruit (...) De waarde van de export stijgt van 1870 tot 1900 met 100% (...) Maar de voorspelde gouden tijd voor de bevolking breekt niet aan. Het verwondert ons niet, want de Europese arbeider is er onder het liberale kapitalisme ook geen greintje dikker op geworden."

In zijn uitvoerig artikel over de Rembang-kwestie "De geest van het Oostindisch gouvernement honderd jaar geleden" (1961) komt W.F. Wertheim ongeveer tot dezelfde conclusie. De arme Javaan had meer te vrezen van de hebzucht van particulieren dan van de hebzucht van een gouvernement.

*

Tijdens zijn werk aan de Solo-rivier had Roorda al met veel succes gebruik gemaakt van de 'vrije arbeid': gedwongen arbeiders die tegen een laag dagloon werkten, presteerden veel minder dan een veel kleiner aantal vrijwillige arbeiders op 'stukloon', en beide partijen profiteerden ervan.

Deze ervaring sterkte Roorda in de juistheid van zijn liberale opvattingen. Overheidsdwang was hem een gruwel, hij was er van overtuigd dat particuliere ondernemers uit puur eigenbelang de belangen van de bevolking beter zouden dienen dan de regering ooit zou doen. Daarbij ging hij er van uit dat in een open concurrentie vanzelf een goed evenwicht zou ontstaan tussen de onderhandelingspositie van de ondernemer en die van de bevolking. De bevolking zou haar arbeid en producten uiteraard het liefst leveren aan de best betalende ondernemer, en dat zou de ondernemers dwingen om een goed bod te doen.

Nogal naïef ging hij voorbij aan het feit dat de Javaanse maatschappij niet 'vrij' was, de gewone Javaan ging niet alleen gebukt onder het kolonialisme, maar ook onder het feodale stelsel. Zodra een particuliere

ondernemer een accoord bereikt had met een inlands Hoofd. zou de gewone man uitvoeren wat de hoge heren hadden afgesproken, zonder daar zelf een cent wijzer van te worden. Natuurlijk kende Roorda dit gevaar, maar mogelijk heeft hij gedacht dat één goed voorbeeld (het zijne) een doorbraak zou kunnen betekenen. Onder het liberaal bewind van GG Duymaer van Twist was vrije arbeid (náást gedwongen aanplant) hier en daar oogluikend toegestaan. Zoo ook in het Rembangse, waar Th. de Mol van Otterloo zijn tabaksonderneming dreef. Toen deze in 1855 zijn geschokte gezondheid naar Europa wilde veruieren, ging Roorda dan ook met graagte in op het voorstel om als plaatsvervangend beheerder op te treden. Hij zag zijn taak duidelijk voor zich: een zakelijk beleid voeren dat zijn principaal tevreden zou stellen, maar op een zódanige manier dat ook de bevolking er wel bij voer.

23 jaar later beschreef hij zijn ervaringen in het blad Oost en West: "Het was den zevenden Augustus 1855. In had sinds maanden mijn ontslag genomen uit den k rijgsdienst. Ik was niets en had niets. Op aanbeveling van den heer Schonck, resident van Rembang, benoemde de heer Th. de Mol van Otterloo mij tot administrateur van zijn tabakskontrakt te Wiedang, waar hij nog bleef tot 1 December. Gedurende die vier maanden was ik in de scheeve stelling van een kroonprins. Na het vertrek van mijn principaal begon eerst mijn beheer. Men heeft daarover veel gebabbeld.

(...)

Vóór Augustus 1855 kende ik geen anderen tabak dan in den vorm van sigaar of rooktabak. Vermoedelijk had ik vroeger wel eens langs een tabaksplant geloopt, maar even bewusteloos als een os in "Gods schoone schepping". Die onkunde behoefde mij echter niet te weerhouden van het aannemen van de aangeboden betrekking, want telkens was nu eens een infanterist, dan weder een marine-officier of een notaris of een scheepskapitein tot tabaks-specialist geïmproviseerd geworden, en allen maakten goede zaken. "De Hollander wordt door kleine winsten rijk," zeide eens de heer Thorbecke. Dit is echter op Java niet het geval, althans vóór 1864. Niets is belachelijker dan het opsnijden door vele vrij-arbeiders over hun kennis. De oorzaak hunner winst ligt in de wanverhouding tusschen voortbrengingskosten en marktprijs. Een pond gedroogden tabak van den vrijwilligen aanplant kostte ten hoogste tien centen en bracht soms te Amsterdam een rijksdaalder op. Er is waarachtig geen genie of duizelingwekkende vakkennis noodig om onder zulke omstandigheden

rijk te worden. De gedwongen aanplant werd natuurlijk door allen nog slechter betaald. Ik verzocht dan ook hun, die mij een bezoek brachten en even onkundig waren als ik, niet over tabak te praten.

Het verveelde mij door zulke lieden te hooren eksteren over *gespikkeld, lichtbruin, dekblad, binnengoed*. Ik vertrouwde weder op de Javanen en kon mij daaromtrent verontschuldigen met het ondoorgrondelijke van de tabaks-wetenschap.

In 1858 beheerde ik een vrije-luiheids-onderneming te Toeloeng Agoeng en kreeg in die hoedanigheid eens het bezoek van een tabaksman.

—Hoe gaat het met uw ondeneming, Mijnheer Roorda?

—O, goed, de mandoer Saariman leeft nog.

—Saariman! ! ? Saariman! ! ? Maar meneer, laat u dan zooveel aan een Javaan over? Weet u wel, meneer, dat de tabak een hoogst moeilijk vak is?

— Neen, meneer.

— Nu, meneer, ik zal u reis wat zeggen. Ik ken te Amsterdam een makelaar in tabak, een steunpilaar van de Beurs. Die man is al vijftig jaren in de zaken. Hij is zoo knap, dat als u hem verzoekt een oogenblik buiten de kamer te gaan en u brandt dan op een komfoor Havannah-tabak, Java-tabak en Manilla-tabak en u laat hem weer binnen komen en u vraagt hem: "wat heb ik gebrand?" dan haalt hij even zijn neus op en vertelt u, wat u gebrand hebt. En die man, meneer, weet er nog niks van.

— Nu, meneer, dan zult u mij toch gelijk geven, dat ik op mijn 32e jaar niet begin aan een wetenschap, waarvan ik op mijn 82e nog niets zou weten.

De Tabaksman haalde de schouders op en keek mij aan als een dokter een ongeneeslijke.

Aanvankelijk volgde ik te Wiedang in mijn tuchteloosheid mijn instinkt. Natuurlijk bevielen mijn eigendunkelijke handelingen mijnen lastgever niet. Ik wilde dus mijn ontslag vragen.

Maar zijn gemachtigde, mijn edele vriend O.C. Matzen, schreef mij: "Uw leus schijnt te zijn: ik ga zoo spoedig mogelijk heen. Uw leus behoort te zijn: ik blijf zoo lang mogelijk."

(...)

Ik begon dus te Wiedang met voor de welvaart en tevredenheid der achthonderd gedwongen planters te zorgen. Ik vermeerderde het getal droogschuren, opdat zij meer tabak zouden kunnen planten en

minder ver zouden behoeven te loopen. Ik gaf aan twaalfhonderd inlanders, van wie ik er bijna geen enkelen kende, op hun verzoek ieder gemiddeld tien gulden voorschot voor vee, gereedschap enz. Aanbeveling hadden zij bijna niet. Borgtocht stelde niem and. Twee derden van hunnen vrijwilligen aanplant werden door regens vernietigd. Zij zouden dus nog eerlijk hebben mogen heeten, zoo zij bij den oogst slechts één derde van hun schuld gedelgd en twee derden tot het volgend jaar hadden laten staan. Maar zij betaalden twee derden van het voorschot af. Misschien is er onder mijne lezers een enkele kapitalist. Ik vraag het hem: zoo twaalfhonderd onbekende Hollandsche boeren u zonder eenigen waarborg twaalfduizend gulden te leen vroegen, zoudt ge hun dat "op hun eerlijk gezicht" durven geven?

Behalve de 100 *bahoe's* van den officiëelen of gedwongen aanplant legden de Wiedangers nog 270 *bahoe's* (1 *bahoe* = 0,7 bunder) tabak vrijwillig (particulier) aan. Het was voor de eerste maal op Java, dat de uitgebreidheid van den particulieren aankweek van een tabakskontrakt die van den officiëelen overtrof. Wel was ten gevolge der ongunstige weersgesteldheid de hoeveelheid van den oogst gering (95,000 lb particulier en 91,000 lb officieel) maar de hoedanigheid was uitstekend! Het blad was zo fraai, dat de heer d. M. verklaarde zijn merk niet te herkennen. De 186,000 lb werden door hem te Soerabaja verkocht ad 73 5/8 cent aan de firma P. Ke rvel & Cie. en door dezen in Europa: de eene helft voor 126, de andere helft voor 106 centen, dus gemiddeld 116, een voor dat tijdstip ongemeene prijs. Die van het vo rige jaar voor de DMVO was geweest (zeilende) 84 centen.

Door den bouw van nieuwe schuren was de gelegenheid verzekerd tot het oogsten van meer tabak.

Onder de bevolking was ongeveer een ton gouds in omloop gebracht geworden, dus had ieder planter gemiddeld plus minus tachtig gulden ontvangen. De drie nieuwe droogloodsen en de nieuw ve rvaardigde artikelen van den inventaris, ook al de particuliere verteringen in Europa waren betaald geworden en de eigenaar hield nog ongeveer f 25,000 in handen. — De tevredenheid der bevolking, inlandsche hoofden en Europeesche ambtenaren was algemeen. Ik had de gunst gewonnen van het bestuur, zoodat de Resident Bekking mij bij uitzondering vergunde het zoo gewilde djatihout uit 's Lands bosschen te kappen, wat hij aan de andere kontraktanten en administrateurs weigerde, die zich met wild hout moesten behelpen. Alleen de

heer Jelle Roelofs had in gelijke mate zijn sympathie.

(...)

Klachten behoefde ik bijna nooit te doen. Toen er een oproer in een naburig distrikt plaats had, waarbij een paar inlandsche hoofden werden doodgeschoten, popelde het geweten der regeering weer. De assistent-resident van Gresik werd hals over kop naar Babat (tegenover Wiedang) gezonden om daar te blijven totdat de rust hersteld zou zijn.

Ik echter behoefde geen enkele buitengewone voorzorg te nemen, want te midden der trouwe Wiedangers was ik veilig als in Abraham's schoot.

Een jaar na mijn vertrek schreef mij de resident Bekking, dat hij de onderneming bezocht had, bij welke gelegenheid de heer de Mol hem had verklaard: "Ik zal het stelsel van den heer Roorda niet alleen toepassen, maar zelfs uitbreiden."

Het is mij een aangename plicht de wakkere ondersteuning te vermelden van de drie geëmployeerden, de heeren W., F. en D. Schreyner.

Zij zijn, geloof ik, nog in leven en kunnen dus mijn getuigenis versterken. De Javaansche mandoers Sariman en Troeno Semito toonden een ijver en plichtsbesef, onberispelijk van het begin tot het eind

Men meene niet, dat alles met glacé-handschoenen en rozewater werd behandeld. In den aanvang was één der inlandsche hoofden zeer achteloos en slap in het verzorgen van den officiëelen aanplant. Ik verweet hem, dat de apenkolonie bij het bad te Toeban onder even goede tucht stond als zijn bevolking onder slechte, en dat hij zich schamen moest overtroffen te worden in zelfgevoel door een redeloos beest. Hij gordde zich sedert aan en werd later bevorderd tot hoofd van een distrikt.

Alleen den wedhono van Kengel heb ik later mogen ontmoeten op een reis met den heer Stieltjes. Het was den achtenswaarden man aan te zien, dat hij een aangename herinnering van mijn beheer had bewaard.

Meer nog dan met geld won ik de harten der Javanen met mijn geneeskundige praktijk. Reeds te Tandjong Wedoro had ik mijn eerste lauweren als "redder der lijdende menschheid" geogst met het genezen van cholera en slangebeten, maar daar was mijn roem nog slechts een mosterdzaadje. Te Wiedang groeide het aan tot een wonderboom. Ik volgde weder de eenvoudige praktijk der natuur. Gelijk een wiskundige werkt met vier hoofdregels: optellen, aftrekken,

vermenigvuldigen en deelen, werkte ik met vier hoofdmiddelen: *eau de goulard*, *nitras argenti* of *lapis infernalis*, kinine en castor-olie. Als in Europa een dokter door een zieke ontboden wordt, meent hij hem te moeten vragen: "Wat scheelt u?" Op Java heerscht een Oostersche toestand en is dus de toepassing van dat "Westersche begrip" overtollig. Bijna alle inlanders hebben dezelfde ziekte. Om dus den stralenkrans, die mijn Hippokratisch hoofd omgaf, met nog meer luister te doen schitteren, nam ik den schijn van een profeet of alwetende aan.

—Mijnheer, mijn vrouw is ziek.

— O, ik begrijp het wel. Zij heeft zeker te veel gebak of zoetigheid (*koewee-koewee*) gegeten?

— Juist, mijnheer.

— Zij heeft zeker buikverstopping?

— Juist, mijnheer.

— En koorts?

— Juist, mijnheer.

— Geef haar morgen ochtend om vijf uur dezen lepel olie te slikken en om twaalf uur deze poeders. Morgen avond zal zij beter zijn.

De profetie werd vervuld. De dankbare herstelde bracht naar landsgebruik een kip. Maar het kan beter van een stad dan van een dorp. Ik betaalde ze, met het verzoek daarvan een baatje voor haar kind te koop. Zoo bleef het dankbaar gevoel ongekwetst en het geld in de huishouding.

Velen leden sinds weken aan beenwonden. Ik brandde ze allen dicht met *lapis*. De Oosterlingen zijn in zeker opzicht prettige zieken. Wel is waar zij zijn, gelijk kinderen, afkeerig van een langdurige kuur, maar daarentegen genezen zij spoedig, omdat zij weinig vleesch en geen geestrijke vochten gebruiken. Dit geeft den genezer natuurlijk voldoening. Ik zag die kreupelen een paar dagen later loopen en dansen (*tandaq*), wat mijn brandlust aanvuurde. Ik was bezeten van brandwoede, gelijk Beëlzebub, en zocht naar Javanen met open beenen als een inquisiteur naar ketters.

(...)

Ik deed zelfs chirurgicale instrumenten voor mijn patiënten vervaardigen door een goudsmid, onder andere een katheter. Vermoedelijk zou dit ding in 1876 te Kensington niet bekroond zijn geworden met een *Fortschritts-medalje*, maar het genas. En de Javanen zijn niet zoo doctrinair als zeker dirigeerend officier van gezondheid in Indië, die eens zeide: "het is beter, dat een mensch volgens de wetenschap sterft

dan dat hij tegen de wetenschap in geneest."

Op zekeren dag kwam een inlander weenende bij mij:

— Ach, mijnheer! kom mijn broeder helpen.

— Wat scheelt hem?

— Hij is dood.

— Helaas! daartegen vermag ik niets.

— Ach, mijnheer! hij is *pas* dood."

Bovenstaand artikel schreef Roorda vooral om aan te tonen dat de Javaan best te vertrouwen was, als men maar vertrouwen in hem stelde. Vandaar het sterke accent op zijn goede ervaringen als tabaksnitwit.

In brieven aan Multatuli schrijft hij over zijn Rembangse tijd nog:

"In het archief had ik een brief van de makelaars gevonden: 'Uwe tabak draagt de sporen van uitgeputte gronden'. Ik bouwde verderop schuren. De Mol wilde weer nabij zijn huis (zijn *buffet*) planten. De bevolking zou hierdoor in een jaar meer hebben moeten lopen dan 32 malen den omtrek van onzen aardbol."

En: "In Toban dwong ik de Vry-arbeiders mijn voorbeeld te volgen en mild te zijn. De een beroemde zich eene plank van f 2,— voor f 0,12 te hebben gekregen; de ander, dat hy aan koelies slechts f 0,10 per dag gaf, plus afval uit de keuken. Een derde deelde mede, dat de bevolking in zyne buurt zich met rauwe planten uit het bosch moest voeden. Ik verhoogde b.v. den inkoopsprijs van een lb. pijpen tabak van f 0,10 tot f 0,80. Ik werd ontslagen, maar men kon niet terug. Mijn lastgever verteerde in Europa in 21/2 jaar f 75,000." 1

In het verslag van zijn Rembangse tijd meldt Roorda al dat hij de bijzondere steun genoot van H.C. Bekking, de resident die enkele maanden na zijn debuut als ondernemer optrad. Ook Bekking was de liberale beginselen toegedaan, ook hij vond dat de bevolking moest profiteren van de vrije arbeid, en het 'klikte' tussen de beide heren. Bekking gaf Roorda véél steun bij het realiseren van zijn plannen. En een welwillende resident kon veel doen voor een ondernemer. Bekking regelde de aanleg van wegen naar de voor de bevolking makkelijker bereikbare nieuwe schuren, zorgde dat Roorda goed geïnformeerd was over de te verwachten oogsten, zorgde ervoor dat Roorda bij uitzondering gratis djatihout kreeg voor de schuren. In de 'eb' van het cultuurstelsel kon dit, maar vrij korte tijd later keerde het tij, toen GG Duymaer van Twist opgevolgd werd door de conservatief Pahud.

Bekking ging met verlof naar Nederland en werd een paar jaar later

(1861) ontslagen op grond van zijn medewerking aan de Vrije Arbeid en op grond van zijn verzwegen deelname aan de eveneens te Rembang gevestigde tabaksonderneming van Jan Douwes Dekker, broer van Multatuli en zwager van Bekking. 2

De `affaire Bekking' was geruime tijd onderwerp van gesprek en discussie in Indië en Nederland. Eén van de persoonlijke vijanden van Bekking, de Buitenzorgse landheer C.H.F. Riesz, schreef artikelen tegen hem in diverse kranten en is vermoedelijk ook de samensteller van de bundel "Nieuwe Bloemlezing uit Rembangsche brieven" die in 1862 verscheen en waarin een uitgebreide selectie is opgenomen van de brieven die ondernemer Roorda in 1856 schreef aan zijn baas De Mol of diens zaakwaarnemers Major, Matzen en Co. De brieven zijn vermoedelijk geselecteerd op hun belastende inhoud (belastend voor Bekking, die in zijn functie als resident te veel steun gaf aan de ondernemer Roorda), maar ze geven toch een aardig beeld van de opgetogen stemming waarin Roorda verkeerde bij zijn commercieel avontuur. Twee voorbeelden (de tussenteksten zijn van de heer Riesz):

No. 3. Brief van den heer Roorda aan den heer de Mol.
Widang, 30 Julij 1856.

1. Dit moet een foutje van Roorda zijn, want De Mol keerde na 15 maanden terug, waardoor overigens het bedrag van zijn bestedingen tot herstel van zijn geschokte gezondheid nóg exorbitanter werd.

2. Gegevens ontleend aan het artikel van W.F. Wertheim `De geest van het Oostindisch gouvernement honderd jaar geleden' (1961).

"Den 7e Julij ontving ik van den resident een schrijven, dat ik in *originali* aan den heer Matzen heb gezonden, en waarvan gij hierbij afschrift ontvangt. *Bij de argumenten* door den Resident ontwikkeld, *voegde zich nog de omstandigheid, dat de arme wedono van Rengel van zijn karig tractement van f 65 koper ook een slamatan (feest) gegeven heeft. Ik kan niet minder zijn.* (NB. Lokte de resident Bekking, in zijn schrijven van 7 Julij, zelf die feesten uit? Zulks zou zeer opmerkelijk wezen, bijzonder door de gevolgen van het laatste feest die hieronder geschetst en geconstateerd worden. Het schrijven van 7 Julij is helaas niet in ons bezit.) Den 14n had het feest plaats. De resident, de regent van Toeban, de assistent-resident van Toeban en de controleur bleven hier 3 etmalen logeren (van 13-16 Julij); de regent van Lamongan, de controleur van Lamongan, de controleur van Bodjonegoro, de heeren Bauduin, Thepass, van Drongelen, Manden (Kapas), Veenstra waren den 14n gasten. Vijftien andere genodigden

konden niet komen. Toen des avonds de adhipatti van Toeban tandakte (danste), iets, dat hij, om zijne waardigheids wille, sinds 7 jaren niet gedaan had, scheen de bevolking dol te worden van vreugde. De attenties van den resident (den heer Bekking) hielden niet op. Hij gaf den regent als *zijn verlangen* te kennen, *dat ieder der 200 werkbare mannen van Klottok 500 particuliere boomen (tabaksplanten) zouden planten, waarmede zij nu bezig zijn.*

"Eindelijk (last but not least) moedigde de Resident mij aan djatihout, vrij van betaling, aan te vragen voor de schuren Meroetok, Salin en Modjerok. Den 18n diende ik het request in. Den 29n schreef mij de resident particulier, dat hij huiverig was het in te willigen, dewijl het Gouvernement hem zoo de handen bond, daar het in de nieuwe contracten Veenstra en Dekker slechts in enkele gevallen djatihout toestond, en dan nog wel tegen volle tariefsprijs, plus kap- en sleeploon. Den 31 (Julij) zond ik een particulier antwoord met het gevolg, dat de resident den 1 Augustus een extra-post naar mij afvaardigde, met de gunstige beschikking in deze vleijenden considerans: "wordende deze vergunning verleend op grond en tot ondersteuning van de weldadige wijzigingen, door hem in de regeling van den tabaksaanplant voor Widang gemaakt." Ook dit stuk zend ik in originali aan den heer Matzen.

"Na zulk een resultaat, waarbij nog gevoegd kan worden, dat "de resident den controleur op het hart drukte dit jaar door de fabriek minstens 300.000 pond tabak (vrijwillig en gedwongen aanplant) te doen oogsten, zult gij u met het denkbeeld van den Slamatan (feest) verzoenen.

"Ik heb nog verzuimd u mede te deelen, dat het dejeuner op 14 Julij met het driedaagsche logies der ambtenaren 459 zilver heeft gekost, boven de uitgaven van den slamatan. Getrouw aan de instructie van Napoleon voor zijne ambassadeurs: "soyez poli envers les dames et tenez bonne table" en het eerste gedeelte niet kunnende opvolgen, heb ik het laatste dubbel toegepast. Dat geld, schijnbaar weggegoopen, wordt door tabak ruim teruggewonnen."

"Ik gaf elk der 2 wedhono's en elk der twee mantriarissen, op den dag van den slamatan, een rijpaard."

"Met het bestuur (Europ. en inl.) ben ik op den besten voet.

"Het verzoek van de Voogd om djati-hout is door het Gouvernement geweigerd, gelijk reeds vroeger door den resident.

"Troeno Semito is, op mijne voordragt, tot kamitoewah van Meroetok benoemd om binnen weinige weken tot loerah (dorpshoofd) te

worden bevorderd. In den oogsttijd zal hij zijne diensten in de schuren leenen."

"De weg naar Meroetok wordt kosteloos aangelegd."

De controleur rekent op 250 bouws particulieren tabak, ik op 150 ... "

(was get.) Roorda van Eysinga.

No. 4. Brief aan de Heeren Major, Matzen en Co.

Widang, 5 Augustus 1856.

"Het is mij aangenaam Uw Ed. te kunnen mededeelen, dat de resident (van Rembang), bij schrijven van 30 Julij jl., heeft goedgevonden het door mij verzochte aanleggen van een nieuwe weg van de op te rigten schuur Meroetok naar den grooten rijweg lang 370 roeden, breed 15 voeten, te bevelen, zonder eenige gelde lijke vergoeding door de fabriek."

(was get.) Roorda van Eysinga.

Kwalijke zaak natuurlijk, een ondernemer die èn de resident èn de inheemse top (maar vooral de laatste) paait met een slamatan (feestmaaltijd) en royale geschenken, en het verwijt van de conservatieven ligt voor de hand: voor de gewone bevolking was de wens van hun hogergeplaatste wet, en *dus* zouden zij precies doen wat deze ten gunste van Roorda opperden. Van vrijwilligheid zou dan geen sprake zijn, en eigenlijk was de bevolking dan nog slechter af dan in het Cultuurstelsel, waar misbruik van macht in elk geval nog gecontroleerd kon worden.

Dat hij niet volgens zijn eigen principes handelde was Roorda intussen ook wel duidelijk geworden, zoals blijkt uit een nota die hij op 28 juli 1856 op verzoek van Bekking schreef, en waarin hij voor zichzelf en de resident de overgangssituatie rechtvaardigde (de tussenzinnen zijn van de samensteller van deze bloemlezing uit de Rembangsche brieven):

"Welke is de toestand, waarin de tabaksplanters thans verkeerden?

Die van gedwongen arbeid met ka rig loon. Welke is de toestand, waartoe zij moeten geraken? Die van vrijen arbeid, welke voldoende loon in zich sluit. Is dan gedwongen arbeid met voldoende loon niet een overgang? Zoude het raadzaam zijn plotseling hen, die sinds jaren tot het kweken van tabak voor de Europesche markt zijn gedwongen worden, tot vrije planters te verklaren en aan zich zelve over te laten? Zullen de voorbeelden van de heeren Barkey, van Boekom Maas en Boekholdt, die uitsluitend in vrije cultuur hun bestaan trachten te vinden, velen aanmoedigen om op die wijze hun

onderhoud te zoeken? Men moge al eenige redenen tot verklaring van hunnen onspoed bijbrengen, — die feiten zijn te treurig welsprekend, om alleen uit redeneringen hoop te putten op eene betere toekomst. Zoude het raadzaam, wenschelijk zijn, den ove rvloed en de hoedanigheid van een produkt te verminderen, dat eene aanzienlijke plaats bekleedt op de Nederlandsche markt? Zoude ook niet in deze aangelegenheid "de zucht te behouden gepaard aan het talent van verbeteren" de voorkeur verdienen boven eene welligt onbedachtzame slooping? Men wijze niet op den vrijwilligen aanplant der fabrieken; want de Javaan verkeert nog altijd eenigszins in den waan, dat hij zijnen hoofden, die soms inspectie houden, door die kweeking welgevallig is. Maar laat den fabrikant aan zich zelven over, laat nimmer resident of regent, controleur of wedhono zijne velden bezoeken, en het is met de *welvaart van beide partijen gedaan*. (NB. En de resident Bekking erkent in zijne verdediging: "*De ontwikkeling der residentie R em bang*. " "Ik was de eerste ambtenaar in Rembang die, na verloop van jaren, den voet zette op vrijwillig beplante tabaksvelden, om die te onderzoeken.", alsmede dat van hem was uitgegaan: "de opdracht aan de betrokken Europesche ambtenaren om deze cultuur *evenzeer* gade te slaan als de overige cultures, met last mij van hunne bevinding periodiek te rapporteren, en zulks met intrekking van een vroeger bestaand verbod, om zich bij uitzondering, niet met de vrijwi llige cultuur in te laten.") De heer Roorda gaat verder voort:

"Ik heb te veel achting voor de menschelijke natuur, om den Javaan voor vrijheid en zelfontwikkeling onvatbaar te achten, maar houd hem tevens daa rvoor nu nog te onmondig. Steeds weinig verdiend hebbende, hecht hij weinig waarde aan het geld en verkwist het. Men ziet het aan zoovele zijner hoofden, die spaarzamer zijn dan de kleine man. Dwing hem tot welvaart, en hij zal behoefte aan weelde leeren gevoelen."

Dat de heer Roorda werkelijk, gelijk hij beweert, die nota voor den heer Bekking gemaakt heeft, kan o.a. blijken uit het eigenhandig schrijven van den heer Bekking aan den heer Roorda van Eysinga, welk schrijven naast ons ligt, en waarin hij o.a. den heer Roorda, die de fabriek van een ander beheerde, dd. 30 Dec. 1857, schreef: "als ge Widang verlaat, laat dan uwe nota over de tabak *niet* in het archief liggen."! ! "

W.F. Wertheim, die in zijn artikel "De geest van het Oostindisch gouvernement, honderd jaar geleden" uitvoerig aandacht schenkt aan

de zaak Bekking, waarschuwt ervoor dat deze 'Rembangsche brieven' mogelijk vervalsingen zijn. Erg waarschijnlijk lijkt me dat toch niet. Als het valsingen waren, zou Roorda daar véél lawaai over gemaakt hebben en het na-gerommel van zijn toom zou nog vele jaren later te horen geweest zijn in zijn brochures, artikelen of in de

64
correspondentie met Multatuli (voor zijpaden schrok Roorda nooit terug en desnoods had hij er hier en daar een uitvoerige voetnoot aan gewijd). Maar niets van dat alles.

Wel staat in het Bataviaasch Handelsblad van december 1860 een verdediging, die in zekere zin een erkenning is van de juistheid van Riesz' claim, en vele jaren later, in de brochure "Weten en begrijpen" (1873) schreef Roorda zelfs een volledige bekentenis:

"Toen ik in 1856 om des broods wille eene tabaksfabriek met gedwongen aanplant in Rembang beheerde, stelde ik den resident Bekking voor, eene protectionistische schikking te doen treffen, ten einde de ontluikende vrije teelt niet in hare geboorte te smoren door te sterke mededinging. De Europeanen zouden uitsluitend Kool- of Havannahtabak, de Chineezzen uitsluitend inlandschen of Java tabak van de inlanders opkopen. Hij beaamde mijn zienswijze. 'Verboekte' liberalen trachtten mij dood te slaan met Adam Smith, Say en John Stuart Mill. Ik antwoordde, dat Smith een nog beter boek zou hebben geschreven, zoo hij, na door Europa gereisd te hebben, ook eens een kijkje in het Oosten had genomen. Meer wist ik niet te zeggen, want ik had instinktmatig gehandeld. Later bleek het mij, dat ik onbewust de beste leermeesteres gevolgd had, die men zich kiezen kan, de natuur. Immers, ik las in Isis, 1872, bl. 147 over de 'separatie-theorie' in 1863 door Moritz Wagner uitgedacht: Eerst dan zal een nieuwe vorm blijvend kunnen ontstaan, wanneer één of een paar individuen (bij de planten een zaad) het gebied van de soort verlaten en daarvan door eene grens, een gebergte, een woestijn of zee gescheiden, een afzonderlijke kolonie grondvesten. Daarbij komt nog, dat bij de stichting van zulk een kolonie de eerste kolonisten voor een tijdlang niets te lijden hebben van de mededinging hunner soortgenooten bij het verkrijgen van voedsel en bij de voortplanting, en dat zij zich dus rijke lijker en met minder inspanning kunnen voeden en zich meer ongehinderd kunnen voortplanten."

Erg rechtlijnig gedacht was dit niet want van een vrij spel van vraag en aanbod bleef in zo'n situatie natuurlijk weinig over. Wat Roorda in feite deed was het cultuurstelsel vervangen door een mini-cultuurstelsel

waar in de plaats van de overheid één (of enkele) particulier het voor het zeggen had.

Dankzij zijn goede bedoelingen was dat een zegen voor de bevolking (op dat punt heeft niem and Roorda ooit bestreden), maar een minder idealistische ondernemer zou in zo'n situatie de bevolking compleet kunnen tiranniseren. Het is merkwaardig dat Roorda dit eigenlijk nooit heeft willen erkennen. Ook in 1878 schreef hij in Oost en West nog:

"De resident Bekking heeft, als overgangsmaatregel, een weinig dwang gemengd in veel vrijheid. Zulk een handelwijze is volmaakt te verdedigen. Ik beschouw het Javaansche volk als een veertien-jarigen pupil, wien men reeds eenige vrijheden gunnen, maar andere nog onthouden moet."

Zoals gebruikelijk bij Roorda liep het voor hem zelf slecht af. In april 1857 keerde De Mol terug en hij was allerminst tevreden. "Tot mij zeide hij: Gij hadt dezelfde resultaten kunnen krijgen, zonder meer uittegeven dan ik". Maar op dat moment zag het er toch nog even naar uit dat Roorda kon blijven:

"Toen de heer d.M. in Dec. 1855 Java verliet, wilde hij zijn kontrakt, dat nog zes jaren liep, verkoopen voor f 180,000. Niemand durfde die som te geven dan ik. Maar het zal onnoodig zijn te betoogen, dat er geen moord en doodslag heerschte onder de geldmannen om mij die som te mogen leenen. Ik bleef er dus nuchter van. Toen hij vijftien maanden later terugkeerde, wilde de firma Schimmelpenninck hem voor zes oogsten f 400,000 betalen. Ik zou voor een derde mede-eigenaar worden en administrateur blijven. Maar de heer d.M. eischte vijf tonnen gouds. De onderhandeling sprong af. Die cijfers zijn welsprekend. Wel was er meer *animo* op de markt maar men wijze mij één enkel tabaks kontrakt op Java, dat in hetzelfde tijdstip gelijke waarde-vermeerdering onderging. Men bedenke tevens, dat het moeilijker valt in vijf jaren de schade van één of meer misgewassen in te halen dan in zes."

Uiteindelijk ontsloeg De Mol zijn bewindvoerder, en diende een verzoek in bij GG Pahud om de zo onhandig ver van zijn buffet geplaatste schuren weer te mogen verplaatsen. Maar bij besluit van 26 augustus 1857 wees Pahud zijn verzoek af, aangezien gebleken was dat de door Roorda tot stand gebrachte verplaatsing der schuren in het belang geweest was van de orde en rust in het gewest (gegevens ontleend aan het artikel van W.F. Wertheim).

De ontslagen Roorda begon een proces om f 15.000 gulden aandeel in de winst, waarover hij in Oost en West schreef:

"Ik vertrouwde mijn zaak toe aan Mr. Mirandolle, te Semarang, die begon met mij f 300 voorschot te vragen. Mijn vriend Matzen leende ze mij. Na eenigen tijd kreeg ik het bericht, dat ik mijn proces verloren had, en, tot vergoeding, een lijvig vonnis. Op bladz. 1 stond te lezen: tabaks-contract Wiedang, op bladz. 2 koffi-oogst van Wiedang, op bladz. 3 koffi-contract Wiedang (er bestond NB. geen enkel koffi-contract in geheel Indië), op bladz. 4 tabaksoogst van Wiedang. Dus: koffi oogst van tabaksplanten en tabak oogst van koffiplanten! Het walgde mij verder te lezen. Ik beriep mij op het Hoog Gerechtshof, en gaf mijn zaak in handen van Mr. Frans Junius van Hemert. Wederom f 300 om te beginnen. De heer van Hemert droeg de behandeling op aan zijn geassocieerde Mr. J. van Genneep. Deze las natuurlijk het geheele vonnis. Waartoe dienen advocaten anders? Hij ontdekte, dat een post van f 2000, door den rechter bij vergissing op mijn *debet* geplaatst, op mijn *credit* moest komen, en leidde hieruit natuurlijk af, dat ik ten minste f 4000 te goed had. Hij beweerde ook met mij, dat bij een berekening van de netto winst de uitgaven voor nieuwe gebouwen niet *in haar geheel* van de verkoopsom mogen worden afgetrokken, maar slechts de rente van het bouwkapitaal en het verlies door sluiting. Na eenigen tijd kreeg ik het vonnis, zonder een cent vergoeding. Het Hoog Gerechtshof had dood-eenvoudig het vonnis van den Raad van Justitie te Semarang overgeschreven: koffi geplukt van tabaksheesters, tabak geplukt van koffiheesters. Ik wilde mij beroepen op den Hoogen Raad, maar dit mocht niet.

Met de mij eigene geheimzinnigheid vertelde ik aan ieder, hoe blind Themis zich weer betoond had, ook aan mijn vriend Bleckmann, kapitein der genie te Semarang. Hij sprak er over tot het Raadslid X. (thans nog in dienst) en kreeg tot antwoord:

— "Nu, ik verzeker u, dat wij, juist omdat over deze zaak zooveel gebabbeld is, voor dat vonnis bijzonder ons best hebben gedaan."

Hoe moet het lot wel zijn van beschuldigde Javanen, voor wie de heeren rechters niet bijzonder hun best doen! "

Ondanks dit echec was Roorda achteraf toch lang niet ontevreden over zijn ervaringen, want zelfs zijn boze baas zei enkele jaren later dat hij het stelsel van Roorda zou voortzetten en uitbreiden, en gaf in 1876 tegenover Stieltjes zijn oude ondergeschikte volledige genoegdoening: "(Stieltjes) verwachtte eene vreeselijke akte van beschuldiging tegen mij. Maar verbeeld u zijn verbazing! Hij hield zich van den domme: — Hebt u in de Oost ook de heer Roorda gekend?"

- O ja, dat is mijn administrateur geweest.
- En is hij u goed bevallen?
- Ja, hij is een edel mensch, *maar hij is zijn eigen vijand.*"

7. EEN STAARTJE ONDERNEMERSCHAP

In 'Oost en West' van 14 juni 1878 vertelt Roorda hoe het hem verging na zijn ontslag:

"Het was in Mei 1857. De firma Schimmelpenninck, te Soerabaya, had mij opgedragen in de afdeeling Ngrowo (residentie Kediri) een tabaksonderneming op te richten voor een Amsterdamsch handelshuis. De zaak ging niet vlot, ook omdat enkele inlandsche hoofden in het nabu rige Blitar zelven handel dreven in tabak. Gelijk onze in koffi monopoliseerende regeering, zagen zij ongaarne kapers op de kust en werkten mij dus heimelijk tegen. Ik zond iemand naar Wiedang om enkele getrouwen aldaar voor mijn nieuwe zaak te werven. Honderd mannen en vrouwen verlieten met hun kinderen "hun haardsteden en de graven hunner vaderen", om mij te komen helpen. Zij kapten hout, bouwden schuren, plantten tabak, bereid-

den dien, enz. Op zekeren dag kwam de resident Adolf van de Poel in een dezer loods en overtuigde zich met groote ingenomenheid, dat velen, zelfs vrouwen, op taak werkende, tot zestig centen daags verdienden. Hij ried den inlandschen hoofden aan dit ter kennis te brengen van hun onderhoorige bevolking en haar de voordeelen van de nieuwe onderneming te doen begrijpen. Eenige dagen later zond ik mandoers in de dorpen om te vragen, waarom de bewoners niet vrijwillig kwamen werken. Het antwoord luidde:

— "Wij hebben nog geen last ontvangen van het bestuur" (*Belom di parintahi negerij.*

Komiek begrip van vrijen arbeid!

Ten gevolge der krisis van November 1857 ging het bedoelde Amsterdamsche huis failliet. De firma Schimmelpenninck zocht naar een kapitalist, die in de zaak een aandeel wilde nemen. In afwachting daarvan hield zij de koorden der beurs dicht. Ik kon den Wiedangers niets laten verdienen en beval hun daarom aan terug te keeren naar hun dèsa's. Maar zij verklaarden te willen blijven zoolang als ik bleef. Zij behielpen zich maanden lang met dertien kleine huizen, die ik voor hen gebouwd had als begin van een nieuw dorp Wiedang. Om te kunnen leven slachtten die trouwe lieden hun ploegvee en verkochten het vleesch op de markt.

Eindelijk was er een aandeelhouder gevonden.

Een der Amsterdamsche eigenaren kon nu niet langer rentenieren en moest als administrateur optreden. Hij trachtte mij wel te bewegen als tweede administrateur te blijven, in welke hoedanigheid ik mij te Trengalek zou vestigen, 20 palen van zijn woonplaats, maar wij konden het niet eens worden omtrent de voorwaarden. In verhooging van het honorarium van 400 tot 500 gulden 's maands stemde hij toe, maar als emolument wenschte hij 10% der netto winst toe te kennen, terwijl ik één cent per lb. bedong. Die bepaling van aandeel in de winst leidt dikwijls tot processen en ik kende, door persoonlijke ervaring, de gewetenlooze slordigheid, waarmede soms in Indië recht wordt gesproken. Ik vertrok naar Soerabaya om op het bureel van den chef der 4e Waterstaats-Afdeeling den dienst van waarnemend secretaris te verrichten, en de trouwe Wiedangers keerden terug `naar de graven hunner vaderen'."

Dat 100 gezinnen hem volgden was voor Roorda een bewijs te meer voor de weldadigheid van zijn beleid in Wiedang, en in 1886 schreef hij erover in Recht voor Allen: "De inlanders droegen mij op de handen. Honderd hunner volgden mij na mijn vertrek naar Kediri en leden daar gebrek, door de crisis in Amerika en Europa, liever dan mij te verlaten."

8. HONDERD DAGEN JOURNALIST

Al zijn daar nu de sporen niet meer van terug te vinden, toch moet Roorda tijdens de intussen 13 jaar van zijn verblijf in Indië bekendheid genoten hebben als tafelredenaar, raconteur en artikelschrijver.

Vooraf het laatste zal reden geweest zijn voor de befaamde Indische revolver-journalist H.J. Lion om Roorda eind 1859 in te huren als 'hulp- of bij- of nood-redakteur' (zoals Roorda het zelf later omschreef) van het Bataviaasch Handelsblad, dat ferm oppositie voerde tegen de conservatieve GG Pahud.

Lion was verwickeld in een proces wegens belediging van deze Gouverneur-Generaal en rekende erop dat hij gevangenisstraf zou krijgen, een goede schatting, want enige tijd later werd hij veroordeeld tot 18 maanden cel.

Roorda wilde maar al te graag de journalistiek in, en als Lion later schrijft "dat de heer R.v.E. zich in 1859 herhaaldelijk aangeboden heeft tot mede-redakteur van B.H. blad" zal dat best kloppen.

Maar beide partijen vergisten zich.

Lion zocht iemand die in *zijn* geest zou schrijven maar Roorda kon alleen zijn eigen spoor volgen. Roorda antwoordde hem (naar eigen zeggen): "Vele mensen weten niet eens te schrijven in hun eigen geest. Verlang niet van mij dat ik schrijf in twee geesten. Ik stel mij zedelijk en gerechtelijk verantwoordelijk voor al mijn geschrijf, maar dan moet dit ook zijn in *mijn* geest".

Toch deed hij zijn best: "In 1859 onderwierp ik, als mederedakteur van het Bataviaasch Handelsblad, bijna al mijn artikelen vóór hunne verschijning aan het oordeel van de Heeren Mrs des Amorie van der Hoeven en Junius van Hemert" (de plaatsvervangende verantwoordelijke redacteuren bij afwezigheid van Lion).

Het hielp niet.

Op 8 februari 1860 kwam het tot een 'vredebreuk' tussen Lion en Roorda en hij werd ontslagen. Vanaf dat moment weigerde hij zolang Lion officieel redakteur was in het Bataviaasch Handelsblad te schrijven, wel correspondeerde hij met Van der Hoeven, die geregeld anonieme stukjes van hem opnam.

In zijn latere geschriften verwijst Roorda nogal eens naar deze 'regering van 100 dagen', waarin hij menig voor het gouvernement kwetsend artikel geschreven zou hebben. Bij het doorlezen van de exemplaren van het Bataviaasch Handelsblad uit die maanden wreekt zich het verstrijken van 118 jaar. Het is moeilijk om van zo grote tijdsafstand te merken wat nu snijdende kritiek was en wat gewone

berichtgeving.

Een probleem is ook dat Roorda's bijdragen als redakteur ongetekend zijn, zoals Alle redactionele bijdragen in die periode. Wel publiceerde hij onder eigen naam twee artikelen-series. Het eerste is een uitvoerige beschouwing-in-afleringen van de toekomst van het in oprichting zijnde Koning Willem III-gymnasium (de eerste middelbare school in Indië) waarbij hij als echte liberaal pleit voor het schrappen van het woord 'opvoeding' uit de doelstelling van dit instituut — onderwijs is genoeg — en zeer terecht verkondigt dat zo'n middelbare opleiding alleen zin heeft als er ook een follow-up is in de vorm van een ambtenarscholing. Aan het slot van dit artikel schrijft hij al dat hem van verschillende kanten geadviseerd is zijn toon te wijzigen, maar antwoordt dat hij nu eenmaal zo gebekt is. Ook schreef hij een serie artikelen over Vrije Arbeid, waarin hij zijn ervaringen bij de stroomleider van de Solo-rivier uitvoerig uit de doeken doet.

Het zal Roorda best pijn gedaan hebben dat hij al na enkele maanden werd afgedankt. Het was zijn derde échec, en dan nog wel op het terrein waar hij zich het best thuis voelde.

9. GROBOGAN

Na zijn abdicatie als redakteur van het Bataviaasch Handelsblad vond Roorda al v rij spoedig nieuw emplooi. "De landvoogd Pahud lette niet te nauw op mijn politieke geloofsbelijdenis en vaardigde mij, op aanbeveling van den directeur der openbare werken Uhlenbeck, als chef van de opnamen voor een vloeings- en scheepvaart-kanaal naar het klassieke land van ellende af." (maart 1860) Dat klassieke gebied was Grobogan, waar in 1849, dus 11 jaar voor Roorda's komst, een hongersnood woedde.

"Ik had maanden lang door het arme Grobogan rondgedoold, dat door onze blinde hebzucht was verwoest en ontvolkt. Elf jaren te voren (1849) had daar een hongersnood gewoed, die uit één regentschap honderdduizend menschen had weggevaagd. De Regeering had er verschillende tabaks-fabrieken doen oprichten, waar het plantloon karig was. De arme inlander moest bovendien herhaaldelijk achttien uren en meer zonder reisgeld afleggen om te Ambarawa tegen ontoereikend loon aan de vesting Willem I te werken en bij zijn' terugkeer soms zijn erf ve rniel te vinden, dat door zijne vrouw en kinderen verlaten was geworden om een levensonderhoud te zoeken.

Die vesting was opgebouwd om hem te langer te kunnen overheerschen en bleek later louter geldverspilling te zijn, want de ligging is zoo ondoelmatig gekozen, dat zij nu, volgens den deskundigen Stieltjes, zonder eenig gevaar kan worden geslecht.

Om de kroon op het werk te zetten gelaste het Opperbestuur *in het geheim* de belasting op het rijstgewas op te voeren! Het is aangenaam te kunnen vermelden, dat in andere gewesten enkele ambtenaren weigerden aan dien last te voldoen.

Eindelijk nog moesten dagelijks duizenden zonder betaling werken aan een' weg van Semarang naar Goeboek, bijna zes uren lang door drassig terrein aangelegd, ja zelfs over een' aanmerkelijken afstand dwars door de diepe moerassen van Tigowanoh. Even bezuiden dien weg trof men een' vasten kalkbodem aan den noordelijken voet van de heuvelrij Goenoeng Kendeng aan, maar het gewestelijk bestuur (de heeren Buyskes en Fraenkel) scheen van oordeel, dat men door die lichtere taak den Javaan niet genoeg "leerde werken." Het gelek dien opziener te Widang, die mij den 12den Augustus 1855 op eene opmerking omtrent noodeloos werk, dat hij den inlandschen tabaksplanters oplegde, deze les gaf:

"Mijnheer! ik zie wel, dat gij nooit in de binnenlanden geweest zijt. Leer dit van mij: als gij de keus hebt een' Javaan één' paal te doen loopen om het water te halen tot besproeiing en twee palen, doe

hem dan twee palen loopen, want een Javaan wordt gaarne gedonderd." De bewoners van Demak en Grobogan hadden alzoo bijna geen tijd tot bearbeiding van hunne rijstvelden, die bovendien van den regen afhankelijk waren. Voor vloeijing uit de rivier de Loessie werd niets door de Regeering gedaan.

De rijst was niet duur, maar de inlander miste alleen geld om ze te koopen. Daarentegen waren de pakhuizen van den toenmaligen regent van Demak en Grobogan, een aartsknoeier, met dit voedingsmiddel opgepropt. De arme inboorling had sinds maanden den honger gestild met *gadon*, eene giftige aardvrucht of wortel, die in de bosschen groeit, waa rvan het giftige deel wordt uitgesneden en het overige als voedsel moet dienen.

Toen de *gadon*, die langzaam aangroeit, was weggeeten, brak de hongersnood uit."

Bij het verrichten van zijn opmetingen voor het te graven kanaal kwam Roorda nog dagelijks de sporen tegen van de ramp:

"Waar vroeger uitgestrekte rijstvelden golfdën, schoot nu het riet (*glagah*) ellen hoog op. Bij mijne waterpassing moesten dagelijks 20 man vooruitgaan om een' weg te banen in dat bijna ondoordringbaar rietbosch. Waar vroeger jonge maagden vroolijk neu rieden bij het inzamelen van den rijstooft en lustig op het rijstblok stampten, hoorde men nu het akelig gekrijsch van pauwen, de onafscheidelijke gezellen van tijgers.

Elken morgen vond ik versche sporen van tijgerklauwen in den modder en ter manshoogte tegen de schors der boomen, waa rin misschien een Javaan gedurende den nacht redding had moeten zoeken.

Tusschen Semèn en Sendang Toekoh hoorde ik eene enkele maal een' tijger knabbelen aan een rif, misschien dat van een' medemensch. Bij zulk eene ontmoeting wordt de "heer der schepping" aangegrepen door een gevoel van onderdanigheid.

Schichtige herten en reeën (*kidang*) renden langs mijn instrument. De wilde zwijnen waren trouwe volge lingen op mijne dagelijksche tochten.

Slechts menschen ontmoette ik niet. Zij waren gesto rven of gevluht. Overall huiveringwekkende eenzaamheid of chronische armoede.

Langs den weg van Koewoe naar Tjandi Doekoh vond men meer graven dan huizen. Die termen verweten mij zwijgend de schuld van mijn volk. Daaraan ontbrak het grafschrift: *gestorven voor het batig slot*. Het dorp Penoenggalan had in 1849 nog 248 *bahoest* rijstveld;

in 1854 waren alle inwoners weggelopen; in 1860 telde het weer 6 werkbare mannen en 27 *bahoës* rijstveld, waarvan slechts 4 geslaagd. Djeting bezat vroeger 101 *bahoës*, in 1860 niet meer dan 30 (waarvan 5 geslaagd) met niet meer dan 10 werkbare mannen. S6k6 wees vroeger op 117 *bahoës*, in 1860 op slechts 26 (waarvan 6 geslaagd) met 4 werkbare mannen."

Roorda was diep getroffen en schreef in het Bataviaasch Handelsblad een brief waarin hij de lezers voorlicht over de situatie in Grobogan, en het nut dat een bevoeiingskanaal er zou hebben.

Waarde Redacteur,

Gij vraagt mij eenige mededeelingen omtrent het nieuwe kanaal in Demak en Grobogan, dewijl U dit belangrijk voorkomt. Ziehier het een en ander, dat mij in de gedachten schiet.

Er is niemand, zelfs onder de Droogstoppels en Slijmeringen, die niet heeft hooren spreken van den hongersnood in Demak en Grobogan. En toch zijn er maar weinigen, die zich een getrouw beeld kunnen vormen van de ellende, die deze arme landstreek toen geteisterd heeft.

De oppositie heeft altijd beweerd, dat daarbij honderdduizend Javanen zijn omgekomen. Hoewel dit cijfer reeds aanzienlijk genoeg zij, kan ik toch op zeer goede gronden de oppositie de hulde toebrengen, dat hare schatting verre beneden het ware cijfer gebleven is. De bevolking van het *distrikt* Grobogan alléén werd van 27000 tot 9000 zielen gedund. En in de andere distrikten woedde de ramp even fel, om van Japara, Blora, Soekawattie, Madioen etc. niet te spreken. De lijken lagen langs den weg als gezaaid. Men vond zuigelingen, die sinds twee dagen te vergeefs voedsel aan de borsten hunner doode moeders hadden gezocht. Andere moeders, die hare kinderen een oogenblik zonder toezigt te huis hadden gelaten, vonden bij haren terugkeer de hoofden der kleinen door uitgehongerde kamponghonden opgevreten. Bladeren en onrijpe vruchten moesten het wegstervende leven nog eenige uren rekken. In verscheidene dessaas was er niet één kokosboom, welks palmiet gespaard bleef. Met nog één' trek zal ik de schets der ramp voltooijen. Een industriëel had een paard door kwaden droes verloren. De naburige dessabewoners verzochten zich aan dit kreng te goed te mogen doen. Hij weigerde en deed het begraven. Maar den volgenden ochtend vond hij het geraamte zoo ontvleescht op den grond liggen, alsof de mieren het hadden schoon gevreten.

1. 1 Bahoe = ruim 7/10 bunder.

Tot onvergankelijke eer van die ongelukkigen zij het gezegd, dat al de eigendommen der Europeanen geëerbiedigd bleven. En het kost mij moeite uit liefde voor de waarheid er bij te voegen, dat de ouders hunnen kinderen het voedsel ontrukten, hetwelk dezen door de liefdadigheid van een Europeesch gezin was toegedeeld.

Ik zal niet te lang stilstaan bij de oorzaken van den hongersnood.

Men wijt die aan Hooger Hand. Het valt ligt wissels te trekken op de voorzienigheid, die ze niet protesteert. Ongetwijfeld hebben rampen *de force majeure* er toe bijgedragen. Maar deze werkten niet alleen. Neen! nepotisme, volslagen onkunde van den toenmaligen assistentresident Fraenkel (schoonzoon van den vice-president der regering) omtrent de Javaansche huishouding en geaardheid, en daardoor onbeperkte knoeierijen van de Inlandsche hoofden hebben het grootste aandeel in het vreeselijk onheil te dragen. De heer Fr. had altijd op Banka tin gesmolten. Van daar het zoo verdiende woord van Mr. Visscher tot den toenmaligen landvoogd: "Dat komt er van, als men tinnegieters tot assistent-residenten maakt".

Ondoelmatige bepalingen verhoogden de ellende. Zoo ontvingen de Inlanders bevel om uitsluitend op de hoofdplaats Poerwodadie van regeringswege voedsel te ontvangen. De eersten die hieraan voldeden, vonden bij hunnen terugkeer hunne erven en huizen geplunderd of verwoest. Ieder stelde daarna de reis zoo lang mogelijk uit, tot dat het te laat was en het uitgeputte ligchaam op den weg in een zonk, om dadelijk door een tijger of wild varken te worden weggehaald, soms vóórdat het leven was uitgebluscht. Eén voordeel heeft de hongersnood afgeworpen: tal van hoofden werden ontslagen, zoodat in dezen oogenblik welligt op geheel Java nergens minder wordt geknoeid en gekneveld dan hier.

Het regentschap Demak herstelde zich spoedig. Men vindt daar meer water, minder kostbaar veervoer en door zeevaart, vischvangst, kapaskultuur etc. meer middelen van bestaan.

(...)

Voor Grobogan werd niets gedaan. Wel is waar stelde de opvolger van den heer Fraenkel, de heer Kleijn van de Poll, het aanleggen van een kanaal tusschen de Loessie of Tanggoelangin-rivier en de Sérang voor en drong later de heer van Blommestein hierop aan, maar het gelukte eerst den tegenwoordigen assistent resident, den heer van der Kaa, de benoeming eener kommissie door te drijven, die met de opmetingen, waterpassingen, ontwerpen en begrotingen belast zoude worden. *Het mislukken van 22000 bahoe's rijstveld gedurende*

den jongsten natten moesson begunstigde zijne ijverige pogingen.

1. In maart 1861 uitte hij zich wat kritischer over deze assistentresident:

"De adsistent-resident van Blommesteijn heeft hier vijf jaren in een nachtbroek geloopen, zijn bloemen verzorgd en Javaansche sigaartjes gerookt. Ziehier den hoogsten lof die hem toebehoort. Zijn bestuur was een ramp voor de afdeeling. " (Bat. Handelsblad).

74

Spoedig na den aanvang der werkzaamheden bleek de wenschelijkheid het te ontwerpen kanaal te verlengen tot de Djadjar, waardoor eene gemeenschap te water over 80 à 100 palen afstands tusschen Samarang en de ooste lijke grens van het onder-regentschap Grobogan zal gevormd worden. De direkteur der burgerlijke openbare werken keurde onmiddellijk het daartoe strekkende voorstel goed.

Het te graven kanaal, lang ongeveer 40 palen, zal aanvangen bij Doempil, op de grens van Blora, langs de noorde lijke glooijingen van den Goenoeng Kèndèng loopen, de bergstroomen van Medang Kamolan, van Soeloer, van Pandan, de Satja, Tjaja, Pegandjing of Kemadok Medina, Gloegoe en Sérang doorsnijden, om zich nabij het poststation Gomba in eene besta ande vaart te storten. Door de sterke dwing van het terrein en de slapheid van den kleiachtigen bodem, die geen sterk verhang toelaat, zullen er misschien negen schutsluizen noodig zijn, om niet te spreken van de stuwdammen, inlaatsluis en de kunstwerken bij de ontmoetingen met genoemde rivieren. Vlak ten zuiden van het aanvangspunt zal een heuvelrug moeten doorgraven worden, die zich meer dan twintig ellen boven het maaiveld verheft. Maar de voordeelen zullen onmetelijk zijn. Men zal het slagen van een jaarlijkschen oogst van 40 à 50,000 bahoe's rijstveld verzekeren. De bevolking, die vroeger hare rijst voor niet meer dan f 2 den pikol konde verkoopen, zal ze nu naar Samarang kunnen vervoeren, waar ze den dubbelen prijs zal gelden.

Zij zal in plaats van *padie gendjah* de meer voedzame *padie dalem* kunnen planten, die tevens beter tegen vervoer en bewaring bestand is. De landrente, die in 1856, 1857 en 1858 slechts 2 1/2 gulden per geslaagde bahoe bedroeg (in Java's oosthoek f 10 a 20), en in geheel Demak en Grobogan niet meer dan 2 1/2 à 3 ton opbragt, zal, zonder eenig grooter bezwaar voor de bevolking, tot meer dan anderhalf millioen stijgen.

Al kost het kanaal dan ook drie millioen, zoo geeft het nog een rente van minstens veertig percent.

Wat zullen zij wel zeggen, die voor de schatkist alleen heil zien in

suiker-kontrakten?

Ik hoop hiermede voorloopig aan uw wensch te hebben voldaan, en blijf na harte lijken groet, Steeds de Uwe,

DJOJO

Grobogan, 19 September 1860.

De ondertekening Djojo kan na al deze technische details nauwelijks meer een echt pseudoniem betekend hebben, maar het gebruiken van een schuilnaam zal hier alleen formele betekenis gehad hebben: als (tijdelijk) ambtenaar kon Roorda moeilijk onder eigen naam schrijven over een nog in te dienen plan.

In het artikel wordt vermeld dat de oogst van 1860 gedeeltelijk was mislukt. Roorda was intussen al zover met zijn opmetingen gevorderd dat men desnoods met graven zou kunnen beginnen.

"Wie een weinig hart en verbeeldingskracht heeft, kan zich mijn gemoedstoestand op 1 December 1860 (den geboortedag van den vloekzang) denken, toen de hongersnood weer grijsde. Telkens luidde ik de alarmklok in het Bataviaasch Handelsblad, na vooraf den adsistent-resident Taunay van mijn voorname, soms van de inhoud der waarschuwing, verwittigd te hebben. De regens lieten zich wachten.

[volgt een gedetailleerd overzicht van het aantal personen dat wegliep uit de verschillende dorpen] Meer dan duizend menschen vluchtten, voortgejaagd door de herinne ring van vroegeren schrik."

Met de redakteur van het Bataviaasch Handelsblad mr. H. des Amorie van der Hoeven (een broer van Multatuli's vroeggestorven jeugdvriend Abraham des Amorie van der Hoeven) had Roorda een goede verhouding. "Ik overstroomde hem met mijne handschriften, èn omdat ik smaak had in de betrekking van journalist èn omdat ik er herhaalde lijk door hem om werd aangezocht. Eene enkele maal verschenen er zelfs zeven naamlooze bijdragen van mijne pen in één en hetzelfde nummer van zijne courant."

Hij werkte zonder honorarium:

"De `dankbaarheid' van den heer van der Hoeven was mij meer dan genoeg. Na elken dag zes of zeven uren in de *glagah* (eene rietsoort, in Grobogan soms drie nederlandsche ellen hoog), te hebben gewaterpast, schreef ik hem dikwijls met doorwonde voeten en een vermoeid lichaam, in eene woning zonder dak, omringd door het vee van den eigenaar, bij het zwakke licht van eene door den wind bewogene kaarsvlam, artikelen voor het *Bataviaasch Handelsblad* zoo als: *Het kanaal in Grobogan, Eene onverwachte verplaatsing, De ádat der buffels, Afschaffing van heerediensten, Chinesche aannemers,*

Vrije arbeid, Leer om leer, Vrije arbeid in keerkingslanden, Britsch-Indische spoorwegen, De eerwaardigheid der àdat, Dijkjes en hekjes, Een tambangan met stoom, Djatihout en wild hout, Gebrek aan openhartigheid der Javanen, Verhuren van woeste gronden —, en misschien nog wel vijf en twintig andere meer. Mijne exemplaren zijn verloren gegaan."

Bij het doornemen van de jaargang 1860 van het Bataviaasch Handelsblad konden we de meeste van deze artikelen terugvinden. Het zijn meestal vrij kritische maar zakelijke notities over het koloniaal bewind. Zo schrijft hij in 'Het gebrek aan openhartigheid der Javanen' dat het vrij logisch is dat de Javanen na zoveel eeuwen onderdrukking weinig geneigd zullen zijn openhartig met Hollanders te converseren: "Onze zedelijke invloed (heeft) een' bijna onherstelbare 1. "In febr. 1861 13 uren gelopen in de modder om 4000 uitgehongerden aan werk te helpen, bij eiken stap tot de knieën in de modder; telkens klemde het been en zoog de slib bij 't onttrekken. Dat was tenminste nuttig!" (ongepubliceerde brief aan Multatuli, 1886).

knak gekregen door de schandelijke trouweloosheid, waarmede wij Dhipà Negdrà [de leider van de opstand van 1830, Sentot was zijn legeraanvoerder] hebben gevangen genomen. (...) Onze valsheid jegens den voo rvechter der Javaansche onafhankelijkheid heeft bij den inboorling, ook buiten Java, een' indruk achtergelaten, die nog niet is uitgewischt."

Erger nog, de Nederlandse regering bedroog óók de Javaanse adel die wèl trouw was gebleven aan het koloniaal bewind: "Zoo gij te Solo komt, kunt gij van de oude ingezetenen vernemen, welk lot den trouwen Soesoehoenan trof, die ons gedurende de vijf jaren van dien strijd, toen het voor ons de vraag was: *to be or not to be* —, met troepen had bijgestaan. (...) De Regering wilde hem een blijk van dankbaarheid voor de bewezene trouw schenken, zoo duurzaam dat noch hij, noch zijne nakomelingen het immer konden vergeten, en ... ontnam hem daarom zijne prachtigste landen. Ofschoon hij een Europesche broek droeg, had hij toch nog geene heldere begrippen van zulk eene Europesche dankbaarheid, en vroeg dus om eenig licht voor zijn' duisteren geest. Hij werd hierop als muiter aangezien, een uitstapje buiten zijne hofstad beschouwd als eene bedevaart naar de graven zijner vaderen om den zegen van den Profeet af te smeken op een' kruistogt tegen de ongeloovigen, en hijzelf gevangen genomen. De brave overste *Tieman* kweet zich met tranen in de oogen van die

harde taak, en de trouwe bondgenoot stierf op Amboina, na jarenlange ballingschap. Voor hem was geene genade. Moeten wij ons nog verwonderen, indien de inlanders tegenover ons het hart niet op de toed dragen? "

Een harde tekst, zeker vergelijkbaar met wat Multatuli schreef in de Havelaar die in hetzelfde jaar verscheen. Roorda schijnt er in 1860 geen moeilijkheden door gekregen te hebben, maar toen hij 4 jaar later in een artikel dit stukje koloniale geschiedenis nog eens oprakelde was het één van de redenen van zijn verbanning. Behalve enkele badinerende artikelen (waa rv an ik er één als curiositeit afdruk, omdat Roorda zo zelden lichtvoetig schreef) publiceerde hij inderdaad vele andere stukken. Maar noodkreten over de komende nieuwe hongersnood in Grobogan heb ik niet kunnen vinden.

Roorda loog zelden en hij zal die stukken dus best geschreven hebben, maar vermoedelijk zijn ze door redakteur Van der Hoeven in zijn eigen stukken verwerkt, of bleef de publikatie beperkt tot een klein fragment. Zo staat in een nummer van oktober 1860: "Men schrijft ons van Grobogan" en dan volgt een klein citaat: "De bewering der staathuishoudkundigen dat de leemten door hongersnood ontstaan, spoedig worden aangevuld, werd hier gelogenstraft. Het gebrek werd hier *chronisch*. " (Volgt een kort overzicht van de bevolkingwiegloop van destijds, die een permanente ontvolking heeft veroorzaakt.)

Mogelijk zijn er toch nog andere, wat duidelijker noodkreten gepubliceerd die wij niet hebben kunnen vinden. Hoe dan ook, volgens Roorda's eigen verslag hadden zijn journalistieke werkzaamheden effect:

"De alarmkreten in het Bataviaasch Handelsblad ontgingen den heer Pahud niet. Hij gelastte per telegraaf den resident van Semarang, Graaf van Hogendorp, een plaatselijk onderzoek in te stellen. Deze ijelde naar Grobogan. Rijst was er niet meer. De minst behoeftigen haalden maïs, ver achter Ngawie. De meerderheid van de bevolking at krabben (*joejoe*) waarvan de schalen of huisjes in de woningen lagen opgehoopt. De opiumpachter had sinds weken niets verdiend. De p an djeshuizen of banken van leening waren volgepropt. De resident stelde op eigen gezag f 50.000 uit 's Lands kas beschikbaar als werkverschaffing. Men begon te graven. Van stilstaan sloeg het bestuur over tot hollen."

Maar al snel werd het weer stilstand.

"In Augustus 1861 werd ik overgeplaatst bij de spoorwegopname.

Alvorens mijne taak over te dragen, bood ik de Regeering eene globale begrooting aan, waaruit bleek, dat het kanaal f 5,000,000 zou kosten, ongeveer 53000 bunders vloeien, en bij eene landrente van f 10 per *bahoe* (zonder kanaal slechts f 2,50), jaarlijks eene aanzienlijke winst zou afwerpen. In Besoeki en Probolinggo brengen regelmatig gevloede rijstvelden f 16 tot f 20 landrente per *bahoe* op. De heer van de Putte, die aan vroegere regeeringen `de puinhoopen der, welvaart van Demak en Grobogan' durft te herinneren, deed in 31/2 jaar niets tot herstel. Het kanaal is sinds vijf jaren weder in `rijpe overweging'."

In het pakket aan materiaal dat de heer Henri A. Ett mij beschikbaar stelde, bevond zich ook een afschrift van een besluit van de O.I. regering over dit kanaal, gedateerd 10 augustus 1861 (dus kort na Roorda's overplaatsing naar de spoorwegopname, op eigen verzoek). In majestueuze cadans wordt het besluit voorbereid:

"Overwegende:

dat uit het rapport van den Chef der bovenbedoelde opname S.E.W. Roorda van Eijsinga, zoomede uit de missive van den Chef der 3e Waterstaatsafdeeling van 21e Mei 1861 blijkt, dat het geprojecteerde kanaal uit de Loessie naar de Serang, waardoor men zich voorstelt een groot gedeelte der afdeeling Demak en Grobogan te bevoelijken, een zeer belangrijk werk zal worden, waa rv an de kosten zeer globaal zijn geraamd ruim drie, zoo niet vijf millioen te zullen bedragen; dat de Regeering wegens gevreesd gebrek aan voedsel en armoede der bev-.lking in het regentschap Grobogan en op de d ringende voorstellen van den Resident va i Samarang, bij het besluit van 14e Mei 1861 no 2, voorloopig reeds eenen aanvang met het werk heeft doen maken, zonder volledige opnamen en het indienen van projecten en begrootingen af te wachten;

dat de Regeering het voormeld besluit van 14e Mei 1861 no 2 niet zou hebben genomen, indien zij geweten had, dat door het graven van het kanaal in kwestie de aanvang werd gemaakt met een werk van zulken omvang;

dat het voor den Resident van Samarang en voor den toenmaligen Directeur der burgerlijke Openbare Werken pligtmatig ware geweest de Regeering op deze omstandigheid, die hen bekend was of althans moest zijn, opmerkzaam te maken;

dat de Regeering, na beter ingelicht te zijn omtrent den werkelijken stand van zaken onverantwoorde lijk zou handelen door tot een werk, dat welligt vijf millioen zal kosten, op zoo onvolledige stukken,

als thans aan Haar beoordeeling zijn onderworpen, te besluiten;
dat de Regering vooraf dient te weten wat zij, buitengewoone omstandigheden daargelaten, voor waterstaatswerken jaarlijks wil, kan en mag besteden;
dat al mogt het nu reeds besteede verloren zijn, dit zoude aan te merken wezen als een aalmoes aan de bevolking, voor welke men vreesde, dat gebrek aan voedsel zou ontstaan;
dat het gewis eene in hooge mate wenschelijke zaak blijft de vlakke van Grobogan te bewateren en dat daartoe alle mogelijke pogingen in het werk behooren te worden gesteld, doch daarbij niet overhaast en ondoordacht mag worden te werk gegaan;
dat tot dusver de middelen hebben ontbroken tot eene nauwkeurige opname, daar volgens het rapport van den Heer Roorda van Eijsinga, hij slechts personen tot zijne hulp heeft kunnen bekomen, die immers volgens zijn gevoelen voor de taak niet berekend waren;
dat de heer Roorda van Eijsinga wel is waar schijnt getracht te hebben dit gebrek door groote inspanningen van zijne zijde te verhelpen en in korten tijd buitengewoon veel arbeid blijkt te hebben verrigt, doch het hoogst gewaagd is, zich bij eene zoo belangrijke taak op het oordeel en de nauwkeurigheid van een enkel persoon te verlaten;
dat toch een abuis bij eene waterpassing of eene minder juiste opvatting van een enkel, schijnbaar minder belangrijk punt ten gevolge kan hebben, dat groote sommen nutteloos verspild worden;
dat vooral bij kunstwerken in ruime mate droevige ondervinding is opgedaan, waardoor voorzigtigheid maar al te zeer wordt aanbevolen;
dat thans de vraag zich voordoet of het zaak is de begonnen opname voort te zetten, zoolang geen genoegzaam personeel beschikbaar is om zulks naar eisch te kunnen doen;
dat het voorstel van den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken, om bij het opperbestuur aan te dringen op het uitzenden van een twintigtal bekwame, desnoods uit den vreemde te ontbieden Ingenieurs niet genoegzaam is omschreven en toegelicht om daar op eene voordragt aan hetzelve te gronden;
dat toch voor eene maatregel waarmede alligt eene uitgave van 60 tot 100.000 gulden 's jaars is gemoeid, eene afzonderlijke, zorgvuldig gemotiveerde voordragt behoort te worden ingediend, zijnde het niet te verwachten, dat het opperbestuur tot zulk eene uitgave zal besluiten, indien de dringende noodzakelijkheid daarvan niet overtuigend is aangetoond;

dat tot een werk dat millioenen zal kosten bovendien niet behoort te worden besloten, zonder het opperbestuur vooraf daarin te kennen." Enz. enz, en dit alles met grote voorspelbaarheid leidend tot het besluit dat de zaak nog maar eens grondig bekeken moet worden. Of Roorda de formule ringen van dit besluit ooit onder ogen gehad heeft, blijkt niet uit zijn publikaties, dat de zaak stagneerde wist hij natuurlijk wèl.

Zelfs bijna 120 jaar na dato valt uit deze lange opsomming van overwegingen nog moeiteloos te achterhalen hoe weinig lust de Oost-Indische regering had om dit dure kunstwerk te laten aanleggen. Dat er al begonnen was met het graven van een geultje, nou ja, dat kon men best als een aalmoes aan de hongerige bevolking beschouwen, die immers met dit werk wat geld verdiende, en dan even uit de nood was.

Maar om er nu echt in ernst vèrder mee te gaan, nee, dat trok de heren toch duidelijk niet aan. Weliswaar had Roorda kennelijk hevig zijn best gedaan, maar bij een zo gewichtige zaak kon je natuurlijk niet afgaan op één man. Het voorstel van Roorda's chef om 20 ingenieurs in te huren om de opnamen nog eens dunnetjes over te doen viel echter evenmin in goede aarde: dat moest maar eens beter onderbouwd worden.

Er gebeurde dus niets.

"Op de begrooting voor 1867 komt de ellendige som van drieduizend gulden voor aan vloeiingswerken in de residentie Samarang, waarin de regentschappen Demak en Grobogan gelegen zijn! " (Roorda in een voetnoot van zijn brochure "Een andere waarheid dan de officiëele").

Pas in een brief van 8 januari 1880 (!) aan Multatuli noteert hij vooruitgang: "Wij hebben toch eindelijk wat voldoening: 10 miljoen gld. voor kanalen in Demak. Heerlijk! "

DE EERWAARDIGHEID DER ADAT

"De resident *Potter* — schrijft ons een vriend — antwoordde eens aan een vroeger directeur der cultures: "Wanneer ik een jaar lang groene sloffen draag, volgen al de inland'sche hoofden mij na, en de bevolking noemt die gewoonte dadelijk *adat*."

Ik heb lang gearzeld met zooveel lichtzinnigheid als de heer *Potter* over eene zaak te spreken, waaraan, volgens den minister van Koloniën, het behoud onzer heerschappij verbonden is. Het was eerst voor weinige maanden, dat *mijn* geloof aan de heiligheid der *adat* den genadeslag kreeg.

Ik was in eene hofstad. In den *kraton* van den Vorst werd het

garébég-feest gevierd. Noch ambtenaar, noch notabele, dankte ik alleen aan de beleefdheid van den resident de eer eener uitnoodiging. Nadat ieder Europeaan, volgens de *adat*, voor Zijne Hoogheid eene buiging in drie tempoo's had gemaakt, één buiten, één tusschen water en wind en één binnen, gingen wij zitten. Er werd bijna niets gesproken. In een kraton geldt stilzwijgendheid als een vorstelijk onderscheidingsteken. Vóór ruim twintig jaren was ook Prins Hendrik daar en gedroeg zich als een waardige nazaat van den grooten zwijger. De voorzigtigheid van den Oranjetelg vond in zijne volslagen onkunde van het Maleisch hare regtvaardiging. Maar de prinsen begrepen het anders. — "Men kan wel zien." — zeiden zij — "dat hij een koningszoon is, want hij deed zijn' mond niet open." Dewijl er niet gepraat werd, was er te meer gelegenheid om op te merken.

De Vorst spooog nu en dan een pruimpje uit, dat, volgens de *adat*, door den lievelingsdweg die aan zijn' voet zat gretig werd opgeraapt en afgezogen. De resident zat aan zijne linkerzijde met een gezigt, waarop de uitnoodiging van Lodewijk XV te lezen stond: *Ennuyons-nous ensemble*. Achter Zijne Hoogheid zaten dertig oude, leelijke wijven neergehurkt, allen zoo *gedécolleteerd* (ook al *adat*), dat men er van gebloed zoude hebben, zoo die verschrompelde halzen en boezems iets anders dan afg. rijzen hadden kunnen opwekken. Ieder van deze hofdames hield een bestoven voorwerp in de hand. Ik vroeg mijn' buurman, een' oud-gast, wat dat museum bezielde en onbezielde oudheden te beduiden had. — "0" — zeide de man met half gesmoorde stem — "Gij zijt hier in het land der echte *adat*: al die voorwerpen zijn rijkssieradiën door eeuwenoude *adat* geheiligd." Vrij bijgeloovig van aard, liet ik met eerbied mijne oogen gaan over die krissen en sabels, pieken en sirihdoozen, den spuwbak en dat keteltje. Maar

What a falling off was there!

Eensklaps bleef mijn blik rusten op twee oude vrouwen, waa rvan de eene een' wandelstok met kapiteinsfouragères en de andere een' met luitenants-kwasten omwonden rotting in de hand hield. Die versierselen waren eerst sinds twee jaren bij de indische armee ingevoerd en werden nu "in het land der echte *adat*" voorgesteld als de getuigen van den grijzen voortijd.

Het valt reeds moeijelijk voor een' ouden kwast hoogachting te gevoelen, maar om voor een' tweejarigen kwast eerbied te vergen gaat me wat al te ver.

Ik geloof, dat de *adat* der Javanen tamelijk wel overeenkomt met de onze: Zij wenschen billijk behandeld te worden en in welvaart vooruit te gaan. En het is volkomen juist, dat met de eerbiediging of beschimping van *die adat* onze heerschappij staat of valt.
februari 1861

10. DE VLOEKZANG

Eind 1860 was Roorda behoorlijk gedeprimeerd door de naderende hongersnood en de vermoeienissen van het met te weinig mankracht verrichten van de metingen voor het kanaal dat hij noodzake lijk vond voor de toekomst van Grobogan. In dat jaar was de Havelaar verschenen en Roorda had het boek met grote instemming gelezen. De vlam sloeg in de pan.

Een jaar eerder, tijdens zijn redacteurschap van het Bataviaasch Handelsblad had hij voor de bezorgers van dat blad een nieuwjaarswens geschreven. "Ik stelde toen eenige malle rijmen samen, die nogal in den smaak vielen en den armen loopers' menige aanzienlijke fooi opbrachten." Eind 1860 kreeg hij opnieuw het verzoek om de nieuwjaarswens voor de krantenbezorgers te sch rijven.

"Ik dacht aan de wakkere besteller van het *B.H.*, en maakte een' tweeden, even dollen be rijmden nieuwejaarswensch, waa rvan de "aanhef" aldus luidde:

Om van 't Nieuwjaarsvers af te wezen,
Vroeg ik als looper mijn *lepas*, *!*
Maar Toewan Bruining, niet te lijmen,
Vond voor pensioen mij nog te kras.
'k Streek dus nog eens mijn hoofddoek opwaarts,
Ik waag nog eens een vloeiend lied,
En zoo het u wat houtrig voorkomt,
Bedenk, gij hebt het toch om niet.
Elders luidde het even zangerig:
Gij, wien mijn dichttrant niet bekoorde,
Wees voor de toekomst maar niet bang.
'k Leg morgen mijn regeering neder,
Deze Ode is mijn zwanenzang.
Het slot was het geheel waardig:
Ik ben bij 't rijmen arm gebleven;
Al, wat er afvalt, neem ik m $\acute{e}$ e;
Geef dus elk volgend jaar uw fooijen
Maar aan mijn zoontje Sidin Twee.
Van dezen nieuwejaarswensch stelt zich als
schrijver verantwoordelijk voor de wet
Sidin I.

1. Ontslag.

Welnu, lezer! in dat zotte ding had ik, mengelmoes van ernst en scherts, den "afgrijselijken vloekzang" gelascht. Ik was des avonds

met de kreupele rijmen gevorderd tot de regels:

Waarom door opium ons verdierlijkt?

Waarom het zout zoo zwaar belast?

Waarom de hoofden slecht bezoldigd,

Terwijl Gij zelf in weelde brast?

Waarom ons altijd opgeofferd

Aan spoorwegnet en Batig Slot?

Is dit de leer van uwen Meester?

Is dit het woord van "Neêrlands God? "

Waarom niet door een weinig vrijheid

Onze ontevredenheid gestuit?

en had mij toen ter ruste begeben.

Den volgenden morgen, terwijl ik mij in de badkamer ontkleedde, ontsprong de Vloekzang aan mijn verkropt gemoed. Ik schijn vreeselijk gebulderd te hebben, want de bediende van mijn' huisgenoot liep naar zijn' heer met de woorden: "Ik geloof, dat de heer Roorda onaangenaamheden [*perkara*] heeft met zijn' opziener, want hij bromt zoo kras in de badkamer."

Denzelfden dag zond ik den geheelen wensch aan den heer van der Hoeven, opvolger van den heer Lion, en ontving kort daarna dit antwoord:

"Uw nieuwjaarsvers zend ik u zeer gemutileerd terug; gij hebt toch niet in *ernst* verwacht dat ik den *Vloekzang* zou laten drukken? Het blad zou *zeker* verboden worden. — — — — Maak er nu een geheel van, zend het mij dan terug, en ik zal u zeer dankbaar zijn."

Roorda deed wat Van der Hoeven vroeg, maar stuurde de Vloekzang toch "aan mijn broeder in het moederland, om door den druk te worden verspreid. [*d.i. zijn jongere broer Sytze, predikant te Grevenbicht.]* Hij antwoordde mij: "Laat ons huis de a fleider blijven, waarlangs zulke bliksems nederdalen'."

Opnieuw gaf Roorda toe en hij deed geen verdere poging om de vloekzang gepubliceerd te krijgen. Wel droeg hij het af en toe in besloten kring voor en gaf aan enkele vertrouwden een afschrift.

1 1. ROORDA EN DE JAVAAN

De in Indië verblijvende Europeanen en de insulinders leefden met en bij elkaar, maar in gescheiden werelden. Roorda had als luitenant bij de genie, als tabaksondernemer en zéker ook als landopmeter in Grobogan veel contact met de bevolking, maar uit niets in zijn werk blijkt dat deze contacten ooit zover gegaan zijn dat hij bijvoorbeeld gesprekken met hen had over hoe zijzelf tegenover het koloniaal bewind stonden.

84

Toen hij later in Kalitan in een huis van de Soesoehoenan van Solo woonde en frequent contact had met de prinses, heeft ook dat niet geleid tot openhartige gesprekken. Niets daarvan blijkt tenminste uit zijn publicaties en de omvangrijke briefwisseling die hij later met Multatuli zou voeren. De oorzaak van dit langs elkaar heen leven lag natuurlijk in het rollenspel van heerser en overheerste, een code waar moeilijk doorheen te breken viel.

Roorda heeft vrij veel geschreven over de kromgroei die daar het gevolg van was. In zijn eerder geciteerde artikel over het gebrek aan openhartigheid der Javanen maakt hij duidelijk dat men moeilijk openhartigheid kan verwachten van een bevolking die al zo lang onderdrukt is geweest en zo vaak bedrogen door de overheerser. Een centraal thema in veel van zijn latere stukken is ook het 'zedelijk verval' bij de Hollanders, als *gevolg* van hun diefachtigheid in de Oost: door het uitbuiten van Java steeds maar weer voor zichzelf goed te praten leefde men in een sfeer van schijnheiligheid die niet goed was voor de karaktervorming.

Al lukte het kennelijk ook Roorda niet om door de barrière tussen beide werelden te dringen, een warm hart voor de Javaan had hij zeker. In verschillende stukken deed hij zijn best om het fabeltje uit de wereld te helpen dat Javanen niet te vertrouwen zouden zijn. Het meest persoonlijk werd hij daarbij in een serie "Herinneringen van Java" in het blad Oost en West (1870):

"Zoo iemand gevaar geloopt heeft door de Javanen bestolen te worden, ben ik het. Ik behoorde, helaas! niet tot de ordelijksten. Ik sloot niets weg. Zoo ik dus weinig verlies geleden heb door hun oneerlijkheid, moeten ordelijker menschen nog minder reden tot klagen hebben. Welnu, in achttien jaren hebben zij mij geen f 200 schade berokkend. Het gevoeligste verlies was dat van een fijn lakenschen rok, ter waarde van 60 à 80 gld., dien ik in 1860 van Batavia naar Grobogan had medegebracht, waar geen gelegenheid

bestond hem te dragen. Na een jaar vernam ik, dat een bediende, die bij tijds zijn ontslag had genomen, hem verknipt had tot een buis voor zich zelve, "uit vrees, dat de mot in den rok zou komen." Ik was natuurlijk "*ontstemd*", gelijk ieder Indo-Europeaan, die bestolen wordt, maar troostte mij met de gedachte, dat ik tegemoet was gekomen aan "financiëlen nood", al was het dan ook niet die van het dierbaar vaderland. Ik zeide, gelijk de Tweede Kamer: Nederlanders en Javanen zijn één.

Tweede verlies. Nu en dan zag ik een bediende p rijken met een witte broek van Russisch *drill*, die treffende familie-trekken gemeen had met mijn broeken, waarvan dan ook een dozijn ongemerkt allengskens mijn linnenkast verliet.

Zilver- of papiergeld is mij nooit ontfroefd geworden. Omtrent de koperen duiten van vroeger koesterden vele Javanen de zeer fatsoenlijke meening, dat zij een te smerige munt waren voor een blank heer en eerder te huis behoorden in *hun* zak. Ik ben genaderd tot het laatste bankroetje. Ik was op een eenzamen post en kreeg officiëel bericht, dat een opzichter, die tot de natte gemeente behoorde, mij zou worden toegevoegd. Den eersten dag noodigde ik hem aan mijn disch. Ik had wat omslag gemaakt, want de meeste menschen gevoelen en denken gelijk een mijner vroegere wapenbroeders, die gewoon was te zeggen: "Ik houd niet van familiariteiten, maar allerminst van familiaar eten."

Na afloop van de tafel zei mijn gast:

— "Mijnheer! ik heb u een welwillend voorstel te doen.

— En dat is?

— Bij u in de menage te komen en altijd zoo lekker te eten als van daag."

Ik was onthutst door zooveel welwillendheid. Toen ik mijn zinnen weer bijeen had, waarschuwde ik hem, dat ik geen zuinig financier was en dat dus de kosten hoog zouden loopen. Maar hij hechte meer aan zijn buik dan aan zijn beurs.

Aan het eind van de eerste maand ontving ik van den tokohouder een rekening, waarop o.a. voorkwam:

3 vaatjes boter f 84.00

Ik schrikte. Wel kostte toen het pond, wegens schaarschte, f 2,80, maar toch! één pond daags voor twee jongelui zonder kind of kraai was al te kras. Ik had toen, gelijk later, eenige kleine bedienden van ongeveer tien jaren, kinderen met goeden aanleg, die ik niet alleen opvoedde, maar met wie ik ook gemeenzaam spreken kon zonder

den afstand te verliezen tusschen meester en dienaar, wat met volwassen dienstboden moeilijk viel.

Wegens hun alverslindende natuur had ik hun den gezamenlijken naam gegeven van *rajap* of witte mieren. Al de witte mieren werden voor mijn vierschaar gedagvaard:

— "Sidin! eet gij zooveel boterhammen?"

— Neen, mijnheer! slechts twee 's morgens en twee 's avonds.

— En gij, Djojo?

— Ik doe gelijk Sidin.

— En gij, Saridja?

— Ik doe gelijk Sidin en Djojo." Zoo ging het voort. Ik vermenigvuldigde in gedachte de lengte van een sneê brood met haar breedte en met de dikte eener boterlaag en deelde dit produkt in den inhoud van drie tonnetjes, maar ik kreeg zoo'n ontzettend getal boterhammen, dat ik er wel een geheel dorp meê had kunnen spijzen. Ik verklaarde dus, dat er meer achter moest zitten.

— "Ja maar," zei Djojo, "wij allen houden ook veel van gebakken aardappelen."

— Maar wij laten er nooit veel in den schotel.

— "Ja, maar wij nemen onze portie, vóórdát de schotel op tafel komt."

Ik lachte en was dus ontwapend. Het ware dan ook tegen de *adat* geweest over die boter spektakel te maken. Maar daar ik den opziener niet mocht overleveren aan mijn kleine rooverbende, verzocht ik hem zich een keukenprinses te zoeken.

Mijn witte mieren hadden een goed leventje. Als het regende, mochten zij in de pendopo l komen knikkeren. De knikkers rolden tusschen mijn beenen door, terwijl ik op en neer wandelde. Maar zij werden er niet door bedorven. Zij waren altijd even eerbiedig, ijverig en dienstvaardig. Des morgens om vijf uur hoorde ik hen reeds in de rivier plassen. Om half zes stonden zij, zindelijk gekleed, voor mijn deur: de een met koffie, de tweede met een Manilla-sigaar (*n'en déplaise au Handelsblad*), de derde met een vuurlont, de vierde met toiletgereedschap voor de badkamer, enz.

Van den kleinen, tienja rigen Djojo zal ik een staaltje van plichtsbesef mededeelen, dat menigen blanken ouden gediende tot beschaming kan strekken.

Hij was in 1863 bij mij te Kalitan, in Solo, en had een maand verlof gekregen om zijn ouders te bezoeken te Ponorogo, honderd palen of dertig uren van daar. Toen het op de laatsten dag van het verlof reeds

naar zessen liep, vermoedde ik, dat hij zich verlenging had gegeven. Maar neen! om zes uur was hij op het appèl.

Na zijn eerbiedigen groet vroeg ik hem:

— "In hoeveel dagen hebt gij die honderd palen te voet afgelegd? "

— In drie.

— "Wat! in drie? "

Hij was gekwetst door mijn twijfel, haalde een brief voor den dag en antwoordde met zelfgevoel:

— "Zie hier een brief voor mijnheer van den heer controleur te P.; mijnheer kan aan den datum zien, of ik lieg."

En inderdaad, het ventje had de waarheid gesproken. Ik was getroffen door een zoo merkwaardig besef van plicht in een tienjarigen Javaan en vergeleek dit met het gedrag van menigen Europeeschen malengeraar.

Ik droeg mijn oudsten bediende Sejrapp, die de rol van *maire du palais* en *baboe* vervulde, op hem rijst, kip en wijn met water te geven. Een half uur later hoorde ik een zeer levendig verhaal en vroeg, wat er te doen was. De kleine Toerak dischte, gelijk een Lamartine, zijn *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient* op. Wel was hij minder dichterlijk, maar daarentegen meer getrouw aan de waarheid.

Tegen acht uren was alles stil. Enkele mijner witte mieren waren in een diepen slaap. Ik deed door de hofmeier het souper opbrengen. Terwijl ik gedachteloos zat te eten, hoorde ik tot mijn groote verbazing achter mijn stoel de stem van den kleinen Djojo, dien ik in de diepste rust waande.

— "Wat, slaapt gij nog niet? "

Met het gevoel van een oud Romein of Pruis, antwoordde hij:

— "Eerst mijnheer bedienen en dan slapen."

1. Een groote overdekte kiosk op stijlen, maar zonder wanden en deuren.

Den *major domus* Sejrapp, van Madoereesche afkomst, had ik reeds in 1851 als tienjarigen knaap opgevangen te Tandjong Wedoro, waar ik een stroomleider in den mond der Solo- rivier moest aanleggen. Hij was daar mandoer over een ploeg van twintig kleine koelies onder zijn landgenooten. In die hoedanigheid had hij eens, op zijn eigen houtje, een hunner een koord gebonden om zijn *pudendum*, en hem tot straf aan een boom bevestigd. Ik vroeg naar den considerans van dit vonnis:

— "Mijnheer! " zeide hij, "hij is lui, en steekt dus het geld op van de andere kleine koelies der ploeg, die voor hem op taak werken."

Ik ontsloeg hem als mandoer, maar dewijl er ras in den jongen zat en hij slechts leiding behoefde, nam ik hem als lijfardanel in huis.

Korten tijd daarna moest ik hem een gevoelig proces van wedergeboorte doen ondergaan. Middag aan middag kreeg ik slappe soep. Hij beweerde, dat "het kokkie" aanleg miste voor haar vak. Toen mij dit begon te vervelen en ik haar wilde ontslaan, vertelde zij mij, dat Sejrapp elken middag het lekkerste van de soep at en het ingezwolgene verving door kokend water. Ik gaf hem een duchtig pak slaag en at sedert krachtige soep. Dit is de eerste en laatste dracht slagen geweest, die hij gehad heeft. Hij heeft mij gediend tot mijn verbanning, dus dertien jaren, een kleine tusschenpooze niet medegerekend, die geschoven moet worden op rekening van de vrouwen, waarop, volgens den gouve rneur-generaal Rijklof van Goens, "de Javanen tog zeer vernikkerd zijn." Toen ik in 1853 te Soerabaja terugkwam, zond ik hem naar een Hollandsche lagere school.

Later hield hij mijn kas, waschlijst, *garde-robe*, enz. Met de handigheid van een Noordamerikaan leerde hij alles zonder onderricht: naaien, koken, mennen. Hij verstond het Hollandsch zeer goed en doorgrondde volkomen den invloed van Droogstoppel op onze bewindslieden, zodat hij dan ook bij de kennismeming van mijn banvonnis met een traan in het oog zeide: "Mijnheer was te goed voor den kleinen man."

Een ander trouw bediende was Ismaël, die ook op ongeveer tienjarigen leeftijd in 1853 bij mij kwam. Zijn ouders hadden hem den naam Kaaiman gegeven, maar daar dit woord niet alleen krokodil, maar ook een jenever-kelderflesch betekent, heette ik hem wegens zijn Semitischen type Ismaël. Hij was de zachtheid zelve. Nooit heeft hij mij een enkelen oogenblik stof tot ontevredenheid gegeven. Het zou mij pijn gedaan hebben hem te beknorren.

In 1855 lag ik met een ondraaglijk pleuris te bed, het gevolg van koude nachtlucht na een bal, waarop ik, als naar gewoonte, gedanst had met de dolle woede van een Zuidzee-eilander.

In den regel is op den Javaan toepasselijk wat de Warren in zijn *Inde anglaise* van den Hindoe zegt: "Hij slaapt waar hij wil, wanneer hij wil en zoolang hij wil." Maar de trouwe, twaalfjarige Ismaël was een uitzondering. Terwijl ik onlijdelijke pijn uitstond, stond hij den ganschen nacht, uit eigen beweging, tegen den deursteel mijner kamer, en bij de zachtste verzuchting, bij het minste gekerm, antwoordde hij: "*Toewan!*" en kwam binnen.

In 1856 gaf ik, te Wiedang, bij het openen van het drooge seizoen,

als administrateur van een tabakscontract, aan de Javaansche planters een *selamatan* of feest. Des nachts om twaalf uur, na den a floop, lag ik te bed, te vermoeid om in te slapen. Eensklaps hoorde ik het frbleeren van een *sarong*, de gordijnen gaan open en de kleine Ismaël legt weenende vertrouwelijk zijn hoofd op mijn kussen.

— Wat scheelt er aan, Ismaël?

— Ach, mijnheer! de heer resident heeft er van daag bij mij op aangedrongen, dat ik in 's lands dienst zou gaan; hij heeft mij beloofd goed voor mij te zullen zorgen; hij zal mij in rang doen opklimmen; ik durf niet te weigeren, maar blijf liever bij u.

— Gij moet het aanbod van den heer resident aannemen. Bij mij kunt gij nooit iets anders worden dan bediende, ten hoogste mandoer. Uw loon kan nooit hooger stijgen dan tot f 25,- 's maands. Maar bij het gouve rnement kunt gij misschien opklimmen tot distriktshoofd; dan heet gij "*aangezicht van het landschap*"; dan hebt gij een talrijk gevolg, een zonnescerm met vergulde strepen; gij hebt een gewichtigen werkkring, gij geeft bevelen aan de dorpschoufden, gij zijt lid van de ommegaande rechtbank en hebt veel meer traktement dan ik u geven kan.

— Ach neen, mijnheer, ik blijf liever bij u.

— Nu, ik wil niet beschikken over uw lot. Schrijf morgen aan uw ouders te Soerabaja en vraag hun beslissing.

Na vier dagen kwam het antwoord: "blijf bij uw meester tot zijn dood."

In 1857 zou ik, zoo Ismaël mij niet gered had, te Kediri in de rivier gestort zijn door een groot gat in het hek der bamboezenbrug.

Maar na zeven jaren trouwen dienst verliet hij mij, helaas!

Ik ging in 1859 als landmeter naar Solo.

Mijn alles behalve schitterende omstandigheden veroorloofden mij toen niet meer veel bedienden te onderhouden. En daar Ismaël het hart getroffen had van een dienaar van Venus, drong het een zoowel als het ander bij tot onze scheiding.

Sejrap ging de vermoeienissen van mijn landmeters-bedrijf tegemoet, maar Ismaël bleef te Soerabaja om te trouwen met een *bayadère*, als wilde hij het bekende woord bevestigen, dat ieder mensch "half engel half beest" is. Maar zijn aandoenlijke vroegere trouw zal ik nooit vergeten."

Sejrap was de bediende die, toen Roorda in 1864 verbannen werd, uitriep: "Meneer is te goed voor de kleine man", een uitspraak die hij als een sieraad met zich meedroeg en geregeld trots toonde.

`Oom' Roorda, dat is ongeveer de houding die hij aannam tegenover

de Javaan. Hoewel hij vond dat er geen enkele reden was om te veronderstellen dat Javanen minder getalenteerd waren dan Europeanen, stelde hij toch in diverse stukken dat hij het niveau van de Javaan niet hoger schatte dan dat van een Europees kind van 12 à 14 jaar. Ze lagen qua ontwikkeling een paar eeuwen achter en het zou de taak zijn van de Hollanders om dat verschil zo snel mogelijk weg te werken.

Net zoals de meeste andere Hollandse vrijgezellen zocht ook Roorda de oplossing voor zijn sexuele behoeften in het samenwonen met een inlandse huishoudster. Al eerder meldde ik dat hij in 1848 een zoon kreeg uit een verhouding met een 'Niasse vrouw'. Over dit soort relaties zweeg men in geschrifte, en van deze vrouw is dan ook niets bekend. Wel schreef Roorda later (over een andere vrouw) de anekdote: "Ik beheerde de Mol's onderneming. Zyn zwager was my zeer genegen en wilde een opziener, die kwaad van my sprak, de pendoppo uitsmyten. Boutmy, de resident, die my nooit ge...ien heeft, vertelde door geheel Java, dat ik, uit wraak over myn ontslag, dien zwager eene meid had bezorgd, van wie ik wist dat zy ziek was! ! En al weerspraken ook personen, die my kenden en op Wiedang geweest waren den laster ... het baatte niet! "

De clou van dit verhaal komt enkele maanden later als hij het in een brief aan Multatuli nog eens ophaalt, opnieuw meldt dat er niets van waar is en er aan toevoegt: "Ten andere tastte die meid mijzelfven aan. Voor de genezing moet ik nog f 110 betalen aan mijn' vriend den overste Dr. de Leeuw" (brief van 9 januari 1872).

Dit zinnetje ontbreekt, niet onbegrijpelijk, in de gepubliceerde versie van deze brief. Afgezien van het kijkje in zijn privéleven dat het biedt, laat het ook zien dat de met geld zeer royaal omspingende Roorda al in 1857 geldnood had, en 15 jaar later nog geen kans had gezien dit bedrag aan zijn vriend te betalen. Zijn uitstekend geheugen zorgde er wel voor dat hij het bedrag nog precies wist!

Een groot voorstander van rassenvermenging was Roorda niet. In januari 1872 schreef hij aan Multatuli dat een spoor lijn door de bergen toch voordelen bood, uit staatkundig oogpunt: "Ik las nl. in de Quatrefages' cursus over anthropologie aan het Museum d'histoire naturelle in Dec. '71 dat in warme landen de invloed der kruising met zwarten aan de stranden wordt bevorderd, maar in de bergen overwonnen door het milieu. In Senegambia, zegt Duveyrier in zyne reis naar de Sahara, heeft het zwartenbloed het blankenbloed overwonnen in de vlakke, in de bergen daarentegen, waar het laatste zyn

oorspronkelyk klimaat terug vond, heeft het de overhand behaald.
Stemt deze wetenschappelyke waarneming niet overeen met wat wy
instinctief in Indië gevoelden en vermoedden? "

12. DE ZAAK STIELTJES

In augustus 1861 werd Roorda op eigen verzoek overgeplaatst van Grobogan naar de 'spoorwegopname'. Indië had nog geen spoorwegen. "Sinds 1842 hadden de Minister van Koloniën en de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië talloze brieven met elkander gewisseld over den aanleg van spoorwegen op Java. Maar alles had zich bepaald tot schrijven, tot comediespel. Spoorwegen kosten geld, en men had het beter gevonden het geld der Javanen te nemen voor staatspoorwegen in het moederland. Men behoefde dan geen leeningen te sluiten, gelijk in alle andere landen ter wereld gebruikelijk is" (Roorda in zijn necrologie van Stieltjes, 1878, waaruit ook de meeste van de volgende citaten afkomstig zijn).

Maar begin jaren zestig kwam daar een eind aan. Minister Rochussen besloot een 'commissie tot de Vervoermiddelen' in te stellen die in Indië een onderzoek zou doen naar het vervoerwezen. Deze commissie stond onder leiding van Thomas Joannes Stieltjes.

Eind 1860 vertrok Stieltjes met zijn gezin naar Indië, vergezeld door de hoofdingenieur van spoorwegen en industrie in Indië, John Dixon. Geheel welkom was hij daar niet.

In het Bataviaasch Handelsblad van 29 november van dat jaar trof ik een artikel aan, ondertekend X, dat qua stijl en inhoud een coproductie lijkt van Roorda van Eysinga en de redakteur des Amorie van der Hoeven (vriend en 'gemachtigde' van Roorda), waaruit ik het volgende citeer:

DE ZENDING VAN DEN HEER STIELTJES

Het is ongetwijfeld zeer edelmoedig van den Minister van Koloniën dat hij, bij 't aanschouwen van den gouden regen dien de Indische baten jaarlijks in de Nederlandsche schatkist storten, toch ook eens aan Java gedacht heeft en zijn ambtgenoot van Financiën een "*après vous, s'il en reste*" heeft durven toevoegen. Aan die edelmoedige opwelling hebben wij het Besluit van 11 Junij te danken, waarbij aan den benoemden adviseur voor technische zaken bij het departement van Koloniën *T.J. Stieltjes* een zending is opgedragen naar herwaarts, tot het doen van een onderzoek omtrent de bestaande middelen van vervoer op Java, en het voorstellen van wat verbetering noodig heeft (lees: *het voorstellen der noodige verbeteringen* — het is althans te hopen dat de *voorstellen zelve* van den heer *S.* geen verbetering zullen behoeven), in verband met ingeleverde ontwerpen en voorstellen tot den aanleg en de exploitatie van spoorwegen op dat eiland. Wij verheugen ons van heeler harte in het feit, dat alzoo, na een

geschrijf van 20 jaren, aan de vrienden van Java's vooruitgang *in beginsel* is toegegeven dat spoorwegen noodig zijn, en dat tevens een eerste stap is gedaan om tot daarstelling daarvan te geraken. En wij wenschen natuurlijk niets liever dan dat die poging met den besten uitslag moge worden bekroond, en dat de naam van den Minister *Rochussen* in verbinding, niet slechts met een mislukte telegraaf, maar ook en vooral met wèlgelukte spoorwegen bij het nageslacht moge leven.

Maar trots de beschuldiging van *pessimisme* die men ons welligt voorwerpen zal, en die wij door de uitkomst der zaak gaarne zullen blijken te verdienen, mogen wij niet ontveinzen dat een nadere beschouwing van het Koninklijk besluit in kwestie onze vreugde zeer getemperd, en onze verwachting vrij wat lager gespannen heeft. Ziehier om welke redenen.

Waarom is — in de eerste plaats — dit gewichtig onderzoek opgedragen aan den heer *Stieltjes*? Waarom niet aan den man, wiens naam geheel Indië *het eerst* zoude hebben genoemd waar van den aanleg van spoorwegen op Java sprake was — aan den Kapitein der Genie *D. Maarschalk*?

"Eere wien eere toekomt", is onze leus, evenzeer als het tegendeel, en de bescheidenheid van dien Officier houde 't ons daarom ten goede, zoo het publiek belang ons noodzaakt haar door een welverdiende hulde te kwetsen, waarmede trouwens ieder zaakkundige volkomen instemmen zal.

De heer *Maarschalk* heeft sinds jaren van Indische spoorwegen een bijzondere studie gemaakt. Hij heeft daarvan bewijzen geleverd in een ontwerp, dat de bewondering opwekte van wijlen den Hoofdingenieur voor het Stoomwezen, *S. Bennett*. En wat meer zegt dan de goedkeuring, zelfs van den meest bevoegden beoordeelaar — de Indiesche Maatschappij van Administratie en Lijfrente, ten wier behoeve het project was opgemaakt, meende de bewezen dienst met niet minder te kunnen vergelden dan met een honorarium van f 10,000.—. Een zoo diepe greep in de beurs is nog nooit door een Maatschappij uit overijling geschied.

De heer *Maarschalk*, op jeugdigen leeftijd herwaarts gekomen, is onvermoeid op het terrein en in zijn studeerkabinet, zonder ooit bij die gedurige inspanning den nadeeligen invloed van het klimaat te hebben ondervonden, waarvan zoo weinigen bewaard blijven. Hij bezit reeds de locale en topografische kennis die de heer *Stieltjes* nog mist. En zelfs bij gelijke geschiktheid zouden de diensten door hem

aan deze kolonie bewezen, aan zijn aanspraken het vertrouwen der Regering en de opdracht eener eervolle, koninklijk beloonde taak boven die van den heer *Stieltjes* de voorkeur hebben moeten waarborgen." Het artikel is te uitgebreid om in zijn geheel te citeren. Het volgt met de suggestie dat *Stieltjes* (ultra-liberaal) uitgezonden zou zijn om te voorkomen dat hij in de politiek furore zou maken, uit zich lovend over *Stieltjes'* onbetwistbare capaciteiten en besluit met een pleidooi voor 'echte vuurwagens, geen 'trek-spoorweg' met buffels als trekvee. Het is niet ondertekend. Het veelvuldig gebruik van cursief is typerend voor de schrijfwijze van redacteur Van der Hoeven, het pleidooi voor een al te bescheiden persoon (in dit geval de oudgediende Maarschalk) en het links en rechts bijeenslepen van getuigschriften uit onverdachte bron is typisch Roordiaans.

In de 18 jaar later geschreven necrologie vinden we ook echo's uit dit artikel, tot en met de opmerking over de klimatologische gevaren van het uitzenden van een baroe (nieuwkomer) als *Stieltjes*:

"Tot heden heeft op de zending van moederlandsche hervormers naar overzeesche bezittingen weinig zegen gerust. Velen kwamen daar met Westersche, verboekte begrippen en leverden weinig bruikbaars (...). Op deze regel heeft *Stieltjes* zich een zeldzame uitzondering getoond. Anderen vielen als slachtoffer van het klimaat. Dat *Stieltjes*, door zijn korten hals als voorbeschikt om door het heete luchtgestel der keerkringen te worden weggerukt, niet bezwiken is aan een beroerte op de vermoeiende tochten, die hij zich dikwijls in de vlakke getrooste, bij 42° Celsius in de schaduw, mag bijna een wonder heeten". 1

Stieltjes viel dus in de praktijk mee, en werd zelfs in de loop van de tijd één van Roorda's grote favorieten.

Korte tijd na zijn aankomst in Indië ontving hij een sollicitant, Roorda van Eysinga. *Stieltjes* zelf gaf de volgende beschrijving van de indienstneming:

"De ingenieur Roorda van Eysinga, te Kradenan gevestigd voor opmetingen van een bevoeiings- en scheepvaartkanaal in Grobogan, had gevraagd om bij mijne commissie werkzaam te zijn. Uit particuliere berichten wist ik, dat de directeur der openbare werken op zijne plaatsing daarbij zou aandringen, daarom hield ik, als 3e sectie, voor hem open het terrein in de vlakke van Demak en Grobogan. Ik had tweeërlei redenen hiervoor en wel:

Ten eerste, omdat de heer ingenieur Roorda méér dan een jaar lang op dat terrein metingen had gedaan, en hij dus beter dan enig ander

daarmee bekend was.

Ten tweede, omdat hij toen, om verschillende redenen, zéér voor de lijn door de vlakke was gestemd, en daarentegen het uit Europa nagekomen personeel, niet met Java bekend, geene voorliefde voor de een of andere lijn kon hebben, en, even als ik, geheel onpartijdig was.

Het duurde echter tot 19 Augustus 1861 eer de ingenieur Roorda bij de commissie werd aangesteld, en eerst in 't begin van September was hij voor terrein-opmetingen beschikbaar en vestigde hij zich aanvankelijk te Kapoeng, drie palen bezuiden Goeboek.

De reden van de vertraagde aanstelling lag, naar ik vermeen, grootendeels in de antecedenten van den heer Roorda. Sarcastisch en geestig schrijver en spreker, had hij in zijn militaire loopbaan (als genie-officier), door zijne scherpe woorden en scherpe pen, zich velen tot vijand gemaakt. Later den militairen dienst verlaten hebbende, had hij, als hulp-redacteur van het *Bataviasch Handelsblad*, de regeering dikwijls en bijtend aangevallen. Dit een en ander deed, zoo het scheen, den Gouverneur-Generaal Pahud opzien tegen zijn vaste aanstelling als ambtenaar. Ook mij had hij aangevallen in een scherp artikel. Den 20 April 1861 ve m am ik dit van hemzelve te Kradenan. Toen ik hem vervolgens bewees, dat de meeste zijner beweringen berustten op onbekendheid met de juiste toedragt der zaken was zijn antwoord steeds: "dat heb ik niet geweten". Hij zou dus beter gedaan hebben, er niet over te sch rijven. Mij had dit echter niet belet

1. Dat korthalzen gevaar liepen in de tropen ontleende Roorda aan de theorieën van dr. Greiner die meende dat ieder in Indië voorbeschikt is tot ziekte en spoedigen dood, die een korten nek heeft of een melkkleurige huid of zomersproeten of roode haren. '

95

om, in 't belang der zaak, om zijn terreinkennis en bruikbaarheid, op zijn plaatsing aan te dringen.

Toen ik, naar Buitenzorg opgeroepen in Augustus 1861, de vraag van den Gouverneur-Generaal Pahud: "of ik de aanstelling van den heer Roorda tot sectie-ingenieur in het belang der zaak noodig achtte? " toestemmend beantwoordde (15 Augustus), stapte ook Zijne Excellentie over alle andere bedenkingen heen, en den 19en was de aanstelling geteekend."

S.A. Reitsma, hoofdambtenaar bij de Indische spoorwegen, schreef in 1941 in het Haagsch Maandblad enkele artikelen over Roorda en ging daarbij uitvoerig in op de kwestie Stieltjes. Hij concludeert dat

Roorda Stieltjes "eerlijk verteld heeft, dat hij, evenals zoovele anderen, het niet goed kon hebben, dat een Nederlandsch technicus, een volkomen "orang baroe", naar Java was gezonden om daar over Indische vervoertoestanden te rapporteeren, doch dat hij daarover spijt had en zijn diensten aanbood. Zooals we zagen was Stieltjes menschkundig en grootmoedig genoeg om Roorda aan zijn staf te verbinden. Beiden hebben daarvoor geen spijt gehad.

Het `pakket van Henri A. Ett' bevat een fotokopie van het besluit dd 19 augustus 1861 waarbij Roorda benoemd werd:

"Tijdelijk in dienst stellen bij de spoorwegopnamen op Java onder leiding van den adviseur bij het departement van koloniën T.J. Stieltjes als ingenieur der 2e klasse S.E.W. Roorda van Eysinga op verzoek eervol ontslagen eerste Luitenant der Genie, thans Chef van de waterstaatsopnamen in de afdeling Grobogan, residentie Samarang, onder genot van eene bezoldiging van 500/vijfhonderd gulden 's maands en onder toekenning van eene som van f 150,— 's maands als indemniteit voor reis en verblijfkosten zoomede op zijne dienstreizen van het vrij gebruik van post- of regentspaarden of andere transportmiddelen naarmate de locale gesteldheid een of ander mede brengt overeenkomstig de deswege bestaande bepalingen, hebbende hij al dadelijk aanspraak op vrij transport naar de plaats zijner bestemming."

Reitsma vervolgt:

"Terwijl Stieltjes het werk in Midden-Java verdeelde onder de hem nagezonden ingenieurs N.H. Henket (de latere professor aan de Polytechnische School te Delft) en J.G. van Gendt Jr, die beiden onder hem, bij het graven der Overijsselsche kanalen, gewerkt hadden en Roorda van Eysinga (terwijl de overste De Seyff het terrein van Batavia naar Buitenzorg verkende) vroegen de heeren W. Poolman, A. Fraser en H. Kol een spoorwegconcessie in Midden-Java aan. Die spoorweg zou van Semarang door de vlakte over Soekawatie, Sereep naar Solo en vandaar bezuiden Klaten naar Djokja moeten loopen. (...) Stieltjes veranderde toen de werkzaamheden der commissie en nam allereerst de concessie-aanvraag onder handen."

Die concessie leverde de commissie veel hoofdbrekens op. Roorda geeft in zijn brochure `Eenige denkbeelden over goedkoope spoorwegen op Java' (1864) een uitvoerig overzicht van alle plannen die van her en der ingeleverd werden, het een al dwazer dan het andere.

Over de aanvraag van Poolman c.s. schrijft hij:

"De heer Poolman had in zijne aanvraag om concessie bedongen, dat de locomotief langs *Sereep* zou snorren. Sereep, alleen te vinden op

Schonemarcks étappen-kaart was weken lang voor de `kommissie tot de vervoermiddelen' de steen der wijzen. Eindelijk werd het gevonden. Sereep, door de Javanen eenigszins willekeu rig `Ngësрэp' genoemd, bleek een gehucht van vijf huizen te zijn, op de grens van Solo en Semarang, op den *top* van het Këndëng-gebergte. Misschien had daar in den Java-oorlog een van die duitsche braven, die alle vreemde talen verknoeijen, met eene patrouille ve rnacht en daa rvan verslag gedaan aan zijn' chef. Nu dat Sereep moest, volgens de heer Poolman, volstrekt in de lijn worden opgenomen. Zonder Sereep geen heil! Zonder Sereep geen spoorweg! "

Ook binnen de commissie was discussie over de beste lijn. Stieltjes prefereerde de zuidelijke lijn `door het gebergte, dicht bevolkt, rijk aan koffie, maar bezwarend door de steile hellingen', terwijl Roorda zèlf een spoorlijn bepleitte langs oostelijke richting `in de vlakke, minder bevolkt, minder vruchtbaar, maar aanbevelenswaard door de gesteldheid van den bodem, die geen enkel kostbaar kunstwerk vereischte' (weergave van Roorda zelf).

Vermoedelijk ging het ook hier om een verschil in uitgangspunt, Roorda zag in de spoorweg een mogelijkheid om een arm gebied rijk te maken door het scheppen van vervoermogelijkheden, Stieltjes zag meer heil in het bieden van vervoermogelijkheid aan gebieden die al een rijke produktie hadden, ook al zou de aanleg duurder zijn.

Roorda bepleitte een kosten-opbrengst-analyse van beide mogelijkheden en was er (zoals hij later aan Multatuli schreef) van overtuigd dat zijn idee het zou winnen.

Maar het buitengebeuren was spelbreker.

Helaas voor Stieltjes trad name lijk in oktober 1861 een nieuwe Gouverneur-Generaal op: mr. Ludolf Anne Jan Wilt Baron Sloet van de Beele. Beide heren hadden in Nederland al met elkaar in de clinch gelegen.

Reitsma (deskundige op spoorweggebied, schrijver van het 10-delige werk `Indische spoorwegpolitiek') vermeldt hierover dat de Gouverneur `een doodelijken haat tegen Stieltjes koesterde, omdat deze in Holland zijn met de heeren Reuchlin en Kol aangevraagde concessieaanvragen voor de z.g. Noorderlijnen en van de paardetram van Zwolle naar Kampen in woord en gesch rift met succes bestreden had'

De voor geen indiscretie terugdeinzende Roorda legt de situatie wat uitvoeriger uit:

Ludolph Anne Jan Wilt Sloet van de Beele, 1806-1890, Gouverneur-

Generaal van 1866 tot 1871.

98

"Als griffier der Provinciale Staten van Gelderland was de baron driemaal bij den Minister Thorbecke op audientie gegaan om verhooging van traktement te verkrijgen, maar te vergeefs. Hij had toen getracht rijk te worden door een spoorweg-concessie en een onbekoofd plan van ijzeren banen in Nederland voorgesteld. Stieltjes had dit bestreden. Maar de baron was nooit ten einde raad. Als een richting dwars door den modder niet beviel, was hij gereed met een richting dwars door de heide. Stieltjes toonde ook het dwaze hiervan aan en durfde te spotten met den man, die, gelijk de scheikundigen, zijn oplossingen beurtelings zocht langs den natten en den drogen weg. De baron kreeg geen concessie. Vandaar de veete. Men had verwacht, dat het onderkoninklijk inkomen van meer dan anderhalve ton gouds 's jaars zijn wrok zou doen insluimeren, maar men rekende daarbij buiten zijn aard."

Reitsma:

"Vandaar dat een stille strijd tusschen Sloet en Stieltjes over het toekomstige tracé van den Vorstenlandschen spoorweg ontstond, waarbij Sloet van de Beele zich onderhands van de diensten van den met de geheele commissie in onmin levenden hoofdingenieur Dixon en den kapitein van den Topografischen dienst W. Beyerink bediende, om een derde lijn te concederen, de z.g. 'gewijzigde richting van den Gouverneur-Generaal', ook wel de 'Oostelijke bergbaan' genoemd."

Roorda beschrijft ook dit wat uitvoeriger:

"De landvoogd Sloet wachtte het onderzoek van het spoorweg-vraagstuk door de *Commissie tot de Vervoermiddelen* niet af. Met een verdachte haast verleende hij reeds in 1862 voorloopig concessie, niet in zuidelijke richting, noch in oostelijke, maar in een zuidoostelijke. Dit verbeeldde zeker *la politique du juste milieu*. Deze richting had bijna al de nadeelen van de twee andere en miste bijna al de voordeelen. Zij doorsneed een onvruchtbaar, onbewoond terrein, waar tamelijk beduidende hellingen de trekkracht bezwaarden en de zeepachtige bodem kostbare voorzorgen eischte. In de oogen van hen, die op losse gronden geld uit de staatskas vragen of geven, had zij het groote voordeel, niet nauwkeurig onderzocht te zijn en dus den grondslag voor een juiste begrooting te missen. Toch had er eenig onderzoek plaats gehad. Door de ingenieurs der *Commissie tot de Vervoermiddelen* was met fijne waterpas-instrumenten de hoogte boven de zee van enkele punten bepaald geworden. Door de korporaals

van het Topografisch Departement waren die punten ook opgenomen geworden met ruwe hellingmeters, maar hunne cijfers waren lager. Waar de ingenieurs een hoogte van 300 voeten gevonden hadden, kwamen de korporaals slechts tot 200. Om aan het terrein een gunstig aanzien te geven, gelastte de Onderkoning Baron Sloet den kapitein Beyerinck, chef der topografische opnemingen, op Stieltjes' kaarten de nauwkeu rige cijfers van Stieltjes' staf te vervangen door de onnauwkeu rige der korporaals. De kapitein gehoorzaamde blindelings. De aldus gewijzigde kaart werd het Opperbestuur en den Staten-Generaal aangeboden, en kwam later onder oogen van den officieelen "Adviseur" Stieltjes. Men kan zich zijn diepe verontwaardiging gemakkelijk verbeelden."

Reitsma:

"Genoeg zij het te vermelden, dat Stieltjes den vollen steun had van zijn ingenieurs Henket, Van Gendt en Roorda van Eysinga, doch desniettegenstaande niets kon bereiken; de tegenstrevende krachten waren te machtig! Toen echter Stieltjes bemerkte, dat de Gouverneur-Generaal gebruik gemaakt had van "foutieve" hoogtecijfers op van de Commissie afkomstige kaarten en van door Dixon gefantaseerde boschperceelen en rijststatistieken, welke de Raad van Indië betiteld had als "scheurpapier", toen verzette deze militante figuur zich heftig door zich te beklagen bij den Gouverneur-Generaal, den Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof in Indië en in adressen bij de Tweede Kamer en bij den Koning over de "vervalschte bescheiden", met het resultaat dat Minister Fransen van de Putte hem plotseling bij Koninklijk Besluit van 20 Juni 1863 onee rvol uit 's lands dienst ontsloeg; daardoor werd hij automatisch van zijn zending ontheven. Stieltjes zelf noemde dit ontslag "alleen verklaarbaar, wanneer men een kortstondige waanzin bij den Minister aanneemt, een *amok* maken, zooals men het zeer juist heeft genoemd; of de zucht om mij een nadere inzage der vele gepleegde vervalschingen onmogelijk te maken". Een anonyms schreef later in 1869 onder het pseudoniem "Geen Adspirant Minister" in een brochure *De Nederlandsch Indische Spoorweg Maatschappij in de Tweede Kamer*, dat Minister Fransen van de Putte strafte "met bootmansstrengheid en voor een oogenblik de gemoedelijkheid verloor, die anders zijn pleidooyen kenmerkt en de vergevingsgezindheid, die hij voor eigen en anderer fouten zoo hartelijk weet te pas te brengen." Stieltjes keerde terug naar Nederland waar hij na enkele jaren protesteren in 1866 kans zag het onee rvol ontslag gewijzigd te krijgen in

een eerzovel ontslag; een parlementaire enquête over de verwalste en foutieve hoogcijfers kon hij echter niet op gang brengen.

"De zuidoostelijke richting zegevierde. Men weet met welk gevolg. De baan, op veertien millioen gulden begroot, kostte na voltooiing negentien millioen gulden. Zij kwam niet op den bepaalden tijd gereed" (Roorda).

In januari 1864 hief Sloet van de Beele de sectie der Commissie tot de Vervoermiddelen op. Alle ambtenaren kregen een nieuwe bestemming, behalve Roorda, die overigens wèl in het genot werd gelaten van zijn salaris, f 200 reisindemniteit en het kosteloos gebruik van postpaarden.

Hij nam zijn intrek in een huis te Kalitan dat behoorde aan de Soesoehoenan van Solo en door deze ter beschikking van de Commissie was gesteld. Daar wachtte hij de verdere gebeurtenissen af, en werkte intussen aan een brochure "Eenige denkbeelden over goedkoopere spoorwegen op Java" die eind 1864 in Soerabaja verscheen en waarin hij de gang van zaken uitvoerig hekelt en in detail nog eens zijn eigen plan uiteenzet, met vele vele cijfers.

Over Stieltjes schreef Roorda vrijwel altijd lovend: hij was werkzaam, moedig, intelligent, oorspronkelijk, weerbaar maar niet tot wraak geneigd. "Met genoegen he rinner ik mij vele oogenblikken, met hem doorgebracht. Hij was een aangenaam lastgever. Hij logenstrafte de machtspreuk, dat wie niet blind weet te gehoorzamen, ook niet weet te bevelen."

Het meest persoonlijk heeft Stieltjes Roorda misschien wel beïnvloed bij zijn overgang naar het atheïsme: "Toen ik hem in April 1861 leerde kennen, verkeerde ik nog in het overgangstijdperk van blind geloof tot wijsgeerig ongeloof en gaf als mijn meening te kennen, dat het een weldaad voor de Oosterlingen zou zijn tot het Christendom te worden bekeerd. Met de hem eigene schroomvalligheid zweeg hij, maar toen ik den volgenden morgen hetzelfde onderwerp weer aanroerde, viel hij uit: 'Foei! hoe kunt gij ingenomen zijn met Evangelisatie? Gij kent toch de regels uit den Mahomet, dien Voltaire aan den Paus opdroeg:

Les prêtres ne sont pas ce qu'un vain peuple pense,
Notre créduluté fait toute leur science.' "

Nadat Roorda zelf in Nederland was teruggekeerd bleef hij geregeld contact met Stieltjes onderhouden. Deze hielp hem aan enkele bijverdiensten, en spande zich — toen hij kamerlid geworden was — meermalen in voor Roorda's pensioen. Toch is Roorda over déze

periode van Stieltjes' leven het meest negatief, het hinderde hem dat Stieltjes niet wat actiever was bij het bepleiten van een betere toekomst voor Indië, hij ergerde zich aan Stieltjes' cynische acceptatie van de geringe interesse van zijn mede-kamerleden voor dit onderwerp.

In 1878 stierf Stieltjes.

Vele jaren later (1886) schreef Roorda aan Multatuli: "Maar ik heb my dikwyls afgevraagd: `zou Stieltjes zich niet van kant hebben gemaakt?' Misschien heeft hy den krach van Pincoffs zien aankomen, gelyk enkele anderen, gelyk de firma Ezechiëls, die dat eeuwig wisseltrekken een zonderling bewys van goede zaken vond. Stieltjes was eerlyk als goud. 't Is vreemd van zulk een scherpzinnig, rechtschapen man, dat hy P. niet heeft gepeild. (...) Pincoffs en ik hebben elkander slechts een paar seconden ontmoet. Stieltjes presenteerde my aan hem, maar P. beet niet. Misschien vond hy my te veel enfant terrible. Ook hy beviel my niet. Na zyn vertrek zei S. met een ongewoon air van bewondering: `Ah! zoo'n heldere kop! '. Ik zweeg."

1. Roorda had de goede gewoonte zijn redeneringen te ondersteunen met veel cijfermateriaal. Vanwege de beperkte ruimte heb ik bij de selectie van citaten steeds moeten kiezen voor zijn tekst en het bijgeleverde cijfermateriaal laten vallen.

13. HET GROTE CONFLICT EN DE VERBANNING

1864. Roorda had zijn zoveelste fiasco achter de rug, na ruim 18 Indische jaren. Militaire dienst was niets geworden, als tabaksondernemer had hij de verkeerde principes, als redacteur van het Bataviaasch Handelsblad eveneens, als opmeter van het bevoeiingskanaal te Grobogan werd hem lof toegezwaaid maar werd het kanaal niet gegraven, als spoorweg-ingenieur werd hij slachtoffer van de strijd tussen zijn baas en de Gouverneur-Generaal.

Wat nu? Voorlopig genoot hij nog salaris, al had hij geen werk meer te doen. Via De Bruijn, directeur van de Publieke Werken, probeerde hij een nieuwe baan te krijgen.

"De resident Schaap lichtte mij later te Solo in. De gouverneurgeneraal en de directeur der openbare werken hadden vijf maanden lang een' strijd over mij gevoerd, die slechts varianten bevatte op dit thema:

— De heer Sloet. Wat moet ik toch met dat lastige, onhandelbare schepsel uitvoeren?

— De heer de Bruijn. Stel hem te mijner beschikking; hij heeft onder mijne bevelen altijd tot mijne voldoening gewerkt.(...)

De heer de Bruijn had mij eene vaste plaats in het kader van den Waterstaat toegedacht, maar de landvoogd wilde mij slechts 'ter beschikking' van den directeur gesteld zien. (Doe met den vent wat ge wilt.)"

Roorda woonde in het 'eenzame huis' te Kalitan, beschikbaar gesteld door de Soesoehoenan van Solo, had veelvuldig contact met de prins en bemoeide zich ongetwijfeld intensief met het wel en wee van de kleine Europese gemeenschap in de Vorstenlanden. Zo had hij ook vaak contact met F.N. Nieuwenhuyzen, resident van Solo.

Voorzover je na een eeuw iemand nog kunt beoordelen op zijn brieven en staat van dienst, was Nieuwenhuyzen een echte ambtenaar: beleefd, discreet, nauwkeurig, welwillend, ijverig. Geen baanbreker, geen drammer, geen voorvechter van de opheffing van de Javaan, maar best goedwillend zolang zijn carrière daar niet merkbaar onder zou lijden.

Zoals vermoedelijk elke resident in dit moeilijke gebied kreeg ook Nieuwenhuyzen allerhande kritiek te verwerken in diverse bladen, en dat leidde dan weer tot tegenacties van vrienden. Tot die vrienden rekende Roorda zich en al in 1863 schreef hij in de Oostpost en de Javabode artikelen ter verdediging van het beleid van de resident. Die artikelen heb ik niet kunnen achterhalen, wèl een zeer boze reactie

van H.J. Lion, Roorda's oude chef gedurende zijn redacteurschap van het Bataviaasch Handelsblad. Kennelijk behoorde ook het Handelsblad (of Lion privé) tot de aanvallers van Nieuwenhuysen en had Roorda een boekje open gedaan over minder faire gedragingen van
102

deze vertegenwoordiger van de Indische revolver-journalistiek. I In oktober 1863 signaleerde Lion dat er een handtekeningactie pro Nieuwenhuijzen op gang was gebracht en spuide zijn gal: "welke uitkomst toch de teekenaren van hun adres verwachten, zij kunnen verzekerd zijn, dat men door geen certificaat ter wereld een *lafaard* tot een *man van moed*, noch een 'snob' tot een 'gentleman' kan maken."

In juni 1864 was het weer eens zo ver. In de Javabode verscheen een anoniem stuk (naar later blijkt, geschreven door een zekere T.A.F. van der Valk) waarin resident Nieuwenhuysen verweten wordt dat hij zich laat koeieneren door de Soesoehoenan:

HOE MEN FEEST VIERT TE SOLO

Bij Garebeg en andere inlandsche feesten alhier worden officieren, ambtenaren en notabele ingezetenen uitgenoodigd den Resident naar den Kraton te vergezellen, ten einde Z.H. den Soesoehoenan te complimenteren, zoo als de officieele term luidt. Uiterlijk om 10 uur moet men dan reeds in de Residentie present wezen. Men was er echter in den laatsten tijd al a an gewoon geworden, daar dan nog eens een uur, soms wel anderhalf uur of nog langer, te moeten rondslenteren, eer het eindelijk Z.H. behaagde te laten weten, dat hij den Resident met de Heeren kon ontvangen. Hoe het echter gaat, wanneer men zwak genoeg is aan zulke dingen toe te geven, dat bleek op het feest van gisteren, toen dat wachten alle palen te buiten ging. Om elf uur of iets later hoorde ik meêdeelen, dat het berigt uit den Kraton was ontvangen, dat Z.H. juist was opgestaan en zich derhalve nog moest baden en kleeden. Het werd dan ook half één eer men naar den Kraton afreed, tot groote ergernis van ieder die nog een hart in het lijf heeft en begrijpt, dat hij ook in Solo dienaar of onderdaan is van het *Nederlandsch* Gouvernement. Inderdaad, als men bedenkt dat de Soesoehoenan van Soerakarta, volgens de tractaten, niets anders is dan een *vasal* van het Nederl. Gouvernement, die zijn landen bij wijze van *gunst* uit de handen van dat Gouvernement ontvangt, en op voorwaarden door dat Gouvernement gesteld, dan moet men zich verbazen, hoe het zoo ver heeft kunnen komen, dat een van de Nederlandsche Regering geheel afhankelijk vorst, een

vertegenwoordiger van die Regering met zijn ambtenaren en de officieren (om van de particulieren nog te zwijgen) op die wijze durft te maken tot een speelbal van zijn grillige luim.

1. Huet, die in 1868 naar Indië vertrok om de redactie van de Java-bode op, zich te nemen, schreef over zijn collega `die Lion is een venale hansworst, die wanneer ge hem een goede som geld aanbiedt, u morgen in de tegenovergestelde geest precies zulk een artikel flikken zal'.

Zoo als het gewoonlijk gaat, gaf ieder bij die gelegenheid door mokkende woorden aan zijn ontevredenheid lucht, maar ik geloof den dank te verdienen van Solo's ingezetenen, zoo wel als van de hooge Regering door eens *tout lout* te zeggen "*ce que chacun pense*". De Indische Geschiedenis levert te veel voorbeelden op van de treurige gevolgen van een slap en krachteloos bestuur, dat dan het raadzaam zou wezen hare lessen voortdurend in den wind te slaan. Men ziet wel waar zulke dingen beginnen, maar nog niet althoos waar ze zullen eindigen.

Uit het medegedeelde kan, naar ik meen, genoegzaam blijken, hoe hoog noodzakelijk het wordt, het Bestuur over de vorstenlanden toe te vertrouwen aan de krachtige hand van een man, die inderdaad weet te zijn wat de officieele verhouding van hem maakt — een *vader* van den Inlandschen vorst — die hem met verstand weet te leiden. zonder afhanke lijk te worden van zijn grillige luim tot oneer van het Nederl. gezag, — een man die waar 't noodig is een initiatief weet te nemen, en weêrstand weet te bieden aan grillige aanmatiging of die door beleid weet te voorkomen. Het is te hopen dat de Regering een zoodanig man voor de vorstenlanden zal kunnen vinden. Men spreekt veel over de handhaving van het prestige van ons gezag; het geloof, dat door niets meer dan door zulke dingen als de hier vermelde, dat prestige kan verloren gaan.

18 Mei 1864.

Een inwoner van Solo.

Een nogal venijnige beschuldiging, hoe badinerend ook verpakt, want van een resident werd niet alleen verwacht dat hij de Javaanse elite te vriend hield maar óók dat hij niet met zich liet sollen.

Nieuwenhuyzen stond op het punt met verlof te gaan (dat verlof ging in op 27 mei, hij vertrok ruim een maand later naar Nederland) en het artikel had dan ook het karakter van een trap-na, die eventueel consequenties kon hebben voor zijn volgende benoeming.

Dat zal dan ook wel de reden geweest zijn waarom Roorda nog eens

in de bres sprong voor zijn vriend, in een uitvoerig en voor hedendaagse lezers nogal saai stuk dat geschreven werd op 20 juni en in de Javabode van de 25ste verscheen. Het werd het artikel dat tot zijn verbanning leidde.

SOLO EN DE RESIDENT NIEUWENHUIJZEN

Je me connais en gasconnades; je lis vingt journaux tous les jours.

René Lefebvre, Paris en Amérique.

De resident van Solo, de heer F.N. Nieuwenhuijzen, zal binnen weinige dagen deze gewesten verlaten, na er dertig achtereenvolgende jaren te hebben doorgebracht in dienst van den Staat. Ik wensch een terugblik te werpen op die lange loopbaan, en daartoe gebruik te maken van eenige gegevens, die ik aan een' zijner vrienden te danken heb.

(...)

Nieuwenhuijzen kwam in 1834 als zestienjarige knaap in Indië, en behoort dus tot die mannen, die zich zelve hebben gevormd. Hij miste het voorrecht van eene Delftsche opvoeding, dus ook het onderrigt van Prof. Keijzer in het Mohammedaansche recht en dat van den leeraar Borski over de "deelen der rede." Laat ons zien, of hij hierdoor misschien ook beneden zijn taak is gebleven.

Reeds dadelijk trad hij als klerk in dienst bij de Algemeene Sekretarie, zonder bezoldiging. Op zijn twintigste jaar was hij tweede kommissie.

De jongeling stond toen alleen in de wereld, onafhankelijk van anderen, met een inkomen van f 2400 's jaars."

Hierna volgt een gedetailleerde beschrijving van alle posten die Nieuwenhuijzen bezet had en de vele tevredenheidsbetuigingen die hij nog voor kort ontvangen had bij enkele missies:

"Bij besluit G.G. 23 Augustus 1857 no. 3 's Gouvernements tevredenheidsbetuiging bekomen wegens de *doeltreffende en beleidvolle* wijze, waarop hij zich heeft gekweten van eene hem als resident van Riouw opgedragene zending naar Siak.

"Bij besluit G.G. 23 September 1857 lt. B geheim, belast met het onttronen van den Sulthan van Lingga en Onderhoorigheden Machmoed Sjah, het onder nadere goedkeuring van den G.G. doen uitroepen van een' anderen Sulthan en het onder nadere bekrachtiging van het Gouvernement sluiten met dezen van een nieuw traktaat.

"Bij besluit G.G. 29 November 1857 lt. Q geheim, gecommitteerd tot regeling der zaken te Siak, in verband tot eene vestiging aldaar van den Engelschman Wilson en het sluiten van een traktaat met de

vorsten van Siak;

"Bij besluit G.G. 9 Febr. 1858, no. 3, de tevredenheidsbetuiging van den G.G. bekomen voor de wijze, waarop de opdracht, vervat in besluit dd. 23 September 1857 (onttrooning van Machmoed Sjah enz.), door hem is vervuld.

"Bij besluit van Z.M. den Koning benoemd tot ridder der orde van den Ned. Leeuw.

Enzovoort. Vervolgens gaat Roorda over tot het lovend bespreken van Nieuwenhuijzens prestaties als resident van Solo.

"In 1858 kon aan een' ambtenaar geen moeilijker post worden toevertrouwd dan die van resident in Solo.

Wij hadden hier in 1830 de kroon gezet op het werk van onze voorvaderen. Wij hadden op waardige wijze het vreeselijk drama besloten van vergoten bloed, geroofde rijken, geschonden trouw, onregtmatige verbanningen, verbrande dorpen, onteerde vrouwen, verkrachte maagden, — dat een deel uitmaakt van Neêrland's roem en grootheid. Wij hadden door de trouwe hulp van den keizer van Solo, Pakoe Boewono VI, met goed gevolg een' oorlog tegen Dhipo Ngoro ten einde gebragt, waardoor onze met ondergang bedreigde heerschappij was gered.

Wij hadden onzen redder, als vergelding voor zijne trouw, een onvergetelijk bewijs van dankbaarheid gegeven, door hem zijne schoonste landen te ontnemen, alleen om zooveel meer inlanders onder onze zegenrijke vaderzorg te vereenigen.

Wij hadden de Javanen van Solo en Djogja onder hunne eigene heerschers gelaten. Wij hadden den moed niet gehad om het schelmstuk ten volle uit te voeren. Wij hadden de lafheid gestapeld op de dieverij. Wij hadden onze redder, die inlichting vroeg omtrent die europesche dankbaarheid, voor muiter uitgekreten, voor verbijsterd van zinnen doen verklaren, en hem, "ter wille van de rust op Java", verbannen naar Ambon, waar hij wegwijnde en stierf. Zijn stervenswoord was eene bede aan de zijnen geweest om immer trouw te blijven aan het Nederlandsche gouvernement. Christenen, toont mij in uw midden de wederga van zulk eene grootmoedige vergevensgezindheid! De edele balling had twee zonen nagelaten, waarvan de oudste in Januarij 1858 acht en twintig jaren oud was. De troon was open. Maar de zoon van den verongelijken bondgenoot mogt hem nog niet beklimmen. Zijn oom werd in zijne plaats gekroond. Ik zal de uitdrukkingen niet herhalen, die uit het verbitterd gemoed van den prins opwelden, telkens als hij het residentie-huis voorbijreed. De

niet te verkroppen wraaklust vlamde uit zijn zwarte oogen.

Ik heb achting voor zulk een' Hannibalschen haat.

In 1861 werd hij eindelijk tot keizer gekroond, onder het bestuur van den heer Nieuwenhuijzen. Sinds dien oogenblik is niet ééne kwetsende uitdrukking aan zijne lippen ontvallen. Niet één Europeaan heeft zich over eene belediging of verongelijking te beklagen gehad. Dat is het werk van den resident Nieuwenhuijzen.

De keizer moge zich eene enkele maal den gril van Westersche vorsten hebben veroorloofd om een' sollicitant of een' ander *antichambre* te laten maken. Maar is hiermede de rust in Solo te duur gekocht?

De resident nam dadelijk eene waardige houding tegenover zijn' vorstelijschen beschermeling aan. Ik zal hie rvan twee staaltjes aanvoeren, tot antwoord aan dien "inwoner van Solo", die het bestuur "slap en krachteloos" noemt, en aan alle Nederlanders, die, even als hij, "nog een hart in het lijf" hebben. Al waren zijne voorstellingen juist, dan nog zoude ik hem herinneren: "*Des vérités ne sont pas la vérité et des traits ne sont pas un portrait.*" Het is onedel met een' enkelen trek in de achting van het lezend publiek een' ambtenaar te willen vernietigen, die op eene ee rvolle, dertigjarige loopbaan kan wijzen. Maar ook

le is het onjuist, dat men er aan *gewoon* was geworden *anderhalf uur en langer* rond te drentelen; waarom over die *gewoonte* 5 1/2 jaar gezwezen, en in de laatste maand een' Judaskneep toegedeeld?

2e. Men is den 17 Mei jl. om half twaalf en niet om half een naar het kraton gereden.

3e. De keizer is niet om half elf opgestaan, want om half negen had hij reeds zijn' europeschen lijfarts ontvangen. Of zou hij, bij toeval, weer in zijn bed zijn gekropen?

4e. De keizer zelf bood dade lijk den resident, bij het binnenkomen, zijne verontschuldigen aan over het lange wachten. De keizerlijke troepen waren, door het verzuim van een prins, niet tijdig gereed geweest voor eene behoorlijke ontvangst. Moet men nu ook al den resident verantwoorde lijk stellen voor de krijgstucht van die soldaten?

Ik zou meenen, dat de voorzigtigheid gebiedt niet te sterk a an dien troep. te dringen op het disciplineren v

De "inwoner van Solo" zal eerlijsk genoeg zijn om te antwoorden "dat alles wist ik niet". Maar waarom heeft hij dan niet onderzocht, alvorens te veroordeelen, hij, die "nog een hart in het lijf" heeft?

Ter zake.

De keizer was gekroond. Dit geschiedt altijd met Hollandsche securiteit, namelijk voor getuigen.

Er mogt anders later eens eene regterlijke quaestie ontstaan, of de gekroonde wel werke lijk keizer is. Onder de Hollandsche wet wordt men geboren voor getuigen, gedoopt voor getuigen, in het huwelijk vereenigd voor getuigen. Men dient dus ook wel gekroond te worden voor getuigen.

Doorgaans wijst de Regering de residenten van Madioen en Kadoe als de getuigen voor de krooning aan, omdat zij het minst van Solo verwijderd zijn. Zij had ditmaal, om redenen voor het publiek van geen belang, de rol van den resident in Madioen toegewezen aan dien in Bagelen.

Er werd een bal in den kraton gegeven, waarop de drie residenten waren genoodigd. Toen zij binnenkwamen, was de vorstelijke gastheer nog niet tegenwoordig en deed zich een oogenblik wachten.

De resident van Solo deed al de feesten zonder eene enkele aanmerking afloopen, maar schreef onmiddellijk daarna een' zeer ernstigen brief aan den vassal over de tekortkoming jegens de drie vertegenwoordigers van den leenheer. Hij ontving tot antwoord eene zeer eerbiedwaardige *apologie*, waarvan hij afschrift zond aan de twee getuigen. En wat schreef de heer Kinder de Camarecq, resident van Bagelen, in substantie?

"Gij hebt gedaan, wat weinig residenten zouden hebben durven wagen. Gij hebt getoond, wat waardige fermiteit vermag."

Een tweede staaltje.

De resident had belet gevraagd in den kraton tegen acht uur.

Volgens gewoonte kwam hij om half negen. Hij vond den keizer niet. Tien minuten bleef hij zitten en stapte toen op. Twee prinses vlogen hem achterna, om hem tot nog een weinig geduld te bewegen, maar te vergeefs. De resident bracht daarop een bezoek bij een ander. Te huis gekomen, zag hij aan het hek een europeschen ordonnance van den keizer staan, die toegang deed verzoeken om zijne verschooning over het verzuim aan te bieden. Een half uur later (het liep reeds naar den nacht) verscheen de keizer en bekende, dat hij de kwade gewoonte had te lang te slapen. In st rijd met zijne bevelen, was hij niet gewekt geworden. De resident nam met de *excuses* genoeg. Indien er in den kraton een kleine burgeroorlog uitbarst, stilt de keizer altijd den twist met de bedreiging: "Ik zal het aan den resident Nieuwenhuijzen zeggen."

Ik vlei mij genoeg medegedeeld te hebben over de verhouding tot het

Hof.

(••)

Laat ons overgaan tot eene tweede g rieve: de politie.

Het is altijd erkend geworden, dat de heer N. zich te Soerabaja een uitstekend officier van politie getoond heeft. Zoo dus hier de politie minder goed is, moeten er bijzondere redenen voor zijn, onafhankelijk van zijn wil.

Wordt hier werkelijk zooveel meer geroofd en vermoord dan elders?

Ik mis daaromtrent statistische opgaven. Ik zelf ben sinds achttien maanden noch beroofd noch vermoord. Maar in bijna elke courant leest men van diefstallen in de drie hoofdplaatsen. De pers wist tot dus verre slechts ééne politie-specialiteit aan te wijzen: den schout Oosterweeghel. In Solo zijn geene schouten.

In elke andere groote residentie vindt men drie a vier adsistent-residenten, op verschillende plaatsen gevestigd. De heer N. vond hier slechts één adsistent-resident, die in de hofstad woonde en de betrekkingen van sekretaris, notaris en vendu-meester vereenigde. Hij doorzag spoedig, dat zulk eene politie ontoereikende is voor eene bevolking van één millioen Javanen (officiële opgave: zeshonderd duizend) die door den Staat bovendien zoo mild voorzien werd van opium, en stelde daarom de benoeming voor van vier adsistent-residenten, op verschillende punten te plaatsen.

(...)

Wel is waar zoude de Staat uit de winsten van eene enkele der Solosche landstreken, die hij in 1830 "genaast" heeft, b.v. Ponorogo of Kedirie of Banjoemas, ruimschoots eene goede politie in Solo te kunnen bezoldigen, maar het is onplezierig zich elk jaar die daad te moeten herinneren. Hij deed dus slechts één adsistent-resident "te goed" in plaats van vier.

Ook had de resident medewerking van zijne landgenooten mogen verwachten. Maar hij moest vernemen, dat een europeesch geldschieder te Semarang rijke geschenken gaf aan een voornaam inlandsch politie-hoofd in de hofstad, en maandelijks duizend a twaalfhonderd gulden afzonderde als "*douceurs*" voor enkele leden van de javaansche regtbank. Mij dunkt, het pleit reeds eenigszins voor goede politie zoo iets te ontdekken.

Men heeft altijd den heer Keuchenius geroemd om zijne voortreffelijke politie. Zoude die ambtenaar te Batavia even zeer geslaagd zijn, indien eene handelsfirma met hare fondsen hem op gelijke wijze had gedwarsboomd? "

Na een zeer uitvoerige toelichting over Nieuwenhuijzen's menselijkheid, toegankelijkheid en hart voor de Javaan, eindigt Roorda ironisch:

"Het valt niet te ontkennen, dat de heer N. zich in twee opzichten zeer inlandsch heeft getoond. Vooreerst hield hij zich dertig jaren vast aan het mohammedaansche spreekwoord:

"Wie stilstaat, om al de honden, die hem aanblaffen, met steenen te gooijen, bereikt nimmer het doel van zijne reis."

Tot zijne versooning valt alleen aan te voeren, dat hij het doel van zijne reize bereikt heeft.

Maar hij had nog een leelijk gebrek. Hij had een bijzonder zwak, om altijd dien Javaan te beschermen. Hij redeneerde, v rij zonderling, aldus:

"De Javanen zijn op Java in hun eigen land. Zij kennen noch de wetten, noch het staatsblad. Zij hebben geen anderen beschermer dan hunnen resident. De Europeanen daarentegen zijn hier door het "regt" van den sterkste; zij kennen de bepalingen en hebben bovendien geld om door welwillende advokaten, prokureurs, beunhazen en dagbladschrijvers hunne regten te doen gelden. Het is dus billijk, dat ik vooral de Javanen bescherm."

De Heeren Hartsen c.s. mogen deze ontaarde logica vergeven. Dat komt er van, als men nooit te Delft geweest is, en dertig jaren in de Oost is blijven hokken.

Maar te verwonderen blijft het, dat dagbladschrijvers, die zoo hoog opgeven van hunne liefde voor den inlander, iemand verguisden, die, volgens het eenvoudigste verstand, hun bondgenoot moest heeten. Het billijk nageslacht zal de weldaden waarderen, hier bewezen door die kleine phalanx van europesche staatsdienaren en partikulieren, die de hardheid temperden van dien schandelijk lastbrief uit het moederland: "Betaal! "

(...)

Onder die waardige mannen streefde Nieuwenhuijzen dertig jaren lang naar de eerste plaats, en ieder welgeaard Nederlander, ja, ieder welgeaard vreemdeling, zal onze regeering en de inlandsche bevolking blijven geluk wenschen, zoo lang de eene door mannen als Nieuwenhuijzen wordt vertegenwoordigd en de andere door mannen als Nieuwenhuijzen wordt beschermd."

Qua inhoud week het (niet ondertekende) stuk niet veel af van andere artikelen die geregeld in Indische bladen voorkwamen. Het was de tijd waarin het opgekropt gemoed geregeld klarenstoten losliet, en het bejammeren van het lot der Javanen gemakkelijk

gekoppeld werd aan praktische oplossingen om die situatie niet al te snel te verlaten.

Het stuk van Roorda staat óók vol van dit dubbeldenken. Aan de ene kant is er begaanheid met het lot der Javanen en begrip voor diens veronderstelde opstandigheid (dat was Roorda's eigen standpunt, waarvan hij in Nieuwenhuijzen kennelijk genoeg terugvond om hem als vriend te zien), aan de andere kant moest de ambtenaar Nieuwenhuijzen verdedigd worden tegen de aanval dat hij te zacht zou optreden. Vandaar het uitvoerig citeren van tevredenheidsbetuigingen over Nieuwenhuijzen's harde hand. Vandaar ook dat Roorda het gebrek aan krijgstucht van de keizerlijke troepen — waardoor het 'feest' niet op tijd kon beginnen — vergoelijkt met de woorden: 'Ik zou meenen, dat de voorzigtigheid gebiedt niet aan te dringen op het disciplineren van dien troep' (want dan vormen ze ècht een macht). Maar in zijn stuk was hij op twee punten vrij ver gegaan. Zijn verslag van de manier waarop het gouvernement de loyale Soesoehoenan Pakoe Boewono VI na het onderdrukken van de opstand van 1830 toch maar had verbannen, was een vrij hardhandige herinnering aan het pragmatische beleid van de kolonisator. Maar Roorda had in 1860 hetzelfde verhaal al eens in het Bataviaasch Handelsblad gepubliceerd, zonder gevolgen (zie het hoofdstuk Grobogan).

Wat hem eigenlijk de das om deed was de zinsnede dat 'Een Europeesch geldschietster te Semarang rijke geschenken gaf aan een voornaam inlandsch politie-hoofd in de hofstad en maandelijks duizend a 1200 gulden afzonderde als 'douceurs' voor enkele leden van de javaansche regtbank'. Dat zinnetje kon alleen slaan op G.L. Dorrepaal, bankier te Semarang. En deze had nog een appeltje te schillen met Roorda, vanwege een affaire die zich een half jaar eerder voordeed, en die door Roorda bloemrijk werd verwoord in zijn brochure 'Een andere waarheid dan de officieele' (1866):

"Daar leefde in 1863 te Solo een jongeling, genaamd Alkibiades. Hij was door de natuur mild bedeed maar miste den wil hare gaven ten goede te gebruiken. Aan schoone gelaatstrekken paarde hij een krachtig lichaam. Hij was uitmuntend ruiters en jagers. Hij had gevoel voor poëzie, was vrij van wangunst, schuchter en eerbiedig tegenover rijker begaafde naturen, vorstelijk mild. Hij had vele beminne lijke eigenschappen gemeen met zijne moeder, wier eenig overgebleven zoon en lieveling hij was. Vrouwen dwepen zelden met jongelingen van "ijzingwekkend goede zeden". *Les hommes qu'on aime le mieux ne sont pas les meilleurs.*

Hij had *le courage du sang* maar niet *le courage de la tête*. Van elken tafelschuimer of oplichter werd hij spoedig de *dupe*, of liever het slachtoffer. Elk krachtig besluit was hem een vreeselijke barensnood. Iets te weigeren was hem onmogelijk. Zijne krachtelooze ziel stond van alle zijde voor iederen belager open, gelijk eene stad zonder muren. Zijne onstoffelijke natuur was geslagen met volstreekte onmacht. Door aanleg had hij *iets* kunnen worden, door gebrek aan zedelijke moed beduidde hij *niets*. Hij bleef altijd de slaaf van zich zelve.

Los met geld en woorden, was bijna niets hem heilig. In zeven jaren tijds verteerde hij ongeveer vijf tonnen gouds. Zijn erfdeel, van zijne grootouders ontvangen, was uitgeput en het vermogen van zijne moeder werd door zijne verkwistingen bedreigd.

Terwijl een oud, koffiekleurig opziener, die geen onderscheid kende tusschen Sherry en Rhijnwijn, kostelijke Tokayer inzwolg, lepte zijn meester herhaaldelijk uit een koket glaasje brandewijn.

Alleen aan den oogst werd niet gedacht. Maar zijne moeder was nog rijk en had hare gelden uitstaan bij den heer G.L. Dorrepaal (meer algemeen bekend onder den naam Droogstoppel), te Semarang, die welwillend genoeg was den zoon gelden te blijkven voorschieten.

Maar in December 1863 had Alkibiades zes pikols suiker per *bahoe* geoogst, zijn tabak, die hem minstens op twintig centen per pond aan productie-kosten te staan kwam, had *twee* centen op de markt te Soerabaja opgebracht, zijne schuld bij Droogstoppel beliep meer dan drie tonnen gouds, en de edelmoedigheid van den geldschieter was uitgeput. Alleen verklaarde deze zich nog bereid het huurland in Sèkèwattie over te nemen.

In Nederland zouden beide partijen ieder een' scheidsrechter hebben benoemd, en deze gemeenschappe lijk een' derden. Maar te Semarang behandelt men de zaken anders. Droogstoppel had een' afkeer van omslag, hij hield van afdoen. Hij benoemde daarom den heer Gérard d'Abo, pas uit Nederland teruggekeerd om het beheer van zijne koffielanden bij B6j6lalie (Baros, Tampir, Gègèrm6j6) te regelen, tot arbiter voor beide partijen en tevens tot super-arbiter. Op die wijze is men zeker van eenstemmigheid en coulante afdoening.

Verschillende personen hadden het huurland in Sbkówattie geschat, de een op f 200,000, de ander op f 150,000. Laatstbedoelde, die zelf trek in het huurland begon te krijgen, sloeg 50% van den geraamden prijs af, toen hij hoorde, dat het verkocht zou worden.

De heer d'Abo ging naar Solo om zich te kwijten van de drieledige

taak, die hij moedig aanvaard had.

Alkibiades was intusschen naar Batavia gereisd, zoowel om geen getuige te wezen van zijne onttroning als om zich te onttrekken aan de blikken van inlandsche prinszen, die hem in zijne gouden eeuw hadden gekend.

Niemand bleef over om zijne moeder tegen Droogstoppel te beschermen.

Wel woonde in de residentie de genoemde Nieuwkoek. Hij had haar zijn geheel vermogen van meer dan twee tonnen goude te danken.

Vroeger tweede-luitenant van de infanterie te Solo, had hij zijn ontslag uit de krijgsdienst genomen, omdat eene verplaatsing naar Blitoeng, een waar ballingsoord, hem weinig smaakte. Zij had hem aanvankelijk het beheer van een koffieland opgedragen, later een aandeel toegekend, en hem steeds geraadpleegd. Hij behoorde tot die menschen, die weten wat zij willen, en het ook doen.

Ik wendde mij dus tot hem om den slag af te weren, die zijne weldoenster bedreigde. Ik verzocht hem d ringend den heer d'Abo bij zijne schatting van het huurland in Sèkbwattie te vergezellen, maar met eene zeldzame kieschheid en belangeloosheid had hij dit geweigerd:

"Neen, Roorda! dat kan ik niet doen, want wij [*de familie van Alkibiades*] hebben er *belang* bij. Bovendien, d'Abo taxeert niet."

De moeder werd alzoo ter slachtbank geleid als een lam, dat stom is voor de stem zijns scheerders.

Het huurland, dat alleen aan rijst f 39.000 gemiddeld in het jaar kon opbrengen, werd geschat niet meer dan f 70,000 (koopsom) waard te zijn! Gelijk men zeide, had de schatting plaats door den opziener D. van een aangrenzend huurland. Die som werd dan ook door Droogstoppel geboden. Wat moet men denken van een' koopman, die meer dan drie tonnen goude voorschiet op een land, dat hij slechts f 70,000 waard acht!

Den 14en December 1863 zoude de eenige zuster van Alkibiades, trouwen met een' mijner vrienden, in de wandeling genaamd *Père Noble*.

Ik begaf mij in den vroegen morgen van dien dag te zijnent en bad hem zich met de zaak te bemoeien, maar het stuitte hem tegen de borst zich reeds den eersten dag van zijn huwelijk in geldelijke aangelegenheden te mengen.

"Maar" — hernam ik —, "Gij doet het tevens voor uwe vrouw en de kinderen, die gij misschien eens zult achterlaten."

Te vergeefs. Het waren juist die kieschheid en de zorgeloosheid van de wittebroodsweken, die Droogstoppel uitnemend te stude kwamen.

Mijn besluit was dadelijk genomen. Ik wendde mij tot den resident

Nieuwenhuyzen, gaf hem het voornemen te kennen Droogstoppel en den heer d'Abo, die de bruiloft zouden bijwonen, de waarheid te doen hooren en te trachten op hun beter gevoel te werken, en verzocht hem, den eersten in rang onder de gasten, mij het woord voor den toast af te staan. Hij voldeed hieraan gaarne. Een oogenblik later riep hij mij terug en gaf mij in bedenking Droogstoppel een' brief te sch rijven.

"Neen! neen! die brief wordt onder stoelen en banken geschoven." Volgens afspraak vatte ik aan het dessert, waaraan meer dan 100 gasten deelnamen, het woord op. Na bruid en bruidegom te hebben geluk gewenscht, sprak ik hun aldus aan:

"Zoo er personen mochten gevonden worden, misdadig of zwak genoeg om een' aanslag te smeden tegen de overblijfselen van haar fortuin [van de moeder], springt dan moedig in de bres; waakt voor haar onbezorgde toekomst; duldt niet dat *zij* nu geplunderd zal worden, die geheel haar leven geen' hooger plicht gekend heeft dan anderen wèl te doen; Gij strijdt voor eigen have en goed."

Men kon eene speld hooren vallen.

Droogstoppel en de heer d'Abo geleken twee kalkoenen, die tegenover een vuurrood kleed staan.

Den volgenden morgen bood Droogstoppel (namens Nieuwkoek, die "*belangeloos*" kooper werd) f 100,000 in plaats van f 70,000 koopschat, en f 1000 tot maandelijksch onderhoud van Alkibiades' moeder in plaats van f 500. De pijl had doel getroffen, want Droogstoppel zeide tot den heer Nieuwkoek: "Gij gelooft toch niet, dat ik haar wil *plunderen*?" De toast kwam dus Droogstoppel op f 30,000 te staan . Een koopman vergeeft dit nimmer. Hij kostte mij dan ook oneindig meer.

Hier valt het gordijn. Wat er verder gebeurde, behoort tot die zaken, waarover men uit conventie niet in het openbaar spreekt of schrijft. Zoolang ik dus niet tot meer openbaarmaking getergd word, zal ik zwijgen. Het zij voor het doel van deze brochure voldoende te zeggen, dat Droogstoppel een' afschuwelijke wensch voedde zijner waardig. De poging werd buiten zijn toedoen verijdeld. Hierdoor teleurgesteld, belaagde hij, na de verschijning van mijn dagblad-artikel: "*Solo en de resident Nieuwenhuijzen*" mijne vrijheid en mijn bestaan."

In een b rief aan Multatuli heeft Roorda later het gordijn opgetild:

"Ik verdedigde de weduwe van Zanten tegen de plunderzucht van Dorrepaal en d'Abo. Mr. Baron W.K. van Dedem, die Mirandolle als

Dorrepaals gemachtigde opvolgde, een geoefend schutter, daagde mij uit voor mijn toast. Hij was altijd v riendelijk jegens mij geweest maar wou geld maken. Ik kon geen getuige krijgen voor een duel a bout portant. De kogel rakte bijna mijne haren, zodat mijn hoed door de zuiging van den luchtstroom viel. Ik schoot toen in de lucht. Nadat zijn toeleg mislukt was, wou hij opnieuw beginnen door te vragen of ik voldaan was. Ik antwoordde: `Ik heb met u niets meer te maken'."

In deze sfeer was het niet verwonderlijk dat Dorrepaal en zijn advocaat mr. Van Dedem (1839-1895), later lid van de Tweede Kamer en minister van Koloniën zonnen op een mogelijkheid om Roorda de poot dwars te zetten. Het artikel van 25 juni bood die kans.

De eerste reacties op het artikel waren niet opvallend fel. Begin juli verscheen in de Java-bode een ingezonden stuk van `Alpha' die erop attendeerde dat de sch rijver van het stuk waarin Nieuwenhuijzen verdedigd werd een nogal onhandige vriend was, want hij "begint aldaar den heer N. van eene reeks punten v rij te pleiten, waa rvan nimmer in het publiek sprake is geweest, andere punten die reeds lang ten voordeele van den afgetreden Resident zijn beslist", en dat kan slechts "een vergeten of ingesluimerde wrok krachtiger doen ontwaken(...) terwijl de Res. N. zich niet meer op de plaats bevindt." Alpha citeert het stukje over omkope rij en vervolgt: "Wij houden vorenstaande voor eene uit de lucht gegrepen fictie: vergissen wij ons dan heeft de heer Resident Nieuwenhuijzen den eed aan den lande gedaan, uit het oog verloren, want als hulpofficier van justitie had hij *I. Nieuwenhuijzen vertrok eind juni naar Nederland.*

dien Europeschen geldschietter te Samarang bij den bevoegden regter moeten aanklagen, en zoude zoo doende elke belemmering door omkoopning in de policie te Soerakarta voorgoed gestaakt hebben. Dit niet geschied zijnde, zoo houden wij die aantijging tegen de Resident als eene mythe, ontstaan in het brein van iemand, die, op onhandige wijze, genoemden ambtenaar door eene fabel tracht te vergoden, dan wel hem op eene gevoelige wijze in de vacht van een schaap een wolfsbeet toebrengt."

Ai! Dat was inderdaad een missertje van Roorda, want de door hem zo hartstochtelijk verdedigde resident had natuurlijk die zaak moeten uitzoeken.

Begin juli 1864 verscheen in de Java-bode ook een reactie van de schrijver van het eerste artikel, T.A.F. van der Valk, die zich vrolijk

maakt over Roorda's wel zeer uitvoerige reactie op zijn stuk, maar zich ook enigszins verontschuldigt:

"Niet om een judaskneep aan den heer Nieuwenhuijzen te geven, zoo als hij zegt, is dat artikel geschreven, maar omdat men meende, dat in het algemeen belang noodig was eens met ernst de aandacht op zulke dingen te vestigen. De lofredenaar vraagt: Waarom dan nu kort voor het vertrek van den heer Nieuwenhuijzen, daar men toch reeds lang aan dat wachten gewoon was geraakt? Het antwoord is eenvoudig: Wel was men aan het wachten — en soms zeer lang wachten — gewoon, maar zoo erg als nu was het toch nooit geweest. En daarbij, er moest een nieuwe resident voor Solo worden benoemd. Men meende dat vóór die benoeming de zaak moest worden besproken, daar men het niet geheel onmogelijk achtte, dat dit welligt eenigen invloed zou kunnen uitoefenen op de keuze van den nieuwen Resident."

Ook Van der Valk betoogt in zijn vrij lange reactie dat Roorda wel wat onhandig bezig is geweest een goedwillende maar niet erg sterke resident overeind te houden. En passant maakt hij zich vrolijk over de afscheidstoast die Roorda (los van het artikel) ook in de Javabode had laten afdrucken. Roorda had een grote reputatie als tafelredenaar en hij ging geen effect uit de weg, zoals uit het slot van zijn speech blijkt:

"Nog een korte tijd en het anker van Uw bodem wordt geligt; dan stuwt de stoom, even ongeduldig als Gij, het log gevaarte voort over den boezem der wateren; dan is de oostewind de bondgenoot van Uw verlangen en doet de touwen fluiten en de zeilen zwellen; dan wappert Uw vrolijke wimpel op het maatgeluid van den wind, het vaderland te gemoet, en wijst de rigting naar dat Marseille, waar Uw Otto en Uw Willem en Uw Hen ri aan het strand op U zullen wachten, met de armen naar U uitgestrekt, om U welkom te heeten in het Noorden, en na jaren wreede scheiding, weer te leunen aan de ouderlijke borst. En eenige dagen later klemt Gij Uwe eenenzeventigjarige moeder aan Uw hart. Dan wordt de echo van dien snerpden afscheidskreet, die na dertig jaren nog weergalmt in haar ledig gemoed, gesmoord door een juichtoon van geluk! "

De nuchtere Van der Valk reageert: "Dat iemand in een opgewonden oogenblik, onder den invloed van eenige glazen champagne zulke overdrevene lofspraken uit — ik kan het mij begrijpen; maar hoe iemand zoo iets uitspreekt na het eerst dagen lang te hebben overdacht, om het dan later nog door de Courant te laten verspreiden,

dat gaat mijn begrip te boven. Ik maak er uit op, dat, indien er menschen zijn, verliefd op het geluid van hun stem, er zoo ook schrijvers worden gevonden, die lijden aan een ongelukkige verliefdheid, zelfs op de ziekelijke en koortsachtige producten van hun pen. Indien ik door dit schrijven mogt hebben bewerkt, dat de lofredenaar van den heer Nieuwenhuijzen zijn talent tot schrijven eens op een andere wijze ging aanwenden, en in 't vervolg zijn woorden eerst eens wat beter overwoog en er de gevolgen van berekende, eer hij besloot ze te doen drukken, dan zou ik het doel van dit schrijven hebben bereikt. Onrijpe vruchten zijn schadelijk, en zoo is het ook met onrijpe gedachten. Daar men het welligt deloyaal zou vinden als ik onder dit schrijven niet mijn naam plaatste, zoo zal ik dan maar mijn visier openen, en teeken ik dus met T.A.F. van der Valk." Het is een profetische tekst, want Roorda had zich inderdaad niet gerealiseerd welke ernstige consequenties het artikel voor hem kon hebben (zoals hij later met enige spijt aan Multatuli schreef) en moest een jaar later bekennen dat hij met name de moed van Nieuwenhuijzen wel overschat had, want deze brave ambtenaar liet hem geheel in de steek toen het moeilijk werd. Maar zover was het in juli 1864 nog niet. In eerste instantie bleef het bij deze polemiek, maar Dorrepaal en zijn rechtskundig adviseur Van Dedem kozen een minder opzichtige maar wel zo efficiënte weg. Ze schreven een request aan de Gouverneur-Generaal "namens Dorrepaal en Cie en eenige andere vennootschappen van koophandel, alle te Samarang gevestigd, daarbij mededeelende: dat adressanten, die allen ten behoeve van landbouw-ondernemingen in de residentie Soerakarta aanzienlijke kapitalen hebben voorgesloten en alzoo bij de voortdoring van rust en orde in dat gewest het hoogste belang hebben, vermeenen de aan dacht der regering te moeten vestigen op een artikel, voorkomende in het 51 ste nummer (dertienden jaargang) van het te Batavia verschijnende nieuwsblad de *Java-bode*, gedagteekend uit de residentie Solo en getiteld: "*Solo en de resident Nieuwenhuijzen*;" dat de blijkbare strekking van het bedoelde artikel is, om bij den sovereign en de bevolking van Soerakarta minachting en haat tegen de nederlandsche regering op te wekken; dat toch, om slechts van eene uitdrukking uit vele te gewagen, de regering met zoovele woorden wordt beschuldigd van "lafheid, gestapeld op dieverij" jegens de regerende dynastie van Solo, en de haat, welke de tegenwoordige sovereign, ten gevolge daarvan, jegens ons

gezag zoude koesteren, als achtenswaardig wordt aanprezen; dat verder in hetzelfde schimpschrift getracht wordt wantrouwen en minachting tegen de Europeanen op te wekken, door de bewering, dat de handhaving van het regt en de uitoefening der politie in het solosche rijk door hen zoude worden tegengewerkt; dat namelijk in het artikel de volgende woorden voorkomen:

"Ook had de resident de medewerking van zijne landgenooten mogen verwachten. Maar hij moest vernemen, dat een europeesch geldschieder te Samarang rijke geschenken gaf aan een voornaam inlandsch politiehoofd in de hofstad en maandelijks duizend à twaalfhonderd gulden afzonderde "als douceurs" voor enkele leden van de javaansche regtbank."

dat adressanten de eenige handelshuizen van Samarang zijn, die als geldschieders met de residentie Soerakarta in verband staan, en zij alzoo de verklaring kunnen afleggen, dat de voorschreven bewering ten eenenmale valsch is, en dus als vuige laster moet worden beschouwd dat adressanten dan ook niet bevreesd zijn, dat eene dergelijke aantijging bij hunne landgenooten ingang zal vinden, doch dat onder de javaansche bevolking, met de uitspattingen der pers nog onbekend, dergelijke laster welligt niet zonder invloed zal blijven;

dat de invloed van een schimpschrift als het onderhavige des te gevaarlijker moet worden gerekend, omdat het, als hebbende het gewigt van het oogenblik, weldra aan alle solosche hoofden en grooten zal bekend zijn;

dat adressanten daarom van oordeel zijn, dat het wenschelijk en noodzakelijk is, om het logenachtige van eene aantijging te ontmaskeren, de strekking hebbende om wantrouwen tegen den Europeanen, die zich aan zoo ergerlijke misbruiken zou schuldig maken, en minachting tegen de nederlandsche regering, welke die straffeloos zoude toelaten, te verwekken, en om voor den vervolge de verderfelijke invloeden, waarvan dit geschrift een uitvloeisel is, te keer te gaan;

dat derhalve adressanten verzoeken, dat een onderzoek naar den oorsprong van en de aanleiding tot het bedoelde artikel moge worden ingesteld, waaruit en het lasterlijke der voorschreven aantijging en wie daaraan schuldig is kan blijken, en dat ook voor de toekomst aan invloeden, voor het nederlandsch gezag en de europesche bevolking gevaarlijk, paal en perk worde gesteld."

Er volgde vrij snel actie op dit verzoek. Roorda opperde later dat het feit dat GG Sloet schoonvader was van mr. Van Dedem en zelf

weinig gecharmeerd was van de lastige Roorda (immers lid van de door hem gehate Stieltjes-commissie) wel bijgedragen zal hebben aan de haast waarmee een verbanningsprocedure gestart werd. Het waren voor Roorda sp annende weken:

"De heer H.M. van Dorp, uitgever van den *Java-bode* telegrafeerde mij den vierden (?) Julij jl.:

"*Geregtelijke* vervolging van uw artikel; stelt gij u verantwoordelijk?" Ik ontving dien telegram twee dagen later te Klatten, en telegrafeerde onmiddellijk terug:

"Zeer zeker stel ik mij verantwoorde lijk. Raadpleeg van der Hoeven."

"Ook toen nog" — schrijft mij een der redakteuren van den *Javabode*, de heer Essers, onder dagteekening van den 23en Julij — "heb ik den heer van Dorp geraden uw naam niet te noemen, omdat de rege ring zich niet zou laten verleiden om den heer van Dorp te straffen, terwijl iedereen te Batavia, en misschien op Java uw stijl herkende. Op raad echter van twee oudere praktizijns, heeft de heer van Dorp, krachtens uwe magtiging, zich tot den procureur-generaal begeven en uw naam genoemd."

Het blijkt niet, dat de heer van Dorp den raad van den door mij aangewezen raadsman heeft ingewonnen. Integendeel, schijnt hij juist dezen raadsman te hebben voorbij gegaan, omdat hij begreep te zullen hooren:

"De redaktie moet zich verantwoordelijk stellen."

Althans, de heer van der Hoeven schreef mij den 25en Julij:

"Het is onverklaarbaar, hoe de redaktie van den *Java-Bode* van der Valk's artikel kon opnemen. Die redaktie had zich verantwoordelijk moeten stellen, gelijk ik zal doen voor elk artikel, waarvan ik geene publieke onderteekening heb bedongen."

Eenige dagen na den eersten telegram van den heer van Dorp ontving ik des namiddags (? 8 Julij) nog dezen:

"Ik moet onmiddellijk den schrijver noemen. Maakt gij geen bezwaar? Dadelijk antwoord."

Ik vermoedde hie rin een valstrik, eene poging om aan mijne overijling eene meer onvoorwaardelijke toestemming te ontlokken, en dewijl nu, gelijk de eerste maal, het antwoord weder niet vooruit betaald was, schreef ik den volgenden morgen met den gewonen post in substantie: "Raadpleeg en volg in alles omtrent de vervolging mr. H.A. des Amorie van der Hoeven. Deel mij ook mede, welke woorden geïncrimineerd worden," want ik had moeite te gelooven, wat bij gerucht verspreid werd, dat de historische uitweiding over 1830

het "kardinale punt" was.

De heeren Essers, van der Linden [tweede redakteur] en van Dorp bevestigden dit, en de laatste voegde er bij, dat de procureur-generaal, door den gouve rn eur-generaal geraadpleegd, geadviseerd zoude hebben de zaak te laten rusten.

Het schijnt dus, dat mijn naam als schrijver officiëel bekend werd, omdat de heer van Dorp zijne bevoegdheid te buiten ging en de twee redakteuren hunnen pligt verzaakten of niet begrepen."

Op 31 juli werd Roorda gehoord door de nieuwe resident van Soerakarta, N.D. Lammers van Toorenborg, tijdens welk verhoor hij vroeg zich te mogen verdedigen "bij eene door hem later in te dienen memorie van verdediging".

Het was vechten tegen de bierkaai. Mede dankzij Roorda's verweerschrift (waarop ik nog terugkom) concludeerde de procureur-generaal dat een strafrechterlijke vervolging geen zin had omdat die maanden zou duren, "waardoor het effect eener bestraffing gering zoude zijn en in deze een spoedig werkend middel noodig is", reden om aan de GG te adviseren gebruik te maken van zijn recht om zonder vorm van proces ongewenste personen te verbannen. Dat sloeg de grond onder Roorda's voeten weg, want bij een officieel proces wegens laster tegen Dorrepaal c.s. had hij een redelijke kans gehad zijn aantijging te kunnen waarmaken.

Nu was geen enkel verweer mogelijk. De GG maakte gebruik van zijn 'exorbitant recht' en wees hem bij banvonnis van 3 september 1864 uit, met uitzondering van het eiland Groot-Banda, één der Molukse eilanden, waar Roorda volgens eigen zeggen "om mijn levensonderhoud te verdienen, onkruid zoude moeten wieden en noten plukken in gezelschap van gewezen kettinggangers."

De Raad van Indië stemde met het vonnis in; en ook minister van Koloniën Fransen van de Putte tekende geen bezwaar aan.

Grote haast was er niet bij zijn vertrek, zoals Roorda later met verbitte ring naar voren bracht: hoe kon men een zó staatsgevaarlijk en opruiend individu toestaan van juni tot en met september te laten wonen in een door de soesoehoenan beschikbaar gestelde woning en contact laten hebben met de vele prinsen?

Het banvonnis was voor Roorda een grote klap. Hij was al 19 jaar in Indië, had er een inlandse vrouw en een zoon en hij hield van het land. Het oneerlijk ontslag betekende ook het verlies van pensioen en dat telde vrij zwaar voor de inmiddels 39-jarige en door het klimaat danig aangetaste Roorda. De onrechtvaardigheid van dat pensioenverlies

(óók over de jaren van zijn militaire diensttijd, die immers met een eervol ontslag geëindigd was) heeft hem tot zijn dood pijn gedaan, ook al omdat hij aan dat pensioen had bijgedragen met vele duizenden guldens. Maar tegen een banvonniss was geen verzet mogelijk. Hij kreeg tot 15 oktober tijd om "orde op zijne zaken" te stellen, maar vertrok al voor die tijd naar Soerabaja om zich in te schepen. Daar werd hij overvallen door een ernstige ziekte waarover Ramaer in het 'Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek' bericht: "Te Batavia aangekomen ten einde zich naar Nederland in te schepen, werd hij ziek. Misschien meenende, dat zijn einde naderde, telegrafeerde hij aan den gouverneur-generaal: Is het mij vergund in Indië te sterfen? Sloet antwoordde: Ja, maar dan spoedig."

Dit is duidelijk apocrief, uit het artikel van de aanzienlijk beter gedocumenteerde Henri A. Ett citeer ik het volgende:

"Bij Besluit no 2 van 12 oktober 1864 werd Roorda van Eijsinga — die toen, in verband met 'caries (bederf) van het onderkaakbeen met belangrijke etterverzakingen naar den hals' in het Mil. Hospitaal te 1. Met uitzondering van mr. L. W.C. Keuchenius, die een (onbekend gebleven) minderheidsstandpunt innam.

Soerabaia verpleegd werd — toegestaan in Indië te blijven totdat zijn gezondheidstoestand een vertrek zou veroorloven. Dit naar aanleiding van een telegram dd. 8 oct. 1864 no. 328 van de resident van Soerabaia, waarin het zieksijn van R.v.E. werd vermeld, onder mededeling 'dat de dirigerend officier van gezondheid te dier plaatse het zeer wenschelijk acht, dat de lijder op den gestelden termijn niet vertrekke, maar dat hem worde vergund alsnog onder geneeskundige behandeling aldaar te verblijven'."

In zijn brochure 'Eene andere waarheid dan de officiële' schrijft Roorda er zelf over dat "hun het gediensstig verspreide gerucht dat mijne laatste ziekte in Indië met een spoedigen dood eindigen moest", de Indische overheid niet onwelgevallig was.

Kort voor zijn vertrek moet Roorda het gerucht vernomen hebben dat hij de GG gevraagd had te mogen blijven zolang hij ziek was, en hij reageerde met een kwaad briefje aan de Soerabaiaanse Oostpost: "De heer Mr. H.A. des Amorie van der Hoeven, redakteur van het Bataviaasch Handelsblad heeft gemeend, terwijl ik angstvallig den aard van mijne kwaal voor mijne naastbestaanden in het moederland verborgen hield —, er het geheele publiek, dat er niets mede heeft uit te staan, door zijn orgaan mede te moeten bekend maken, en er, zonder naauwkeurig onderzoek, te moeten bijvoegen, dat ik aan den

gouverneur-generaal zoude verzocht hebben in het hospitaal alhier te mogen verblijven. Ik zoude liever aan boord zijn gestorven dan iets te verzoeken aan den heer Sloet van de Beele.

Ik heb niets verzocht, maar alleen, bij mijne opneming in het hospitaal, mondeling de aandacht van den dirigerenden officier van gezondheid gevestigd op den termijn van 15 Oct. Deze hoofdofficier heeft toen, uit eigene beweging, den resident van Soerabaija verklaard "dat hij het zeer wenschelijk acht, dat de lijder op den gestelden termijn niet vertrekke."

Deze hoofd-ambtenaar heeft per telegraaf den landvoogd hiervan verwittigd, die zonder een verzoek te vorderen, mij vergund heeft te Soerabaija te vertoeven tot tijd en wijle mijne gezondheidstoestand mijn vertrek veroorlooft.'

Het afsmeeken van gunst na een vonnis wegens drukpersdelict, laat ik, gewoon soldaat der journalistiek, liever aan de generaals der oppositie over. S.E.W. Roorda van Eijsinga.' 1

Op 11 december berichtte de GG aan de minister van Koloniën dat Roorda `dezer dagen per het schip Philips van Marnix naar Nederland is vertrokken.'

1. Dit is een trap tegen de schenen van H.J. Lion die in 1860, veroordeeld tot 18 maanden gevangenisstraf wegens belediging van de G.G., aanvankelijk trots weigerde gratie te vragen, maar dat na 10 weken gevangenis toch maar deed.

14. HET GEVECHT OM EERHERSTEL

Roorda arriveerde begin 1865 in Nederland, alleen, zonder een cent en met vele schulden want zuinigheid was niet zijn sterkste kant. In Delft woonde zijn moeder, die er financieel óók slecht aan toe was. De slepende ziekte van Roorda's oudere zuster (die in 1862 aan de tering overleed) had haar genoodzaakt haar pensioen enkele jaren vooruit op te nemen.

Roorda vestigde zich te Grevenbicht, waar zijn jongere broer Sytze predikant was. Tien dagen na zijn aankomst ontving hij een bericht van Nieuwenhuijzen die hem namens de minister van Koloniën Fransen v.d. Putte vertelde dat er bij deze geen `schijn van vervolgzucht' bestond en dat hij maar eens op audiëntie moest komen.

Roorda weigerde: "Ik heb doen antwoorden, dat ik door bij hem op audiëntie te gaan ene laagheid' zou plegen."

Het luidde een periode in waarin hij privé klaagde over het lot dat hem getroffen had en de armoede waar hij terecht was gekomen, maar publiekelijk het standpunt koos dat zijn lot onbelangrijk was in het licht van het onrecht dat de Javaan geschiedde. Beide standpunten lieten zich prima in één persoon verenigen:

"Toen ik in 1865 met Mama te Delft kwam, zei zy my nog maar acht gulden te hebben. Wat te doen? Ik schreef in vier dagen `De liberalen en myne verbanning' en kreeg daarvoor f 125,—. Als de menschen 't boekje niet `mooi' vonden, klopte ik op myn' buik en op myn zak."

Hij voorzag in zijn levensonderhoud door het schrijven van deze en andere brochures, door artikelen in bladen en het maken van vertalingen (zijn oude chef Stieltjes zorgde voor enkele opdrachten). Ook hield hij lezingen en maakte nieuwe schulden.

In die eerste jaren maakte hij ook kennis met Selinda Elisabeth Bolomey, geboren te 's-Hertogenbosch op 20 november 1833 en dus 8 jaar jonger dan Roorda zelf, maar inmiddels toch de dertig ruim gepasseerd.

Op 28 augustus 1867 trouwde zij in 's-Gravenhage met Roorda, ze gingen wonen in Brussel. Selinda bracht een pensioentje van f 1000 's jaars in het huwelijk in, en het flair om van weinig geld te kunnen rondkomen. Met een zucht van verlichting liet Roorda het geldbeheer aan haar over en zette zich met volle energie aan de broodschrijverij, aan het verdedigen van de belangen van de Javaan en aan het verkrijgen van eerherstel.

Vele jaren later zou Multatuli in een brief aan Roorda schrijven dat

hij (Multatuli) achteraf bekeken te veel tijd kwijtgeraakt was aan de gedachte dat het geschrijf tégen het koloniale bewind echt effect zou hebben en vanzelf zou leiden tot het 'terugroepen' op een zeer belangrijke post. Ook Roorda leed hieraan, hij was ervan overtuigd dat de redelijkheid en het menselijke gevoel zouden zegevieren, en dan zou men vanzelf erkennen dat hij fout behandeld was. Eerherstel, pensioen, een aantal nuttige jaren in Indische dienst zouden dan automatisch volgen. Maar eerst moest natuurlijk het geweten van de natie wakker gemaakt worden. Multatuli schreef in zijn ellende de Havelaar, de duidelijk minder getalenteerde Roorda koos 5 jaar later voor de brochure.

Toen hij in Holland arriveerde had de Tweede Kamer zich (zitting van 16 maart 1865) al accoord verklaard met het uitzettingsbesluit, zonder behoefte te voelen zich verder in de zaak te verdiepen.

Roorda was daarover hooglijk verontwaardigd: "Naar mijne opvatting is ook onze tweede kamer geroepen om, zelfs zonder klagt of regtstreeksche aanklagt te hebben ontvangen, in de bres te springen overal waar een nederlandsch staatsburger verongelijkt, aan zijn wettelijke regten onttrokken en verhinderd wordt zich openlijk te verdedigen".

Nog kwader werd hij toen hij merkte dat het banvonnissen dat hem in Indië door resident Lammers van Toorenborg was voorgelezen, aanzienlijk korter was dan het vonnis zoals dat uiteindelijk bij de

Tweede Kamer terecht kwam. Roorda kende alleen het banbesluit en de hoofdmotieven die daarin werden genoemd (de soesoehoeenan van Soerakarta tot haat jegens de regering aangezet, het opperbestuur en de volksvertegenwoordiging in Nederland belasterd en verguisd, de stand der landhuurders in de Vorstenlanden aangerand op een wijze die ligtelijk tot verzet der bevolking aanleiding zou kunnen geven).

Het volledige banvonnissen is ongeveer vijf keer zo groot als het extract dat Roorda voorgelegd werd. Het bevat een samenvatting van het request van Dorrepaal c.s. (al eerder in dit hoofdstuk geciteerd) en de conclusies van de procureur-generaal: met als slotsom:

"dattegen eene strafregtelijke vervolging zich onder andere de bedenking voordoet, dat eene zoodanige vervolging maanden zou duren, waardoor het effect eener bestraffing gering zoude zijn, en in dezen een spoedig werkend middel noodig is om den indruk weg te nemen, dat de regering zich ongestraft zoo zeer zou laten verguisen; dat het ontzag der regering, de eerbied aan haar verschuldigd, met eene buitengewoone driestheid is vertreden, en dat feit met ernst

moet worden gestraft;

dat alzoo onderwerpeijk alleszins gronden aanwezig zijn om, met het oog op de omstandigheid dat de schrijver van het bewuste artikel te Batavia geboren is, art. 47 van het regeringsreglement te zijnen aanzien toe te passen."

Opvallend punt: in het zo uitvoerige banvonniss wordt met geen woord gerept over de *inhoud* van Roorda's weerschrift. Hij nam het de Tweede Kamer bijzonder kwalijk dat ze zelfs niet de moeite heeft genomen dat verdedigingsstuk op te vragen. Roorda besloot ten strijde te trekken en al op 28 mei 1865 voltooide hij zijn brochure 'Mijne verbanning — de officieele waarheid', die op 8 juli verscheen. In de brochure nam hij zijn memorie van verdediging in zijn geheel op, maar gebruikte tege lijkertijd de gelegenheid om in te gaan op de beschuldigingen die hem nu pas bekend waren:

"Het schijnt ongeloofelijk, en toch is het zoo, dat ik eerst heden mijn banvonniss heb gelezen, te weten: in het *Bijvoegsel* der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van den 27en November jl. Wel had ik het een en ander ve rnoonen omtrent een advies van den prokureurgeneraal, maar onderstelde dat dit een afzonderlijk stuk vormde, omdat het mij beteekende banvonniss er zelfs het bestaan niet van deed vermoeden.

(...)

Ik zeide, c' at de akte van beschuldiging mij werd *voorgelezen*, want — het schijnt ongeloofelijk en toch is het zoo — de resident van Soerakarta verklaarde op mijn verzoek om een afschrift van den brief der rege ring, zich niet gemagtigd dit te geven. Wel had ik op Java in de couranten gelezen, dat kooplieden uit Semarang zich over mijn dagblad-artikel gewend hadden en tot den gouverneur-generaal èn tot den officier van justitie te Batavia, maar toen ik van geene geregtelijke ve rvolging door dezen ambtenaar hoorde, kon ik bezwaarlijk onderstellen, dat de landvoogd zich tot de echo hunner klagt had gemaakt. Ik kon niet vermoeden, dat de beschuldiging van: "*aanranding van den stand der landhuurders*," door den landvoogd zoude ontleend zijn geworden aan een smeekschrift van eenige partijdige geldschieters, van wier aanklagt ik officieel zelfs geen kennis droeg. Het blijkt nu toch, dat zelfs de prokureur generaal voor die geldschieters en landhuurders de partij niet heeft durven opnemen, hij, die mij vervolgd wilde zien voor de beoordeeling van "vroegere regeringen," van menschen, die reeds begraven en vergeten zijn!

(...)

De ondertekenaars zeggen, "dat zij de verklaring kunnen a fleggen, dat de voorschreven bewering [omtrent omkoopning] ten eenenmale valsch is, en dus als vuige [!] laster moet worden beschouwd."

Zijn de beschuldigers onder eede gehoord geworden?

Ik verklaar, onder presentatie van eede, van den heer F.N. Nieuwenhuijzen, resident van Soerakarta, te hebben gehoord, dat de heer Henri Deelken, te Soerakarta, neef en gemachtigde van den heer G.L. Dorrepaal, te Semarang, volgens berigten, bij hem (resident) ingekomen, maandelijks duizend à twaalf honderd gulden mogt afzonderen als "douceurs" voor enkele leden van de javaansche regtbank, en dat de javaansche rijksbestierder, tevens chef der javaansche politie (die even als genoemde regtbank eene gewigtige adviserende stem heeft bij het inwilligen van aanvragen om landhuur), van den heer Dorrepaal een' mylord ten geschenke had ontvangen, die ook minstens duizend à twaalf honderd gulden moet hebben gekost.

(...)

Zoude ik gedurende de laatste maanden van mijn verblijf op Java niet bevoegd zijn geweest de ondertekenaars van het "rekwest zonder dagtekening" geregtelijk te vervolgen wegens "*vuigen laster?*"

Heeft de gouverneur-generaal baron Sloet van de Beele dit te regt begrepen, en mij daarom onkundig gelaten, zoowel van den geheelen inhoud der akte van beschuldiging als van den geheelen inhoud van het banvonnis?

Waarom den heer Nieuwenhuijzen niet gehoord, die de omkoopning ontdekt had en na de verschijning van mijn "lasterlijk" artikel den landvoogd een bezoek bragt?

(••)

Het zal mij (en zeker iedere ander) hoogst aangenaam zijn door den prokureur-generaal het bewijs te zien geleverd, dat onze houding in 1830 tegenover den vorst van Soerakarta *humaan, eerlijk* en *achtenswaardig* was. Hij is daartoe vindingrijk genoeg. De eene of andere kommies zal hem wel een handje willen helpen.

(...)

De ontkenning, dat bij het moederland het beginsel op den voorgrond zoude staan: "*het trekken van batige saldo's ten koste van het welzijn der inlandsche bevolking*", wekt verbazing.

Kent de prokureur-generaal dan de openbaar gemaakte "geheime" instructie aan den gouve rneur-generaal niet?

Heeft hij dan niets gelezen van Multatuli?

Heeft hij ook de minder verpletterende maar even gegronde beschuldigingen niet gelezen van van Hoëvell, Steyn Parvé, Bosch, Veth, des Amorie van der Hoeven (H.A.), Wijnne (H.A.), het tijdschrift voor Nederlandsch Indië, het aardrijkskundig en statistisch woordenboek voor Nederlandsch Indië (Art. Japara, koffij, opium, rijst) enz. enz.? (...)

De kennis, die ik had van zoo vele besluiten, den heer Nieuwenhuijzen uitgereikt, putte ik uit zijn dienststaat. Zulk een stuk is nimmer *geheim*. Weet de prokureur-generaal dit niet? Wijlen de heer Schaap r bezorgde mij dezen staat, op mijn verzoek. *Est-ce clair?* Ik verklaar onkundig te zijn gebleven van den inhoud van het besluit dd. 2 Aug. 1861 no. 4, en geloof nog, dat op grond van consideratiën van *geldelijken* aard het voorstel van den resident van Soerakarta is afgewezen, maar geloof evenzeer, dat in het bedoelde besluit de taal wel weder gebezigd zal zijn *pour déguiser la pensée*. Men zal daarin wel weder hoog hebben opgegeven van de zucht om den keizer niet "onlekker" te maken. De geheele koloniale diplomatie bestaat in lekkermakerij. Maar ik heb altijd gemeend, dat de vorst er is om het volk en niet het volk om den vorst.

1. Dirk Francois Schaap, oud-resident van Batavia, op 23 augustus 1864 te Soerakarta aan een beroerte overleden, terwijl hij paard reed. Ook Nieuwenhuijzen noemt Schaap later als degene die Roorda voorzien moet hebben van de ambtelijke gegevens (die overigens niet geheim waren) die hij nodig had voor zijn lofrede.

(...)

Wij zijn genaderd tot het gewichtigste argument:

"dat tegen eene strafregtelijke vervolging zich *onder andere* [N.B.!] de bedenking voordoet, dat eene zoodanige vervolging maanden zou duren, waardoor het *effect* eener bestraffing gering zoude zijn, en in dezen een *spoedig* werkend middel *noodig* is om den indruk weg te nemen, dat de regering zich ongestraft zoo zeer zou laten verguizen."

(...)

Maar waarom dan mij meer dan drie maanden na de verschijning van het "oproerige" artikel in de residentie Solo gelaten? En zelfs na dat tijdsverloop had ik nog geen bevel tot vertrek.

Waarom mij in al dien tijd vergund bezoeken te brengen *zonder getuigen* aan den broeder, den schoonbroeder, den zoon van den keizer en andere inlandsche prinses, en hen onbespied te ontvangen in mijne eenzame woning te Kalitan, meer dan twee uren buiten de hofstad gelegen?

Waarom in drie maanden den "vijand des vaderlands" gelegenheid gegeven kwaad te stichten? Waarom de vuurlont niet verwijderd uit het kruidmagazijn? "

Hier worden een aantal varkens met stevige hand gewassen, al lijdt al in deze eerste brochure Roorda aan een euvel dat ik bij bovenstaande citatenkeus heb vermeden: zijn geneigdheid om zijsporen in te slaan en het betoog voortdurend te onderbreken met citaten uit bij voorkeur Franse bronnen. In vergelijking met de hardhandige taal van de latere brochures doet het verweerschrift van 31 juli 1864 nogal slapjes aan, en dat is begrijpelijk. Hij zal drommels goed beseft hebben dat hij als tijdelijk ambtenaar (en dan nog wel in een wachtgeldsituatie) uiterst kwetsbaar was, en zonder nu iets in te trekken, deed hij wel uitvoerige pogingen om duidelijk te maken dat zijn *bedoelingen* met het geïncrimineerde artikel goed waren. Enigszins gegeneerd schreef hij er achteraf over dat hij maar 3 dagen tijd had voor het schrijven, en dat hij zich "onder het schrijven nog illusie maakte omtrent de billijkheid van den landvoogd. Ik schaam mij niet over dat goed vertrouwen. (...) Ik sprak hem dus in die memorie toe met bijna kinderlijk *abandon*. Ik ben nu verplicht dat stuk te doen drukken. Bevat het zwakke gedeelten, welnu! ik toon mijn vijanden mijn Achilleshiel, *le défant de la cuirasse*. Dat is altijd het nadeel van te groote openhartigheid. Hoe sterker licht, hoe donkerder schaduw."

In het verweersch rift houdt Roorda staande dat Nederland de kolonie uitbuit, maar maakt duidelijk dat daar de laatste tijd wat verandering in komt, en benadrukt dat wat hij over het verleden gezegd heeft, door vele anderen óók wel eens zo gesteld is.

Verder meldt hij trouwhartig dat hij in het verleden nog veel érgere dingen had kunnen schrijven, maar dat juist niet gedaan had omdat hij eigenlijk zo'n oppassend burger was:

"In 1859 onderwierp ik, als mederedakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*, bijna al mijne artikelen vóór hunne verschijning aan het oordeel van de Heeren Mrs. des Amorie van der Hoeven en Junius van Hemert. Zoo ik ooit vervolgd ware geworden, zoude ik Mr. Alting Mees verzocht hebben mij te verdedigen. Wat zoude ik zwaar gewapend voor den regter zijn verschenen met zulke raadslieden en zulk een pleitbezorger! Is dat de voorzorg van iemand, die onrust wil verwekken, van iemand, die "boos opzet" pleegt. Eerstgenoemde had in 1860 en 1861 onbepaalde volmacht om mijne artikelen uit Grobogan te besnoeijen."

En als voorbeeld van zijn braaf zwijgen:

"Zoo heb ik verzwegen (*last not least*), dat de landhuurder C. van der Linde, uit Toeloeng onlangs aan de speeltafel aan de heeren Nieuwenhuijzen, Steijn van Hensbroek en mij mededeelde: "Mirandolle 1 rneur-generaal nog willen winnen voor de hefte Batavia den gouv e verandering van landhuur in erfpacht, maar tot antwoord gekregen: "Die landhuurders in Solo en Djogja zijn allemaal jakkepoezen". Indien ik hen niet had willen *sparen*, zoude ik zeker dit vonnis van de hoogste autoriteit niet onvermeld hebben gelaten.

Een paar honderd landhuurders zijn een stofje in de schaal van het publiek belang. Mijn artikel zal er misschien toe bijdragen politie, justitie en landverhuur te verbeteren onder een paar miljoen Javanen. En die uitkomst zal mij genoeg zijn."

Wat het opjutten van de Soesoehoenan betreft, daar heeft Roorda een niet erg aardig klinkende (de Soesoehoenan was officieel zijn gastheer) maar vermoedelijk wel waarheidsgetrouwe reactie op: "En gelooft de regering, dat de *Soesoehoenan* couranten leest of zich met polietiek inlaat? Waarom leest hij dan den heerlijken *Max Havelaar* niet? Hare voorgangsters hebben maar al te wel gezorgd, dat hij in zulk voedsel nimmer trek zoude krijgen. Hij heeft niets geleerd, maar zijn' geest verslapt in de omarmingen van drie en twintig bijwijven. Vertel hem waar de lekkerste brandewijn te koop is; vertel hem van dien saksischen keurvorst der vo rige eeuw, die meer dan acht honderd natuurlijke kinderen verwekte; vertel hem, dat de sulthan van Turkijë vierhonderd bijzitten onderhoudt —, dat alles wekt zijne levendigste belangstelling, maar de *Max Havelaar* en couranten-artikelen smaken hem even weinig als eene hollandsche preek."

Kenmerkend voor de naïviteit van Roorda is het feit dat hij in zijn verweerschrift ook een paragraaf had opgenomen waa rin hij tot zijn verdediging aanvoert dat hij zijn *Vloekzang* nooit verspreid had en dat was toch een verdomd aardige geste, getuigend van positieve bedoelingen. Het bestaan van deze paragraaf blijkt uit een door Henri A. Ett opgediepte brief van resident Lammers van Toorenburg die kennelijk het volledige stuk gezien had. In de uiteindelijke versie is deze paragraaf 10 leeg gebleven met de mededeling "Deze paragraaf werd door mijn gemachtigde mr van der Hoeven geschrapt."

Nog in hetzelfde jaar van de brochure `De officieele waarheid' schreef Roorda in geldnood voor f 125 een tweede vlugschrift `De liberalen en mijne verbanning', waa rin hij gedetailleerd beschrijft hoe

diverse belangrijke liberale politici het belang van 'den Javaan' met de mond belijden, maar in de praktijk terzijde stellen. Dat zou dan ook de reden zijn waarom men de verbanning van Roorda zonder verdere navraag had laten passeren, onder het motto dat hij zèlf geen verzoek aan de Kamer had gericht om zich ermee te bemoeien. Hij schrijft daarover:

"Zij vindt het vreemd, dat ik mij niet regtstreeks tot haar heb gewend, maar vergeet, dat ik, als ingezetene van Nederlandsch Indië, verplicht was mijne stukken door tusschenkomst van den landvoogd op te zenden. Zoude het na de geschiedenis van de indische spoorwegcijfers ook niet onnoozel geweest zijn mijne stukken door de Buitenzorgsche en Haagsche trechters te doen gaan?

Het blijkt nu van achteren, dat ik zeer voorzigtig ben geweest. Zoude een landvoogd als de heer Sloet zulk een verzoekschrift onverminkt hebben opgezonden? 1

Wel is waar, kon ik, als ontslagen ambtenaar, regtstreeks tot de Kamer gaan zonder aan nieuwe straf bloot te staan, maar wat zou dit hebben gebaat? Zij zou inlichtingen hebben gevraagd aan den Minister van Kol., deze aan den gouverneur-generaal, die dan, volgens indische gewoonte, de stukken "*uit logeren*" zoude hebben gezonden bij den prokureur-generaal, het Hoog Gerechtshof, den resident van Soerakarta enz., en met elke mail geschreven: "De zaak is in rijpe overweging bij de auto riteiten."

De minister zoude bij elke herinnering hebben geantwoord:

"Met de vorige mail heeft de minister den landvoogd ten ernstigste en dringend verzocht de zaak snel af te doen. Ook de minister stelt er het levendigst belang in."

In één woord, de zaak zoude "*aan een haakje zijn gehangen.*"

En vooral, had ik in de verste verte de laauwheid van de Kamer kunnen vooruitzien, waarmede zij van 27 October 1864 tot 16 Maart 1. Dit slaat op Stieltjes, die juist gestraft werd omdat hij zich als ambtenaar rechtstreeks tot de Tweede Kamer had gewend toen bleek dat er cijfers vervalst waren.

1865 de zaak liet rusten, waarbij het op schennis van wet en regt aankwam --, ik zoude per mail zijn gekomen, ofschoon ik dringende behoefte aan rust en een zacht luchtgestel had. Maar in trouwe, zou de regerings-partij mijn stuk hebben gelezen? Waarom dan ook niet de overlegging van de memoerie van verdediging *geëischt*? "

Al in oktober van nog steeds hetzelfde jaar 1865 verscheen Roorda's volgende brochure, getiteld 'Een myste rie, eerste adres aan de tweede

kamer'. De toon is Multatuliaans: Ik klaag niet, ik klaag aan. Dit was de eerste keer dat hij zich *officieel* tot de Tweede Kamer wendde, en hij stuurde een kopie van zijn eerste stuk 'Mijne verbanning. De officieele waarheid' mee.

"Gij hebt den 19den December van het vorige jaar verklaard, dat ik nog geene uitspraak in mijne zaak van uwe zijde verlangd had en dat gij daarom uw oordeel opschorttet.

Ik had mij geveleid, dat gij ook zonder aandrang van mijne zijde tot die uitspraak zoudt overgaan om het hoog belang van de zaak, die het hier geldt.

Ik klaag niet, ik klaag aan.

Ik verlang uw medelijden niet voor mij zelven, maar voor minstens dertien millioen mishandelde, stelselmatig verarmde, beroofde Javanen.

Ik verzoek u daarom uwe aandacht niet te verstrooijen door ze te wijden aan het verlies van mijne betrekking en mijn pensioen (waartoe ik zelf had bijgedragen), of aan de verdrijving uit mijn geboorteland.

Mijn belang is een stofje in de weegschaal van het publiek belang, nog veel geringer dan de belangen van den koopman Dorrepaal en van de tweehonderd "mensenpachters", wier verhouding tot de Javanen in de Vorstenlanden ik in het licht heb gesteld.

Ook is het goed voor de kortzigtige, zinnelijke menigte, dat een toestand door een' persoon wordt beligchaamd. *Ik* vertegenwoordig de Javanen. Indien ik van eenig ministerie, dat niet erkent: "*het batig slot is een diefstal!*", eenige betrekking of schadeloosstelling aannam, zouden velen gaan twijfelen aan de juistheid mijner schildering van zoo treurig een lijden als dat der Javanen.

Ik wensch u te dwingen tot de erkenning, dat gij met onze verachtelijke koloniale staatkunde breken moet."

Na deze donderende ouverture volgt een lange reeks punten waarover Roorda het oordeel van de Kamer vraagt: de vervalsing van de akte van beschuldiging en het banvonniss (door hem een verkorte versie daarvan te doen uitreiken), de eigenaardigheid dat gekozen is voor verbanning terwijl er een drukpersverordening was waarin laster tegen het opperbestuur' voorzien was, zodat men het gemakkelijk op een rechtszaak had kunnen laten aankomen, de eigenaardigheid dat men hem bijna 3 maanden liet zitten op de plaats terwijl als argument juist gold dat er haast bij was, het merkwaardige feit dat Roorda's beoefening van de geschiedenis gezien werd als 'aanhitsing tot verzet', de merkwaardigheid dat Roorda's beschuldiging ten aanzien van de landverhuurders (omkopen) niet eens onderzocht

werd.

Nog geen maand later stuurde hij er een tweede adres achteraan:
`Trekt Nederland batige saldo's ten koste van Java?' (november 1865)

In de Raad van Indië die Roorda's banvonnissen accepteerde had zitting jhr. mr. H.C. van der Wijck. Ook deze was ten prooi gevallen aan de brochure-koorts, en schreef een boekje getiteld "Onze koloniale staatkunde". Daarin las Roorda allerlei opvattingen die als twee druppels water leken op de stukjes uit zijn artikel die hem zijn verbanning hadden opgeleverd.

Met kennelijk genoegen citeerde hij uit zijn banvonnissen het stukje waarin hem aangewreven wordt dat hij ten onrechte beweerde dat Nederland het trekken van batige saldo's uit de kolonie nastreefde en bekogelde de Kamer vervolgens met een reeks citaten uit het geschrift van deze hoge functionaris:

"Wij hebben ons ten koste van den Javaan verrijkt; met de vruchten van zijn arbeid onze staatsschulden betaald, de slaven in West-Indië vrijgekocht en thans nog worden onze spoorwegen daarvan aangelegd.

(...)

Heeft de strijd op koloniaal gebied, wel gezien, niet de meeste overeenkomst met dien der *rovers*, die het over de verdeling van den *buit* niet eens kunnen worden?

En wie kan berekenen, welk nadeel op den duur aan de natie is berokkend door de verlamming van den geest van handel en onderneming, een gevolg van de gemakkelijke en verzekerde winsten, welke het zoo geprezen consignatie-stelsel opleverde?

(...)

De hoofdkwaal is het *batig saldo*, het zich toeëigenen van het overschot der koloniale administratie ten behoeve van het moederland."

Verheugd concludeerde Roorda:

"Ik vraag het u in gemoede, of ik, volgens uwe overtuiging en die van het regeringslid Jonckheer Mr. H.C. van der Wijck, een lasteraar, dus een leugenaar, was door te beweren, dat Nederland batige saldo's trekt ten koste van den Javaan? "

Die zit, moet hij gedacht hebben, en enkele weken later, nog steeds in het uiterst produktieve jaar 1865, schreef hij de brochure "Eene ontleding van 'Onze Koloniale Staatkunde' " waar hij Van der Wijcks boekje opnieuw en nu nog veel uitvoeriger onder de loep neemt. Aan het slot daarvan zet hij in detail de lijnen uit van een

verlicht, human, in alle opzichten liberaal beleid zoals Roorda dat zelf als ideaal zag. Een paar van zijn adviezen:

"Eene regering mag alleen het geld van de burgers uitgeven voor datgene, wat deze door vereenigde samenwerking minder goed zouden verrigten. Men mag veilig aannemen, dat in den regel de burgers (behalve zij, die onder curatele behooren te worden gesteld), hunne gelden verstandiger, spaarzamer, meer in hun eigen belang zullen besteden, dan eenige Regeering ter wereld dit voor hen zal doen.

(...)

Als gij geld uitgeeft voor rijksdominees, rijkspastoors, rijkskerken, zijt gij in billijkheid verplicht ook geld uit te geven voor mohammedaansche en boeddhistische of chinesche priesters, moskeeën en tempels.

(...)

Breng vooral tot bevoordeeling in aanmerking de inlanders, wier vaders zich offers getroostten voor het onderwijs van hunne kinderen.

Beloon deze vaders zelve. Breid niet het budget voor onderwijs uit.

Laat dit aan de partikulieren, hoogstens aan de gemeente-raden over.

(...)

Stel *onafzetbare* Europeesche ommegaande regters aan voor de onteigeningsgeschillen

tusschen de Javanen en den Staat.

Breid de regterlijke magt uit.

Pas geen Code Napoléon toe, voor Franschen ontworpen, op menscheneters gelijk de Battaks, op Alfoeren en Papoeas.

Verbeter de gevangenissen. Nu bevatten gevangenissen op Madoera het zesvoud van het getal gevangenen, waarvoor zij zijn ingerigt.

Soms stierven er zeven van de dertien, vóórdat hunne zaak in behandeling kwam.

Schaf de rotingslagen, zelfs die bij regterlijk vonnis, af.

(...)

Leg in de bergen sanitaria aan, tot acclimatatie van pas aangekomene militairen, en convalescenten-gestichten, ook tot besparing van traktementen

voor verloven tot herstel van gezondheid. Stel de militairen

in de gelegenheid tuinen aan te leggen en te onderhouden, als

afleiding van hun eentonig leven. Eentonigheid is de vloek van

Indië. Gun hun bier, vrij van invoerrechten, tot beperking van het

misbruik van den jenever.

Geef aan de inlandesche militairen voor hunne krijgsdeugd hetzelfde ridderkruis als aan de Europeesche.

(...)

Breng reeds dade lijk, waar gij de heerendiensten niet kunt of wilt afschaffen, de onbetaalde wegen van het toezigt der hoofden van gewestelijk bestuur onder dat van den directeur der burgerlijke openbare werken. De druk van den inlander zal alzoo verligt worden door het evenwigt tusschen den ingenieur, die handen vraagt, en den gewestelijken ambtenaar, die handen geeft."

Roorda moet het gevoel gehad hebben dat hij met dit pakket aan strijdpunten, klachten en ideeën de Tweede Kamer voor het blok kon zetten. Maar de Kamer had geen moeite met deze hindernis. Als liberaal kon Roorda in elk geval al niet rekenen op steun van de conservatieven en zijn eigen geestverwanten had hij intussen zo tegen de schenen geschopt dat ze weinig lust toonden deze lastige geestverwant in het gelijk te stellen tegenover de al eveneens liberale Fransen van de Putte, die als minister van Koloniën het banvonniss gefiatteerd had.

De uitweg was eenvoudig. Roorda had immers in zijn eerste adres aan de Kamer Multatuliaans gevraagd: "Ik verzoek u uwe aandacht niet te verstrooien door ze te wijden aan het verlies van mijne betrekking en mijn pensioen". Dat verzoek willigde men graag in. En wat de rest van Roorda's tekst betreft was men het er al snel over eens dat zijn tóón niet deugde, zodat men verder niet hoefde te kijken naar de inhoud.

Plaatsruimte ontbreekt om uitvoerig in te gaan op Roorda's verdere pogingen om de Tweede Kamer geïnteresseerd te krijgen in zijn zaak. Ik volg de samenvatting die S.A. Reitsma in 1941 in het Haagsch Maandblad gaf:

"Bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1867 werd in het Voorloopig Verslag gevraagd om intrekking of wijziging van het externeeringsbesluit. In de Memorie van Antwoord verklaarde Minister Traktanen, dat hij geen termen vond om hierop bij den Gouverneur-Generaal aan te dringen. In de zitting van 3 en 4 April 1867 sprak de heer Keuchenius, die in de tusschentijd Kamerlid geworden was en vroeger als lid van de Raad van Indië een minderheidsadvies ten gunste van Roorda had ingediend. Den 4en April 1867 beriep hij zich op een verklaring van Groen van Prinsterer, dateerende van 1828: "Altijd is het in het belang van den Staat burgers te bezitten, die iets over hebben voor hunne beginselen. Ik spreek in het algemeen. Zoo een beginsel verkeerd is, wordt teregtwijzing en desnoods beteugeling vereischt. Maar het is altijd gelukkig

voor een Staat, dat er nog zijn, die een hooger doel hebben dan eigenbelang en zich voor dat hooger doel laten kwellen en verd rijven. Dat is goed. Wanneer men hen allen verdreef, zou er welligt rust zijn; maar eene rust, die het vaderland als met een roest verteert."

Het conservatieve Kamerlid Keuchenius vervolgde:

"Onder zulke mannen rangschik ik Roorda van Eysinga met al zijn gebreken en excentriciteiten. En het is daarom, en omdat Indië moet leeren prijs stellen op mannen van beginselen, dat ik zijne belangen ondersteun, en mocht bij den Minister een verzoek van Roorda van Eysinga binnenkomen om weder naar Indië te mogen terugkeeren, dit te ondersteunen."

Alles tevergeefs. Minister Traktranen bleef bij zijn weigering om tusschenkomst te verleenen (Bijblad Ned. St.Ct. 1866-67 II, blz. 685).

Een driedelig adres aan de Tweede Kamer om herstel van eer, herstel van vrijheid van beweging en toekenning van een billijk pensioen, gedateerd 10 October 1867, had alweder geen succes. Nu riep Roorda de hulp in van zijn ouden vriend Stieltjes, die ondertusschen tot Kamerlid voor Amsterdam gekozen was en het in de Commissie voor Rapporteurs over een nieuw adres van 25 September 1869, dan ook voor hem opnam. Wel had de rapporteur over het adres, de heer Pijls, voorgesteld het te deponeren, doch Stieltjes verzette zich en vroeg overlegging van het advies van het toenma lige lid van den Raad van Indië Keuchenius en van dat van den heer Lammers van Tooreenburg, den opvolger van den heer Nieuwenhuysen als Resident van Solo. Met 25 tegen 24 stemmen werd dit voorstel op 1 Juni 1870 aangenomen.

Bij brief van 5 October 1870 (Bijblad Ned.St.Ct. 1870-71 II Gedr.St. 44 no. 1 blz. 337) stelde Minister De Waal zich onder verwijzing naar de beslissingen op de vroegere adressen op het standpunt, dat een verzoek om herstel van vermeend onrecht tot den Gouverneur-Generaal had moeten zijn gericht en dat hij geen inbreuk wenschte te maken op diens rechten. Wat het verleenen van pensioen aangaat verklaarde de Minister, dat niet te kunnen verleenen, daar ontslagzondermeer (dus z.g. onbevoorwaardelijk ontslag) het vervallen van pensioensrechten met zich medebracht; over de door de Kamer gevraagde adviezen werd niet gesproken. Terecht antwoordde de Commissie dd. 25 April 1871 in antwoord op dezen ministerieelen brief (Bijblad Ned.St.Ct. 1870-71 II. Gedr.St. 44 no. 2 Hand. blz. 1639), dat de zoogenaamde inlichtingen van den Minister eigenlijk geen inlichtingen

waren, doch slechts een mededeeling van gevoelen; zij meende echter in haar meerderheid (waartoe de oud-Minister Fransen van de Putte behoorde), dat de zaak thans als afgedaan moest worden beschouwd, daar de vragen niet voor inwilliging vatbaar waren (de minderheid in de Commissie werd gevormd door Stieltjes).

Op 26 Mei 1871 kwam de conclusie van dit verslag in de Tweede Kamer in behandeling. Tevergeefs brak Stieltjes, gesteund door den heer Moens, een lans voor Roorda (Bijblad Ned.St.Ct. 1870-71 II. Hand. blz. 957-59) om den Minister uit te noodigen, "dat hij 't zij nu reeds van onze meening, 't zij daartoe bekeerd, trachte een middel te vinden om aan de regtmatige grieven van den heer Roorda te voldoen". De beraadslagingen werden daarop gesloten en de conclusies van het Verslag der Commissie goedgekeurd, zoodat overgegaan werd tot de orde van den dag.

Roorda was dus nog niets verder toen Minister De Waal de zaak liet rusten. Volledigheidshalve zij hier nog aangeteekend, dat Roorda probeerde om van den tot Gouverneur-Generaal benoemden heer James Loudon gedaan te krijgen, in diens gevolg mee naar Indië te gaan, ten einde daar geplaatst te worden bij diens kabinet of in een zelfstandigen werkring, b.v. als chef van den aanleg van een spoorweg op Sumatra. Toen dit mislukte vroeg hij schriftelijk aan Loudon om intrekking van zijn verbanning en toekenning van pensioen, dat echter in 1872, toen Loudon den heer Myer als Gouverneur-Generaal had opgevolgd, door den nieuwen Landvoogd werd afgewezen, ondanks de op twee audiënties gedane vrij vage toezeggingen om Roorda te helpen."

Voor Roorda was in de loop van de tijd naast de zaak van de Javaan ook de extra straf van het onthouden van pensioen belangrijk geworden. Hij was niet gezond en hij had intussen een gezin met kinderen te onderhouden. In de correspondentie die hij sinds 1870 met Multatuli voerde komt dit punt al vrij snel aan de orde. Roorda verontschuldigde zich tegenover Multatuli over het feit dat hij langzamerhand toe was aan — voor zijn doen — nederige verzoeken om herstel van zijn pensioenrecht (M. gaf hem overigens groot gelijk) en nam zelfs de moeite zijn oude chef Stieltjes (inmiddels lid van de Tweede Kamer) schijf te schrijven te herinneren aan de verplichtingen die deze aan hem had, vanwege zijn hulp toen Stieltjes in moeilijkheden was.

Uit een brief aan Multatuli blijkt hoe vernederend dit voor Roorda was: "Gij zoudt te fier geweest zijn voor zulk een herinnering, maar

ik heb veel opgevreten om mijn vrouw en kinderen een pensioen te bezorgen."

Zoals Reitsma schrijft, zocht Roorda tenslotte (1871) rechtstreeks contact met de pasbenoemde GG James Loudon. De audiëntie gaf hem het gevoel dat Loudon hem gunstig gezind was, alleen al omdat hij zich schuldig voelde over het feit dat zijn (inmiddels overleden) broer A. Loudon deel uitmaakte van de Raad van Indië die Roorda's verbanning goedkeurde. Er was zelfs sprake van de mogelijkheid dat Roorda weer een betrekking zou krijgen in Indië.

"Ik (...) zeide tot Loudon: `Ik verlang van u dien zedelyken moed niet; het zou een klap wezen in 't gezicht van Regeering, Kamer en Volk, die uwe reeds moeilyke taak verzwaren zou." — Maar zyn broeder Franck deelde mij mede, dat hy tot James gezegd had: "Als ik Gr-Gl was, zou ik reeds lang van Roorda party hebben getrokken." Toen ik dit hoorde, heb ik Franck te kennen gegeven wel weer te willen dienen, in 't belang van myne kinderen en schuldeischers, mits rechtstreeks van den landvoogd afhankelyk, dus: bf in zyn kabinet, bf als chef van een spoorweg-aanleg, bijv. op Sumatra." (brief aan Multatuli, januari 1872)

Maandenlang bleef hij hopen op een gunstig antwoord:

`Wat talmt die Gouverneur-Generaal. Hy heeft nu zelfs tyd gevonden om monteeringen voor te schryven voor bosch- en douane-beambten.' (brief aan Multatuli, juni 1872)

`Ik koester hier allerlei dwaze illusies. Nu eens dat ik in Indië directeur van Openb. werken, dan weder van Onderwys geworden ben. Van Loudon natuurlyk nog geen antwoord op myne herinnering van 13 Juni.' (brief aan Multatuli, oktober 1872)

De in teleurstellingen al wat meer ervaren Multatuli antwoordde (oktober 1872):

`Ik geloof dat ge alle hoop op hulp van officieelen kant moest opgeven! Men krygt niets gedaan dan door geld of bajonetten. Met dat idee hadden we moeten beginnen! We waren naïef.'

Roorda was het daar eerst niet mee eens:

`Ik blyf op Loudon rekenen, niet voor Indië, maar voor my. Wel is de indische zaak de myne, maar hy deed uitdrukkelyke beloften en beaamde stilzwygend de verplichting zyn dooden broeder te rehabiliteeren, medeplichtig aan 't banvonniss. Doet hy niets flinks voor my, dan is hy een ellendeling. En daarvoor houd ik hem nog niet. Wel voor bekrompen.'

Maar korte tijd later ontving hij dan toch een brief van Loudon,

waarover hij aan Multatuli berichtte:

`Gij hebt recht op de eerste mededeeling, dat ik van Loudon een laf partic. (!) b riefje kreeg, waarin hy my niet alleen voorbereidt op eene nederlandsche beschikking, maar zelfs zyne beloften loochent en my nu unfairness durft verwyten. 't Luidt aldus:

"Buitenz. 9 Sept. 72.

WelEdelGeboren Heer!

In antwoord op uw brief van 13 Juny j.l. heb ik de eer u mede te deelen dat ik my zeer goed he rinner u te hebben beloofd, zoo mogelyk het myne er toe by te dragen om het verbannings-besluit te doen intrekken. Ik heb daartoe dan ook sints vyf maanden de noodige stappen gedaan. Meer heb ik u niet beloofd en kon ik niet beloven." (Hy zei my by de 2e audientie: "ik zou reeds zoo gaarne nu iets voor u doen, maar met den besten wil der wereld kan ik niet.") "Om mogelyk verschil van gevoelen met den Raad van Indië te écarteeren, legt u my woorden in den mond, die ik my niet he rinner ooit te hebben uitgesproken."

[Ik. — U bent toch verplicht die heeren te hooren. Loudon. — Ja, maar niet te volgen.]

Ik neem nog eens de vryheid u attent te maken op dergelyke handeling, die ik unfair noem. Uw geheugen schynt u by dergelyke aanhalingen niet altyd getrouw.

[Hij had by onze eerste audientie in Juli gezegd: "A ja! Gy zyt verbannen voor dien vloekzang? " In een ex. myner brochure hem den volgenden dag toegezonden, schreef ik, dat ook hy aan dien vloekzang myne verbanning weet. By myne 2de audientie in October, zei hy: Gy zyt onvoorzichtig in uwe bewe ringen. Ik heb slechts ... enz.]

Het aan my op naam gerigt verzoek om pensioen nam ik niet officieel in behandeling, wegens den hoogen en kwetsenden toon. Ik zal dit nu doen en u spoedig eene beschikking doen toekomen. Ik heb de eer te zyn

WelEd.geb.Heer

Uw Dw.Dienr.

J. Loudon

By de 2e audientie twee maanden na het `hooge en kwetsende' verzoek was hy nog liever dan by de 1 ste, en sprak geen enkel woord van afkeuring!

Dacht hy dat ik een lagen toon zou aanslaan? ... Ik ben smartelyk aangedaan door 't verlies van myne illusie... Een eerlyk man minder!

"

Multatuli reageerde cynisch:

"Van Loudon vind ik 't allernatuurlykst. Hy vreest u niet. Dat is alles gezegd. Waar dit ontbreekt, krygen we nooit iets gedaan."

15. VLOEKZANG ALS REDEN VOOR VERBANNING

Hoewel Roorda officieel verbannen was vanwege het artikel in de Java-bode, had hij zelf het gevoel dat zijn Vloekzang de eigenlijke oorzaak was. Zowel vóór als na zijn verbanning deed dat gerucht in Indië de ronde, gelijktijdig met de mare dat Roorda zijn gedicht op ruime schaal verspreid zou hebben. Hij vermoedde hierachter de machinaties van één van Dorrepaals vrienden, de heer Gerard d'Abo, die door Roorda gekwetst was bij zijn toast ten behoeve van de weduwe Van Zanten.

In zijn brochure 'Mijn verbanning en mijn vloekzang' (1866) komt hij met deze veronderstelling voor de dag, na eerst uitvoerig verhaald te hebben hoe zuinig hij zelf is geweest met de verspreiding van de Vloekzang: één exemplaar naar zijn jongere broer Sytze in Nederland, één exemplaar meegegeven aan oud-majoor Raat voor de minister van Koloniën, één exemplaar meegegeven aan Stieltjes toen deze na zijn ontslag naar Nederland vertrok'. Dat was alles.

'Drie jaren lang sluimerde het gedicht in mijn portefeuille. Na Droogstoppels mislukten wraakzieken toleg van December 1863 werd hij meer bekend, zoodat zelfs in het laatst van September 1864 iemand hem te Soerabaja voor verscheidene personen opdreunde in een *1. Stieltjes kreeg ook de tekst mee van een in mei 1863 door Roorda geschreven (maar nimmer gepubliceerde) brochure met aan het slot 'De laatste dag der Hollanders op Java' in proza, "volgens sommigen nog meer ijzingwekkend dan hij in poëzie was geschetst".* winkel van dranken en saucijssen, voor welke onvoorzichtigheid hij bij de politie werd ontboden. Toen ik dit jaar in Den Haag was, deelde een oud-hoofdofficier van de indische dienst mij mede, dat er honderden exemplaren uit Java waren gezonden geworden.'

Hoe was dat mogelijk? Roorda zag maar één oplossing: in november 1863 ontmoette hij mr. Pels Rijcken, raadsheer van het Hoog Gerechtshof.

'Ik kende hem sinds Februari 1860 en ontmoette hem met zijn gastheer Gérard d'Abo, de drieenheid van de arbitrage, te Paras, in de residentie Solo. Het was een paar weken vóór de beruchte taxatie. Daar droeg ik den Vloekzang voor benevens het slot van de in Mei geschreven maar onuitgegeven brochure. Beide stukken bevielen den heer Pels Rijcken zeer en werden door hem te leen gevraagd. Ik meende ze met gerustheid te kunnen toevertrouwen aan de bescheidenheid van een goede kennis, tevens aanstaand procureur-generaal.'

Pels Rijcken nam een afschrift van de stukken en liet Roorda's handschrift achter bij zijn gastheer Gerard d'Abo, die inmiddels

Roorda slecht gezind was, vanwege de affaire rond de weduwe Van Zanten.

d'Abo hield de stukken. Roorda liet ze via zijn vriend Nieuwenhuijzen tot tweemaal toe terugvragen en kreeg ze pas de 7de maart weerom.

`Wat heeft de heer Gerard d'Abo van November 1863 tot 7 Maart 1864 met dien Vloekzang gedaan, die drie jaar lang niet verspreid was geworden, maar eenige maanden later zelfs in drankenwinkels werd opgedreund en bij honderden exemplaren in Nederland rondgedeeld? Zoolang hij daarvan geene rekenschap geeft, verklaar ik hem voor den verspreider van dien zang.'

Mogelijk had Roorda gelijk in zijn vermoeden dat Gerard d'Abo deze maanden gebruikte om de Vloekzang te laten vermenigvuldigen.

Belangrijker is de vraag of Roorda gelijk had in zijn veronderstelling dat eigenlijk deze Vloekzang en niet het artikel in de Java-bode de ware reden voor zijn verbanning was. In zijn brochure opperde hij:

`Zou de onderstelingewagd zijn, dat Vloekzang in het banvonniss vermeld werd, maar dat ook de Tweede Kamer hier van een "gezuiverd" afschrift ontving?' Toen Multatuli in 1875 — in een noot bij de Havelaar — de Vloekzang opnam, vermeldde ook hij dat dit gedicht mogelijk de ware oorzaak van Roorda's uitzetting was geweest.

Voor Henri A. Ett was dat reden om in de archieven te speuren naar mogelijke sporen van ambtelijke correspondentie over deze kwestie. In het Algemeen Rijksarchief vond hij een serie brieven waaruit blijkt dat de overheid ruim aandacht gewijd had aan de Vloekzang, en met name aan de vraag of dit gedicht ooit was voorgedragen in aanwezigheid van de resident. Ett beschreef zijn bevindingen in een artikel in De Nieuwe Stem van 1960. Met zijn toestemming neem ik de brievenreeks hier over:

1.

Schrijven van de Resident van Soerakarta
aan de Gouverneur- Generaal
van Nederlands-Indië.

Soerakarta, 31 Augustus 1864.

Zeer vertrouwelijk

In voldoening aan de zeer vertrouwelijke missive van den 1 en Gouvernements
Secretaris dd 26 Augustus jl La A. neem ik de vrijheid

Uwe Excellentie mede te deelen, dat het gedicht: Vloekzang. De
laatste dag der Hollanders op Java: werkelijk door S.E.W. Roorda

van Eijsinga is vervaardigd. Ik weet dit dewijl genoemde heer een exemplaar van hetzelfde heeft gevoegd by zijne memorie van verdediging op het artikel Solo en de resident Nieuwenhuijzen, welke memorie luidens den brief, by mijn schryven van den Se dezer No. 3046 over gelegd, hij Roorda aan den advocaat en Procureur Mr. H.A. des Amorie van der Hoeven ter aanbieding aan Uwe excellentie heeft gezonden.

In die memorie betoogde genoemde Roorda dat hy het Gouvernement een dankbaar hart toedraagt omdat hy zijn geheel bestaan aan Hetzelve verschuldigd is, en dat hy nimmer de bedoeling heeft gehad kwetsende stukken te publiceren, ten bewijze daarvoor aanvoerende dat hij anders den ter lezing aangeboden vloekzang zoude hebben uitgegeven.

Dit gedeelte van zijne zonderlinge en het als bijlaag overgelegd exemplaar van den vloekzang zijn echter, naar ik later vernomen heb, door den heer Mr. des Amorie van der Hoeven uit de meermelde memorie weggelaten en van dezelve teruggehouden, waarschijnlijk ten gevolge van de ernstige opmerking welke ik den heer Roorda dienaangaande heb gemaakt.

Op de overige door Uwe Excellentie gedane vragen veroorloof ik mij te antwoorden dat de bedoelde vloekzang hier niet bekend is en dat dezelve noch in het residentie huis, noch op andere plaatsen ten aanhoore van Javaansche grooten is geciteerd geworden. — Gelykerwijs kan ik Uwe Excellentie ook verzekeren dat de Soesoehoenan, evenmin als de Prins Mangkoe Negoro, noch andere voorname inlanders alhier, met den inhoud van het artikel Solo en de resident Nieuwenhuijzen bekend zijn. Alleenlijk hebben zij hooren vertellen dat de heer Roorda over den Heer Nieuwenhuijzen heeft geschreven en dat zulks dien resident aangenaam zoude zijn.

(...)

Ik heb mij veroorloofd alle de voorschrevene bijzonderheden uitvoerig in dit antwoord uit een te zetten, ten einde aan te toonen dat het geschrijf van Roorda van Eijsinga geen nadeeligen invloed op den gunstigen stand van onze politiek in dit gewest heeft te weeg gebragt, noch zal kunnen te weeg brengen. —

De Resident van Soerakarta.

w.g. N.D. Lammers van Toorenburg

II.

Advies van den Raad van Nederlandsch Indië uitgebragt in de vergadering van den 23ste September 1864. —

De Raad van Nederlands Indië heeft van deze bescheiden kennis genomen. —

Er moet toch iets aan zijn van het op eene reunie, — zij het dan ook niet ten Residentie huize — reciteren van den `vloekzang' door Roorda van Eijsinga.

Is de Raad wel geïnformeerd, dan zouden daaromtrent bijzonderheden kunnen vernomen worden van den Kapitein der Infanterie F: G: Steck. —

Het komt Hen wenschelijk voor het Militair Departement op te dragen, genoemden Kapitein bij geheim schrijven te gelasten om te berigten, wat hem daarvan bekend is, — waartoe de Raad van Nederlandsch Indië dan ook adviseert. —

De Raad van Nederlands Indië

w.g. A: Prins. —

vice President. —

Schrijven van de Resident van Semarang aan de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Semarang, 27e September 1864.

Excellentie!

In voldoening aan het verlangen uitgedrukt in den brief van 14e dezer heb ik de eer Uwer Excellentie mede te deelen: dat de Heer Steck, die eenige dagen ongesteld is geweest, mij heeft te kennen gegeven tegenwoordig geweest te zijn bij de voordragt door den Heer Roorda, van het bedoelde vers in het Residentie huis te Solo, ZEDG: voegde er bij dat onder anderen daarbij mede tegenwoordig waren, de Heeren d'Abo en Smit, zoo ook de gewezen Resident Nieuwenhuijzen.

—
Mogelijk dus dat men de voorlezing heeft durven tegenspreken op grond aan (sic! E.) de niet loijale exceptie dat het vers uit het hoofd is voorgedragen. —

Nog vernam ik dat sommigen beweren dat de Heer Roorda niet de maker zou wezen, maar slechts eene vrije vertaling zou geleverd hebben van een soortgelijk vers, 't welk voorlang op Java in de 139

Maleische taal moet circuleren. — Mogt ik omtrent dit beweren, 't welk een nieuw en zeer belangrijk gezigtspunt oplevert, iets naders vernemen, dan zal ik zulks dadelijk ter kennisse brengen van Uwe Excellentie. —

Vergun mij met gevoelens van eerbied mij te onderteekenen. —
Excellentie

Uwer Excellentie gehoorz: Dienaar

w.g. Keuchenius

IV.

Schrijven van de 1 e Gouvernementssecretaris aan de Resident van Soerakarta.

Batavia den 7e October 1864.

Zeer vertrouwelijk.

Uw bewering bij zeer vertrouwelijk schrijven van 31e Augustus JL letter B: dat het gedicht Vloekzang, De laatste dag der Hollanders op Java niet in het Residentie huis te Soerakarta zou zijn gereciteerd wordt door verschillende by de Rege ring ontvangen mededeelingen weersproken.

Volgens die berigten zou integendeel die Vloekzang wel degelijk door den Heer Roorda van Eijsinga in het Residentie huis zijn voorgedragen en wel in tegenwoordigheid van een veertigtal personen, waaronder de Heeren Steck, d'Abo, Smit en de gewezen Resident Nieuwenhuijzen. —

Zyne Excellentie de Gouverneur Generaal verlangt daarom Uwe bovenbedoelde bewering nader door UWEG: te zien toegelicht, en heeft mij opgedragen UWEG. te verzoeken, zooals ik de eer heb by deze te doen, aan dat verlangen te willen gevolg geven. —

De 1 e Gouvernements Secretaris

w.g. C: de Waal

V.

Zeer vertrouwelijk.

(...)

Naar men zegt, is de kapitein der infanterie F.G. Steck de éénige die uitstrooit dat hij den bedoelden vloekzang door Roorda van Eijsinga in het residentiehuis te Soerakarta heeft hooren reciteren. Deze officier heeft werkelijk eenige maanden geleden bij de familie Nieuwenhuijzen gelogeerd, terwijl zich daar ook bevond de heer G.

d'Abo, die sedert naar Nederland is vertrokken.

Schrijven van de Resident van Soerakarta aan de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Soerakarta, 20 October 1864.

Ik vermeen hieruit te mogen afleiden dat Roorda van Eijsinga zijnen Vloekzang slechts in eenen vertrouwelijkten doch kleinen kring ten residentiehuize heeft gereciteerd. —

Deze toelichtingen hiermede besluitende, moet nog worden vermeld dat ik na het schrijven van den zeer vertrouwelijkten brief van 31

Augustus jl La B heb ve rnomen dat Roorda van Eijsinga den meermelden Vloekzang in de Societeit te Klatten voor eenige Europesche leden heeft gereciteerd en dat de toehoorders den inhoud van dat gedicht hebben afgekeurd.

Door mededeeling van al het vorenstaande hoop ik aan het verlangen aan (sic! E.) Uwe Excellentie te hebben voldaan.

De Resident van Soerakarta

w.g. N.D. Lammers van Toorenborg

VI.

Schrijven van de Kapitein der Infanterie F.G. Steck,
waarschijnlijk aan zijn directe chef.

Samarang den 10 November 1864.

Geheim.

In antwoord op Uwe HEdGestrenge missive ddo 8 dezer heb ik de Eer het volgende medetedeelen. —

Het zal nu twee maanden geleden zyn dat hier in een gezelschap over de verbanning van den Heer Roorda van Eijsinga werd gesproken, en ook die beruchte vloekzang werd ter sprake gebragt; ik heb mij toen laten ontvallen dat ik dit gedicht reeds voor langen tijd (het was in Maart d.J) door Roorda van Eijsinga had hooren reciteeren ten huizen van den Heer Nieuwenhuijzen.

Eenigen tyd daarna kwam de Resident Keuchenius my eene visite maken ik was na eene ziekte die mij gedurende twaalf dagen aan het ziekbed gekluisterd had voor de eerste keer op gestaan. De Resident begon met zich te verontschuldigen dat hij mij en de mijne echtgenoot nog geen contravisite gemaakt had sprak over myne langdurige afwezigheid over de ziekte van zyne vrouw en kinderen etc etc het was dus duidelijk voor my ZHEd G. my eene beleefdheids visite kwam brengen.

Nadat verder over eenige onbeduidende zaken gesproken was vroeg hij mij of mij dat beruchte gedicht van Roorda van Eijsinga bekend was, het geen door mij bevestigend beantwoord werd daarna vroeg de Resident mij of het waar was, dat de Heer Roorda van Eijsinga dit gedicht ten huize van den Resident van Solo had voorgedragen en ik daarbij geweest was: ook deze vraag beantwoordde ik toestemmend want Roorda van Eijsinga en Nosse leverden toen vrij algemeen de stof tot discours en ik vond dierhalve niets wat mij bevreemden kon in die vragen eerst toen de Resident half fluisterende en zeer vertrouwelijk de vraag liet volgen 'weet u ook nog, welke personen daar bij tegenwoordig zijn geweest?' werd het mij duidelijk dat het hier eene

informatie gold en vroeg ik aan den Resident met welke bedoeling hij deze vragen stelde waarop ZHEdG mij antwoordde dat hy de Regering wenschte kennis te geven van het voorgevallene in het Residentie huis te Solo.

Ik antwoordde toen, dat ik mij niet meer herinneren kon welke personen by het reciteeren van dat gedicht tegenwoordig waren geweest, het geen ook zoo is, want de zaak ligt in het verledene en maakte den Resident opmerkzaam dat ik toen dit gebeurde, als logé de ruime gastvrijheid van den Heer Nieuwenhuijzen genoten had en dat hy van mij niet verwachten moest dat ik mededeelingen zoude doen van partikuliere gesprekken in zaken, die tijdens myn verblijf aldaar waren voorgevallen en dat ik hem ook zeer beleefd verzocht mynen naam niet in die zaak te mengen.

Het spyt mij en verwondert mij ten hoogste dat de Heer Keuchenius na eerst getracht te hebben op de omschrevene wijze navorschingen bij mij te doen en na mijn verzoek in deze zaak niet verder genoemd te worden, evenwel van dit gesprek officieel aan de Regering heeft kennis gegeven.

Buiten dien zijn des Residents rapport eenige onnauwkeurigheden ingeslopen die ik mij verpligt acht hier te releveeren.

1e. Vermeen ik dat uit het vorenstaande ten duidelijkste blijkt, dat de kapitein van het Indisch leger F.G. Steck, Ridder der M.W.O. 3e klasse etc etc volstrekt geene verklaring heeft afgelegd voor den Resident van Samarang noch hem ter zake eenige inlichtingen gegeven heeft,

2e. Heb ik nimmer gezegd dat het gedicht ten aanhoore van een groot aantal personen zoude zijn voorgedragen.

3e. Heb ik ook niet gezegd dat dit in het Residentie huis (hoofd gebouw) zoude geschied zijn.

Wie de leefwijze kent van den Heer Nieuwenhuijzen weet zeer goed, dat die Heer zeer geregeld kort na 11 uur naar bed ging dit nam echter niet weg, dat zijne gasten die meestal in de ruime bij gebouwen logeerden daar dikwijls nog eenige uren onder aangenamen kout door bragten. Het moet voor zoo verre ik mij herinneren kan want er liggen reeds acht maanden tusschen bij zoodanige gelegenheid geweest zijn dat het reciteeren heeft plaats gevonden.

Ik meen ook den Resident opmerkzaam te hebben gemaakt dat het gedicht niet oorspronkelijk, maar slechts eene vrije vertaling zoude zijn van een javaansch gedicht, ik kon den naam toen niet aan den Resident opgeven, thans is mij die bekend het is het gedicht genaamd

Serat Achiring Djaman.

Het doet mij leed dat ik aan het Gouvernement geene meerdere inlichtingen kan geven.

De Kapitein der Infanterie

w.g. Steck

VII.

Advies van den Raad van Nederlandsch Indië, uitgebragt in de vergadering van den 2en December 1864. —

De Raad van Nederlandsch Indië heeft van deze stukken kennis genomen en bepaalt zich, met terugzigt op de bescheiden bedoeld in Uwer Excellentie's officieus schrijven van 28 November jl tot het advies:

Om deze stukken buiten verdere behandeling te laten, doch daarvan mededeeling te doen aan den Minister van Koloniën. —

Wordende hierbij medegedeeld, dat de Wd vice President Mr L: W: C: Keuchenius afzonderlijk advies heeft overlegd. —

De Raad van Nederlandsch Indië,

w.g. L: W: C: Keuchenius

Wd. vice President.

VIII.

Advies van den Wd. Vice President van den Raad Mr L: W: C: Keuchenius, overgelegd bij s Raads (Geheim) Advies van den 2e december 1864.

(...)

Het is hoog gewigtig ter beantwoording der vraag, of de ambtenaar F: N: Nieuwenhuijzen langer in 's lands dienst kan worden geduld, te weten, of werkelijk de Kapitein der Infanterie Steck, op eene Zondagsreceptie ten huize van den Resident van Soerakarta, den heer Roorda van Eijsinga zijnen vloekzang in tegenwoordigheid van 40 menschen heeft hooren voordragen.

(...)

De Wd Vice President

w.g. L: W: C: Keuchenius

IX.

Schrijven van de le Gouvern ementssecretaris aan de Resident van Soerakarta.

Batavia, 16 December 1864. —

Zeer vertrouwelijk

Met referte aan uwe zeer vertrouwelijke missive van 20 October jl La D. heb ik de eer, op bekomen last, UWEdG te verzoeken, de

Regering te willen mededeelen, of UWEG: sedert ook nog iets naders bekend is geworden van de voordragt door den Heer Roorda van Eijsinga van het gedicht "Vloekzang de laatste dag der Hollanders op Java", in het Residentie-huis te Soerakarta.

Volgens eene verklaring afgelegd door den Kapitein der Infanterie,
143

F.G. Steck, moet het bewuste vers niet oorspronkelijk zijn, maar slechts een vrije vertaling van de (sic! E.) Javaansch gedicht, getiteld: Serat achiring djaman. —

In de "Locomotief, Samarangsch Handels- en Advertentieblad" van 12 Augustus jl. wordt aan het slot van het hoofdartikel over "Drukpersdelicten" melding gemaakt van een gelijk getiteld werk, dat volgens de korte beschrijving van den inhoud aldaar gegeven zou kunnen strekken tot opwekking van Mohammedaansche dweepzucht en haat tegen de Nederlanders en de Europeanen in het algemeen en welk geschrift zou gelezen worden door Javanen.

Vermoedelijk wordt hier hetzelfde werk bedoeld. —

De Regering verlangt, dat door UWEG een omzigtig, doch zoo nauwkeurig mogelijk, onderzoek worde ingesteld naar het hierbedoeld javaansch geschrift. —

Ingevolge ontvangen bevelen heb ik de eer UWEG: alsmede te verzoeken aan dit verlangen der Regering wel te willen voldoen —

De le Gouvernements Secretaris

w.g. C: de Waal.

X.

Schrijven van de Resident van Soerakarta aan de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch- Indië.

Soerakarta, 15 Januari 1865.

Zeer vertrouwe lijk.

In antwoord op de zeer vertrouwelijke missive van den Gouvernements Secretaris dd. 16 December 1864 La C5 heb ik de eer uwe Excellentie mede te deelen, dat ik sedert het schrijven van dezerzijdschen brief dd. 20 October 1864 La D. nog vernomen heb dat de Heer S.E.W. Roorda van Eysinga zijn gedicht Vloekzang, De laatste dag der Hollanders op Java, bij meer dan eene gelegenheid in gezelschappen van Europeanen heeft voorgedragen, onder anderen zittende by de societeit alhier en onder het naar huis gaan na een bezoek bij den Heer Nieuwenhuyzen. In het residentiehuis echter heeft hij dit niet gedaan, ten minste niet in tegenwoordigheid van thans nog hier zijnde personen. Ik denk dat de voordragt in de Societeit, na een

bezoek bij den Resident, aanleiding heeft gegeven tot de onjuiste meening dat het ten residentie huize is gedaan.

Men zou het mij gaarne zeggen indien slechts iets van dien aard ware voorgevallen, maar daarvan bestaat zelfs geen schijn. — Ik houd mij buitendien ook ten volle overtuigd dat geen openlijke voordragt van den Vloekzang in het Residentie huis alhier heeft plaatsgehad. De Resident Nieuwenhuyzen is mij niet persoonlijk bekend, hebbende ik hem nimmer gesproken, maar naar de beschrijvingen my omtrent dien hoofdambtenaar gegeven, acht ik het zeer onwaarschijnlijk dat het reciteren in zijne tegenwoordigheid van een gedicht als het hier bedoelde ooit door ZEd. Gestreng zoude zyn toegelaten vooral niet wanneer er een of meer Javanen tegenwoordig waren.

Integendeel spreekt men nog dikwyls van de onverstoorbare deftigheid welke den Heer Nieuwenhuyzen steeds eigen was en welke, naar men zegt, by het aanwezen van inlandsche grooten wel wat ver gedreven werd.

Wat verder betreft het beweren van den kapitein der infanterie F.G. Steck dat gemelde Vloekzang zoude zyn eene vrye vertaling van een Javaansch gedicht getiteld Serat achiring djaman veroorloof ik my het navolgende onder de hooge aandacht van Uwe Excellentie te brengen.

Ik ben er steeds op bedacht om my te doen inlichten omtrent alles wat tot bewegingen onder — of tot verkeerde indrukken op den inlander kan leiden. Het in de Locomotief Samarangsch Handelsadvertentieblad van 12 Augustus 1864 voorkomende omtrent een geschrift hetwelk opwekking van Mohammedaansche dweepzucht en haat tegen de Nederlanders en de Europeanen in het algemeen zou bevatten heeft daarom terstond myne aandacht getrokken. Ik was dan ook voornemens om in het eerstdaags in te dienen politiek verslag over 1864 myne bevinding dienaangaande te vermelden en heb daartoe by vertrouwelyk schryven de voorlichting ingeroepen van de heeren J.A. Wilkens en Dr. W. Palmer van den Broek de eerste ambtenaar voor de Javaansche taal de ander hoofdonderwyzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwyzers alhier die het meest in de gelegenheid zyn iets te hooren omdat zy zich op onpartydig terrein bewegen. Deze heeren komen in aanraking met de inlanders die de Javaansche letterkunde beoefenen en met het nieuws op dat gebied bekend zyn. Geen openbaar gezag uitoefende, gaan zij met den Javaan als met hun gelijken om en is deze wederkeerig jegens hen vertrouwe lijk, of beter gezegd niet achterdochtig.

Genoemde heeren J.A. Wilkens en Dr. W. Palmer van den Broek, ieder afzonderlijk, hebbende op mijn verzoek de bedoelde bouwstoffen voor het politiek verslag schriftelijk geleverd in den brief en nota, welke ik zoo vrij ben beide Uwe Excellentie bij deze aan te bieden. Volgens deze stukken is de Akhirring djaman eene beschrijving van het laatste oordeel of het einde der wereld. De hoofd-inhoud komt hier op neder, dat als dan de vorsten en grooten der aarde, die zich als verdrukkens van het mensdom deden kennen, worden vernietigd en gestraft. De zielen der schuldigen en ongeloovigen worden door helsch vuur vervolgd. Te vergeefs zoeken zij redding bij de profeten van af den oudsten (Adam) tot bij den voorlaatsten (Christus). Geen hunner echter beschermt hen. Jezus verwijst ze naar Mohammed, die namens God gerigt houdt en de schuldigen ter helle doemt.

De inlichtingen van beide Javaansche geleerden stemmen vrij wel overeen. Uit dezelve blijkt hoofdzakelijk dat de Akhir of Achiring djaman in algemeene bewoordingen is geschreven zonder bepaald op Europeanen of andere volken te wijzen.

Bijzondere geschriften als welke de Locomotief bedoelt, zijn hier niet in omloop. De translateur Winter, dien ik mede heb opgedragen om ter zake in het geheim navorsingen te doen en die den geest des inlanders van nabij kent, houdt zich daarvan even eens verzekerd. Hetzelfde beweert Radhen Toemenggoeng Soero Dordjo, hoofdregent van politie, een Javaansch ambtenaar, die openlijk zijne genegenheid voor ons bestuur aan den dag legt, die om zijne geschiktheid als hoofdregent en om zijne eerlijkheid der Europeanen achting geniet, maar daarentegen den naijver van velen zijner ambtgenooten ondervindt, al hetgeen ten gevolge heeft dat hij zich meer en meer bij mij aansluit en ten volle beseft dat hij en de zijnen alles van het Europeesch gezag alléén moeten verwachten. Ik vermeen daarom dezen hoofdregent te mogen vertrouwen en zijne verzekeringen betreffende het niet bekend zijn van hatelijke geschriften te mogen gelooven. Hij heeft onder anderen op zeer voorzigtige en bedekte wijze daarnaar doen informeren bij de omgeving van eenen priester die te Karta Soeia, nabij Solo, woont en, naar de hoofdregent zegt, tot het plegen van sluiksche handelingen wel in staat is. Deze persoon schijnt echter niets van opruijende geschriften te weten. Na mededeeling van al het vorenstaande vermeen ik te mogen beweren dat de Vloekzang van Roorda van Eijsinga niet als eene vertaling van het Javaansch gedicht Serrat Achiring djaman kan beschouwd

worden. De vloekzang trouwens bevat hersenbeelden welke niet van Aziatischen oorsprong zijn. Eene wraakoefening en mishandelingen als welke Roorda voorspiegelt, zijn gruwelen van Europesche vinding; — de Aziaat heeft, zooals de geschiedenis ons leert, wel eene wreeder, maar eene geheel andere wijze van oproer maken of oorlog voeren. Ook de feestvieringen welke Roorda voorstelt zullen evenmin als het drinken van toasts in het brein van den geloovigen Mahomedaan opkomen ja zyn geheel in stryd met zyne gewoonten en godsdienstige begrippen.

Door het vermelden van alle de in dit schryven veratte byzonderheden van meer of minder belang hoop ik aan het verlangen van Uwe Excellentie te hebben voldaan.

De Resident van Soerakarta
w.g. N.D. Lammers van Tooreenburg.

XI.

Missive van de Gouverneur- Generaal van Nederlandsch -Indië aan de Minister van Koloniën.

Buitenzorg, den 25e February 1865. —

Kabinet

Geheim

No 63 La 12

Ten vervolge op mijn schrijven van 4 September jl Kabinet. No 270 La Z8, heb ik de eer Uwer Excellentie hiernevens in afschrift aan te bieden eene correspondentie, betreffende het van mijnentwege ingestelde onderzoek naar het door den Heer S.E.W. Roorda van Eijsinga vervaardigde gedicht: Vloekzang, de laatste dag der Hollanders op Java.

Het vermoeden, dat Roorda van Eijsinga dit stuk ten aanhoore van een groot aantal personen, waaronder Javaansche grooten, op eene Zondags-receptie ten huize van den gewezen Resident van Soerakarta, F.N. Nieuwenhuijzen, zou hebben voorgedragen, is daardoor niet bevestigd.

Ook schijnt met regt de juistheid der verklaring van den Kapitein der infanterie F.G. Steck, te mogen worden betwijfeld, dat het bewuste vers niet oorspronkelijk maar slechts de vrije vertaling zou zijn van een Javaansch gedicht de Serat achir-ing djaman, een werk van gelyken titel als dat besproken in het hoofdartikel van den Locomotief, Samarangsche Handels- en Advertentie-blad van 12 Augustus jl. dat ook Uwer Excellentie's aandacht heeft getrokken blijkens Hare missive van 25 October 1864, Kabinet. La VI o/ Ql.

Immers uit de omtrent dit werk door de Heeren J.A. Wilkens, ambtenaar voor de Javaansche taal en Dr. W. Palmer van den Broek, hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Soerakarta, op verzoek van den Resident van dat gewest verstrekte inlichtingen blijkt, dat de Achir-ing Sjaman is een geschrift van Mohammedaansch godsdienstigen aard, waa rvan opwekking van haat tegen het Nederlandsch gezag geenszins de bijzondere strekking is. De adviezen van den Raad van Nederlandsch Indië van 23 September en 2 December 1864 en 3e february 1865 nos LX, XXIX A en XXIV en de bij de beide laatsten overlegde afzonderlijke adviezen van den wd Vice President Mr. L.W.C. Keuchenius, zal Uwer Excellentie mede hiern evens in afschrift aantreffen.

Met den Raad komt het mij verkieslijk voor, de zaak thans te laten rusten, daar van een onderzoek, mijns inziens, zich geen meerder licht laat verwachten.

Ik heb het echter niet overbodig geacht Uwer Excellentie van de verkregene resultaten mededeeling te doen. —

De Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië,
L.A.J.W. Sloet

Ett concludeert:

"Uit de hierboven afgedrukte officiële bescheiden valt af te leiden, dat de belangstelling in Regeringsk ringen voor de *Vloekzang* geconcentreerd was op de volgende twee vragen: ten eerste, in hoever was een Resident of zijn woning betrokken bij het voordragen, door Roorda, van het gedicht; ten tweede, in hoeverre weerspiegelde de *Vloekzang* wensen of gedachten, die onder de Javaanse bevolking leefden?

Uit het hierboven vermeld Besluit, en ook uit de Kabinetsmissive dd. 147

12 november 1864 Litt M 11 van de minister van koloniën aan de koning (Algemeen Rijksarchief) — blijkt duidelijk dat Roorda wegens het schrijven van het artikel *Solo en de Resident Nieuwenhuijzen* werd verbannen, en niet als auteur van de *Vloekzang*, zoals door Roorda en zijn vrienden wel werd verondersteld."

16. DE NASLEEP VOOR NIEUWENHUIJZEN EN SLOET

Roorda beklagde zich in zijn brochure zachtjes en in zijn briefwisseling met Multatuli wat luider over het gebrek aan steun dat hij ondervond van de resident Nieuwenhuijzen voor wie hij zo ridderlijk in de bres was gesprongen.

Eigenlijk verwachtte hij dat Nieuwenhuijzen de moed zou opbrengen om naar voren te treden en een van de pilaren van het banvonnis om zou duwen, namelijk de in het vonnis geciteerde mededeling van Dorrepaal & Cie dat de beschuldiging van het geven van geld "aan een `voornaam inlandsch politiehoofd' ten ene male valsch is en dus als vuige laster moet worden beschouwd."

Maar Nieuwenhuijzen zweeg. Hij moet zich gevoeld hebben als het bekende oude vrouwtje dat door een à te ijve rige padvinder geheel tegen haar wil naar de overkant van de straat is gebracht. Als hij in het openbaar toe zou geven dat hij tegenover Roorda Dorrepaal c.s. van omkoping beschuldigd had, dan zou hij a) die beschuldiging ook waar moeten maken (wat hij vermoedelijk niet kon) en b) duidelijk moeten maken waarom hij er niets aan gedaan had, wat hij als resident toch verplicht was. Dat zou zijn carrière geen goed doen. Bleef hij zwijgen dan zakte zijn prestige maar zou zijn carrière gered zijn. Hij koos voor het laatste, en probeerde Roorda te helpen door een audiëntie bij de minister van Koloniën voor hem te verzorgen, wat Roorda boos weigerde.

Intussen had Nieuwenhuijzen zich toch te verantwoorden over de Vloekzang-kwestie. Terwijl men bezig was in Indië na te gaan of Roorda dit gedicht geschreven had en wáár hij het voorgedragen had, kreeg Nieuwenhuijzen in Nederland enkele schriftelijke vragen te beantwoorden van de minister van Koloniën.

Op 15 oktober 1864 beantwoordde hij ze.' Hij ontkende dat de Vloekzang ooit bij diners of soortgelijke gelegenheden in het Residentiehuis was voorgedragen en schreef: "dat het strijdende met de waarheid is, dat gezegd gedicht in den laatsten tijd nog van mijn verblijf in de Residentie Soerakarta vrij algemeen verspreid en gelezen werd. Is het sedert en na een onbekend — althans zeer weinig bekend bestaan / zoo ik wel ben onderrigt / van ongeveer 5 jaren,
1. Ook de in dit hoofdstuk opgenomen brieven zijn door Henri A. Ett beschikbaar gesteld.

plotseling wereldkundig geworden, ik geloof dat de schuld daarvan minder ligt bij hém die het in ligtzinnige dartzelheid vervaardigde, dan bij hen die zich geroepen achtten er publiciteit aan te geven. Het

doel waarmede zulks zoo in Indië als hier geschied moge zijn, laat ik liever in het midden, doch ik ben overtuigd, dat zoo een onderzoek te dien aanzien bestaanbaar ware, zijne uitkomsten zeer waarschijnlijk treu rige bijzonderheden omtrent het drijven van sommige personen aan het licht zouden brengen."

Ook Nieuwenhuijzen vermoedde dus dat de plotselinge bekendheid van de Vloekzang een gevolg was van de ijver van Roorda's vijanden. In een volgende brief, gedateerd 14 november verzekert hij de minister (in antwoord op nieuwe vragen die hem gesteld waren) dat Roorda de in zijn artikel genoemde lijst met officiële loftuitingen niet van hem gekregen heeft, maar ontvangen moet hebben van de resident Schaap aan wie hij ooit — op diens verzoek — een kopie van zijn staat van dienst had gegeven.

Kort daarna schreef hij op eigen initiatief een brief aan de minister. In de NRC had hij het banvonniss gelezen, waarin stond dat iemand als Roorda die zo goed op de hoogte was met de staat van dienst van Nieuwenhuijzen óók geweten moest hebben dat het afwijzen van diens verzoek om méér adsistent-residenten geen geldkwestie was, zodat Roorda's hoon (terwijl hij de waarheid wist) alleen het gevolg kon zijn van 'boosaardige opzet' om 'de regering in minachting te brengen'.

Nieuwenhuijzen deed een voor zijn doen dappere poging om in elk geval dit pilaartje van het banvonniss omver te duwen, zij het vanwege "de aanranding die zij ten mijnen aanzien bevat". In een brief-oppoten van 29 november 1864 maakte hij nogmaals duidelijk dat Roorda niet van hem maar van de inmiddels overleden oud-resident Schaap de gegevens voor zijn artikel had gekregen, en ten aanzien van de kwestie van de adsistent-residenten alleen verwoord heeft wat de publieke opinie er van dacht. Hij vervolgde met een bewijs uit het ongerijmde:

"... juist het niet vermelden der ware reden, aangevoerd voor de afwijzing der bewuste voorstellen had met een schrijver, zoo weinig gerevererd als de heer R.v.E. tot eene geheel tegenovergestelde gevolgtrekking moeten leiden.

Die afwijzing toch had plaats op gronden, die met groote warmte door mij zijn weerlegd, omdat ik ze beschouwde als in hooge mate gezocht, onjuist en daarbij te zijn van eene voor mij krenkende strekking, en dat wel in die mate, dat ik de Regering daarbij vermeende te moeten verzoeken om bijaldien Zij mijne beginselen schadelijk voor de mij toevertrouwde belangen achtte, mij zulks

alsdan wel te willen doen kennen, daar ik mij in dat geval zoude haasten mijne plaats te ruimen aan een ambtenaar die meer dan ik haar vertrouwen genoot.

Had ik mij geroepen geacht, opening te geven aan den heer R.v.E. van hetgeen er tusschen de Regering en mij omging, wat ware dan natuurlijker geweest, dan dat ik mij ontboezemd had, juist ten aanzien van datgene wat mij zoo bijzonder had getroffen; Ieder menschkundige zal dit in het oog springen.

Doch wat moet bij eene lezing van zijn artikel blijken? ... dat hij daarvan juist geen woord rept.

En waarom deed hij dat niet ... een ieder die den heer R.v.E. met mij kent, zal volmondig antwoorden: omdat hij er niets van wist.

Ware het beeld mijner gedachten wisseling met de Rege ring ter Zake, hem bekend geweest, men kan overtuigd zijn, dat hij zich daarop vrij wat luxer zoude hebben bewogen, dan op dat van de afgezaagde batig slot-thema."

Een uit ambtenaren-oogpunt b riljant briefje. Weliswaar moest Nieuwenhuijzen zijn vriend Roorda schetsen als een notoir flapuit (niet ten onrechte overigens, maar ook niet erg geschikt om de minister er toe te brengen bij de GG te pleiten voor intrekking van het banvonnis), maar zèlf kwam hij er nu zonder kleerscheuren vanaf, want inderdaad, als Roorda méér had geweten zou hij dat zeker niet voor zich gehouden hebben.

Het is natuurlijk eigenlijk heel vreemd dat bij al die tijdrovende informatie-verzameling die aan het banvonnis van Roorda voorafging en er op volgde, steeds de kwestie van omkoping buiten schot is gebleven. De procureur-generaal zag geen reden om eens na te vragen of zelf te onderzoeken of er iets *waars* stak in Roorda's beschuldiging. De rege ring stelde Nieuwenhuijzen èn zijn opvolger Lammers van Toorenborg wel vragen over allerlei andere dingen die Roorda's artikel en de Vloekzang betroffen, maar toonde geen enkele nieuwsgierigheid naar de omkoop-affaire.

Nu was het aangenaam stemmen van inlandse kopstukken via grote cadeaus bepaald niet ongebruikelijk (Roorda heeft het zelf óók gedaan, toen hij De Mol van Otterloo verving), maar als het in een krantartikel vermelden van zo iets leidt tot een banvonnis, dan mag je toch eigenlijk verwachten dat in elk geval nagegaan wordt of de beschuldiging gegrond is.

Daar was geen sprake van.

Toch, of misschien juist daardoor, bleef dit aspect van de zaak nog

een tijd doorsudderen. Nieuwenhuijzen had zijn carrière gered, en keerde als lid van de Raad van Indië (de Indische regering) terug. Zijn komst in Batavia verliep niet zonder problemen.

Roorda vermeldt in zijn brochure `Mijne verbanning en mijn vloekzang' (1866):

"Op gezag van een correspondent van Le Précurseur hebben onlangs de dagbladen beweerd dat de Raad van Indië geweigerd zou hebben met den heer Nieuwenhuijzen zitting te nemen. Van dat lichaam was zooveel onafhankelijkheid niet te verwachten. Officieus heeft dan ook de Nieuwe Rotterdamsche Courant vermeld, dat de leden hem een handje hadden gegeven. Het handjes-wisselen is in Indië zoo algemeen, dat het niets beduidt, allerminst van zulke menschen, die hunne fierheid getoond hebben in de zaak van Stieltjes' spoorweg en van mijn banvonniss. Maar juist daarom heeft de noodzakelijkheid tot vermelding, dat er handjes gewisseld zijn geworden, beteekenis. Zij verraadts het bestaan van voorafgaande spanning.

Het is treurig te hooren, dat de `hooge' Indische Regeering een lesje in karakter moest ontvangen van Droogstoppel. Deze begaf zich met twee getuigen tot den heer Nieuwenhuijzen, vorderde voldoening wegens de bewering van omkoopings en verliet hem, na eene flauwe verantwoording, met de beschuldiging: `Mijnheer! Gij zijt een lasteraar!' Oh, prestige! "

Deze mini-affaire wordt helder uit de doeken gedaan in de volgende brieven:

Aan Zijne Excellentie den Heer
Mr. A.E.J. W. Baron Sloet van de Beele
Gouverneur Generaal van *Nederlandsch Indië*
enz. enz. enz.

Hoog Wel Geboren Heer!

Zooals Uwer Excellencie reeds bekend is, hebben mijn collega's en ik gemeend niet onopgemerkt te moeten laten voorbijgaan de geruchten betreffende het gebeurde tusschen het nieuwe raadslid den Heer *F.N. Nieuwenhuijzen* en den Heer *Dorrepaal* ten huize van den kolonel, chef van den Generalen Staf *Verspijck*, naar aanleiding der brochure van den Heer *Roorda van Eijsinga*, in welke de Heer *Dorrepaal* wordt beticht van omkoopings van de leden der inl. regtbank te *Solo*, eene beschuldiging welke de Heer *Roorda* onder aanbod van eed verklaart uit den mond van den heer *Nieuwenhuijzen* vernomen te hebben.

Na de vergadering van den 3e dezer werd de zaak ook met onzen collega Mr. *Loudon* besproken en overeengekomen, dat ik den Heer

Nieuwenhuijzen, die aan geen onzer nog een woord van de zaak gerept had, schriftelijk om eene explicatie en een relaas van het gebeurde zoude vragen.

Naauwelijks was ik uit de vergade ring te huis gekomen, of de Heer *Nieuwenhuijzen* liet zich bij mij aandienen, deelde mij het gebeurde mede en verklaarde op mijn vraag waarom hij niet vroeger mededeeling van de zaak had gedaan, dat hij aanvankelijk uit discretie gemeend had mij, even zeer als Uwe Excellencie, daarmede niet te mogen lastig vallen en eerst tot de overtuiging was gekomen niet langer het stilzwijgen te mogen bewaren, nadat hem des avonds te voren gebleken was, dat zeer overdreven praatjes, welke hem compromitteerden, ter zake van het gebeurde onder het publiek circuleerden.

Ik heb den Heer *Nieuwenhuijzen* toen verzocht het mij medegedeelde zoo ten aanzien van het gebeurde ten huize van kolonel *Verspijck* als omtrent de aanleiding tot de beschuldiging door den Heer *Roorda* tegen den Heer *Dorrepaal* ingebracht, in geschrift te brengen.

Hieraan is door den Heer *Nieuwenhuijzen* voldaan bij zijn Uwer Excellencie hierbij ter inzage aangeboden schrijven.'

Dit schrijven na bij de Heeren *Loudon*, *Van Rees* en *Kroesen* te zijn in rondlezing geweest, heeft nader een onderwerp uitgemaakt van bespreking in eene gisteren ten mijnen huize gehouden conferentie. Daarbij zijn wij tot de conclusie gekomen, dat door ons kan genoeg genomen worden met de door den Heer *Nieuwenhuijzen* verstrekte inlichtingen. Wel hadden wij gewenscht, dat de Heer *Nieuwenhuijzen* gelegenheid mogt hebben kunnen vinden om den Heer

Dorre paal, die sedert eene lange reeks van jaren in den handel en daarbuiten een eerlijken naam genoot, van de hem, met beroep op zijnen */Nieuwenhuijzen/* naam, aangewreven onverdienden smet te zuiveren, doch wij waren tevens van oordeel, dat de wijze waarop de Heer *Dorre paal*, vergezeld van zijne vrienden, tot den Heer *Nieuwenhuijzen* is gekomen, moest doen denken, zooal niet bepaaldelijk aan eene bedoeling tot provocatie, althans aan eene demonstratie en dat hierdoor genoegzaam gewettigd wordt het standpunt, dat de heer *Nieuwenhuijzen*, bij de ontmoeting met die Heeren ook op raad van Kolonel *Verspijck*, gemeend heeft te moeten aannemen.

Ook hebben wij kunnen aannemen, dat werkelijk discretie den Heer *Nieuwenhuijzen* heeft weerhouden zijne collega's vroeger over deze zaak lastig te vallen.

Ons voornemen is dan ook om afgescheiden van onze officieele aanrakingen, waarop het gebeurde in geen geval mogt influenceren, ook in het maatschappelijk leven den Heer *Nieuwenhuijzen* niet los

te laten, maar hem onzen morelen steun te geven en hem de hand te reiken.

Omtrent hetgeen hem verder in deze te doen staat, hebben wij gemeend ons geene raadgevingen te mogen veroorloven.

Wij vertrouwen, dat de Heer *Nieuwenhuijzen* niets zal nalaten, wat strekken kan, om hem in zijne eere en zijn goeden naam te handhaven.

Ik meen pligtmatig te handelen door Uwe Excellencie van deze aangelegenheid omstandig mededeeling te doen.

Met de bekende gevoelens heb ik de eer te zijn,

Batavia,

8 November 1865.

van Uwe Excellencie,
de Gehoorzame dienaar,

/WG. A. Prins.

Voor eensluidend Afschrift,

De Algemeen Sekretaris,

1. Zie volgende brief.

Batavia, den 3 November 1865

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Ten gevolge van het onderhoud, dat ik zoo even de eer mogt hebben met EUdG. te voeren laat ik hieronder volgen een relaas van het voorgevallene tusschen den heer *Dorrepaal* en mij.

Zaterdag morgen 28 jl. ontving ik van den Heer een briefje waarin hij mij zijnen wensch deed kennen, mij des achtermiddags van dien dag te 6 uren in tegenwoordigheid van twee zijner vrienden de Heeren *A.I.R. Cramerus* en *Mr. F. Junius van Hemert*, te kunnen komen spreken, over het voorkomende in een geschrift van *S.E.W. Roorda van Eijsinga* "mijn verbanning en wel op blz. 9 waar hij hun van omkoopning beschuldigd onder a anhaling van mijnen naam".

Mij bereid verklaard hebbende daaraan toe te geven, verwoegden zich de heeren *Dorrepaal*, *Cramerus* en *van Hemert* op den bepaalden tijd bij mij en ontving ik hen geadsisteerd door mijnen gastheer den Heer *G.M. Verspijck*.

De Heer *Dorrepaal* gaf als toen te kennen, gekomen te zijn, om van mij te vernemen of al dan niet waar was, het voorkomende bij evengenoemd brochure op blz. 9, dat door mij aan den Heer *Roorda van Eijsinga* zouden zijn medegedeeld, de feiten welke deze hem daarbij ten laste legt. Door mij werd daarop gerepliceerd, dat ik met hetgeen de Heer *Roorda van Eijsinga* goed had gevonden te schrijven, niets gemeens had, dat ik er mij daarom ook niet meê wenschte intelaten, en dat het bovendien niet aanging iemand gehouden te

achten tot eene opheldering omtrent mededeelingen, die zonder eenig bewijs daa rvoor, beweerd werden van hem afkomstig te zijn, en zoo ze plaatsvinden, dan het stellig kenmerk dragen van geheel in vertrouwen, zoogenaamd onder vier oogen te zijn geschied.

Na eene woordenwisseling hierover, waaraan ook de Heeren *van Hemert*, *Verspijck* en *Cramerus* deel namen en waarbij van mijnen kant verder werd beweerd, dat de heer *Dorrepaal* geene bevoegdheid had zich tot mij te wenden doch zich aan den Heer *Roorda van Eijsinga* behoorde te houden, gaven de heeren *Dorrepaal* en *van Hemert* te verstaan, dat zij overeengekomen waren, ieder ontwijkend antwoord van mijnen kant te beschouwen als eene erkenning der juistheid van de bewuste mededeeling.

Mijn antwoord was, dat ik hunne overeenkomst voor mij in geenen deele verbindend achtte en mij niet verkoos te onderwerpen aan de ongeautorale magt die zij op die wijze poogden uitte oefenen.

De Heer *Dorrepaal* zeide alstoen middelerwijl hij opstond om het vertrek te verlaten, dat hij dan verklaren moest *door mij belasterd* te zijn. Waarop ik ten antwoord gaf, dat dit eene *grove onwaarheid* was. Sedert heb ik van den Heer *Dorrepaal* en zijne vrienden althans direct niets meer vernomen, zij zullen mij echter steeds bereid vinden den Heer *Dorrepaal*, zoo deze zich *door mij* in zijn eer gekrenkt acht, deswege satisfactie te geven.

Wat nu betreft de geincrimineerde passage, of liever de aanleiding welke de Heer *Roorda van Eijsinga* tot het schrijven derzelve kan hebben gezocht, zie hier wat daaromtrent in volle waarheid door mij is mede te delen.

Bij gelegenheid van een plegtstatig bezoek mij voor ongeveer 21/2 jaar geleden, door twee pas gehuwde zusters van den Soesoehoenan gebracht, viel bij haar vertrek mijn aandacht op een hoogst smaakvol en sierlijk rijtuig waarmede de Rijksbestierder was gekomen.

Een der bij mij staande personen zeide mij toen, dat de Rijksbestierder dat rijtuig van den Heer *Dorrepaal* ten geschenke had gekregen en toen ik dat een waarlijk fraai cadeau noemde, voegde bedoelde persoon er bij: "O de Heer *Dorrepaal* is altijd zeer royaal. *Deelken* /een geemployeerde van den heer *Dorrepaal* te *Soerakarta*/ kan maandelijks over wel f 1000 beschikken voor de Inlandsche hoofden."

Maakte het schenken van een fraai rijtuig een aangename indruk op mij, omdat ik steeds gaarne zag, dat de landhuurders vriendschappelijkheid en welwillendheid ten aanzien der Inlandsche grooten aan den dag lagen, het denkbeeld eener stelselmatige beschikbaar stelling

van gelden voor Inlandsche hoofden was mij daarentegen hoogst onaangenaam. Nog onder de eerste impressie daarvan kwam de heer *Roorda van Eijsinga* bij mij en heb ik toen met hem over de zaak gesproken, doch geheel in vertrouwen. Het al of niet juiste der mededeeling was toen volslagen onzeker en het is dus geen oogenblik bij mij opgekomen, haar als eene daadzaak aan te nemen of aan genoemden heer voor te dragen. De schijn van het tegendeel door hun aangenomen, is dan ook volslagen valsch en des te berispelijker, omdat het hun zeer goed bekend is, dat de heer *Dorrepaal* buiten eenige bemoeijelijking ter zake gebleven is; iets dat nooit het geval had kunnen zijn, zoo bij onderzoek niet ware gebleken, dat het mij vertelde ongegrond was.

Mij vleyende met het vorenstaande aan het verlangen van UWEd. Gestrenge voldaan te hebben, teeken ik mij met ware hoogachting, UWEd. G. Dw Dienaar

/W.G./ F.N. Nieuwenhuijzen.

voor eensluidend afschrift,

De Algemeene Sekretaris,

Het is duidelijk, Nieuwenhuijzen nam het standpunt in dat hij nooit *Dorrepaal* in het openbaar beschuldigd had, en dat hij zich dus ook niet voor de door flapuit *Roorda* in commissie geuite beschuldigingen verantwoordelijk hoefde te stellen. Maar hij ging nog een stapje verder, hij schreef dat bij onderzoek was gebleken dat het hem vertelde (over de steekpenningen) *ongegron*d was.

Daarmee had hij zich dan volledig gedistantieerd van *Roorda* en het is maar goed dat deze nooit zeker geweten heeft hoe laf zijn `vriend' zich uiteindelijk opstelde. Uit Nieuwenhuijzens relaas blijkt dat het omkoopverhaal dateerde van 21/2 jaar geleden, dus medio 1863.

Roorda schreef zijn artikel in juni 1864, en het is eigenlijk ondenkbaar dat Nieuwenhuijzen na zijn eerste indiscretie nooit op de gedachte gekomen zou zijn om flapuit *Roorda* tijdig op de hoogte te stellen van de ongegrondheid van het be richt, temeer omdat *Dorrepaal* — ook al in verband met de affaire rond de weduwe *Van Zanten* — een geregeld onderwerp van gesprek was.

Er is eigenlijk maar één conclusie moge lijk: Nieuwenhuijzen heeft nooit een onderzoek ingesteld, niemand had behoefte een onderzoek in te stellen en *Roorda* moest hangen.

Een paar jaar later struikelde Nieuwenhuijzen over zijn incompetentie, toen hij als gouvernements-commissaris de leiding kreeg over de eerste *Atjeh*-expeditie. Hij kreeg toch nog een vol ontslag in verband

met `zijn onbe rispelijk leven'.

*

* *

Er was nog iemand anders die last had van Roorda's indiscreties, en wel niemand minder dan GG Sloet van de Beele.

Roorda had immers in zijn verweerschrift in paragraaf 8 (niet 9, zoals Sloet vermeldt) een lijst opgenomen van dingen die hij vriendelijkheidshalve *niet* in zijn artikel vermeld had. Daaronder het volgende:

"Zoo heb ik verzwegen (last not least), dat de landhuurder C. van der Linde, uit Toeloeng onlangs aan de speeltafel aan de heeren Nieuwenhuijzen, Steijn van Hensbroek en mij mededeelde: "Mirandolle 1 heeft te Batavia den gouverneur-generaal nog willen winnen voor de verande ring van landhuur in erfpacht, maar tot antwoord gekregen: `die landhuurders in Solo en Djogja zijn allemaal jakkepoezen' "

In een brief van 4 september 1864 (een dag nadat hij het banvonnis tekende) schreef hij aan zijn minister een brief: "Het zal de aandacht van Uwe Excellentie niet ontgaan dat ik in zekeren opzichte persoonlijk gemengd ben in de zaak van Roorda van Eijsinga, op wie bij mijn besluit van den 3e dezer no 2 art. 47 van het Regerings-Reglement is toegepast."

Verv olgens gaf hij zijn eigen versie:

"Eenige maanden geleden verzocht de Heer *Mirandolle* advocaat te *Samarang* en stiefschoonzoon van den Heer *Dorre paal* aldaar eene particuliere audientie van mij, die ik hem verleende.

Hij deed mij namens de geldschieters aan landhuurders in de Vorstenlanden het voorstel om de ordonnancie van 31 December 1857

Staatsblad No. 116 zoodanig te wijzigen dat die geldschieters hypothecair verb and op de regten die de huurders hebben konden verkrijgen.

Ik merkte hem op dat zoo hij geweten had dat ik verscheidene jaren *1. De advocaat van Dorre paal, tijdens zijn verlof vervangen door Baron van Dedem.*

de regspraktijk had uitgeoefend en dus huur en hypotheekregten kende, hij dat voorstel wel niet gedaan zoude hebben.

Hij trad daarop in verschillende bijzonderheden om aan te toonen den precairen toestand waarin de geldschieters dikwerf verkeerden.

Vele landhuurders komen de verpligtingen die zij ten hunnen aanzien hebben op zich genomen zeer slecht of in het geheel niet na. Hunne crediteuren hebben geene andere dan eene personele actie en hetgeen zij bezitten is in geenen deele in staat bij uitwinning krachtens een te

verkrijgen vonnis het verschuldigde te erlangen.

Aan de geldschieters blijft dus niets anders over, teneinde zich voor verdere schade te vrijwaren, dan te trachten de huurrechten over te nemen en dus zelf landbouwer te worden.

Dat gaat dikwerf met aanzienlijke opoffe ringen gepaard, daar er landhuurders zijn, die de huurregten niet willen overdragen tegen delging hunner schulden alleen, maar nog eene aanzienlijke som gelds daar te boven bedingen.

Dat ik mij bij het vernemen van dergelijke handelingen over die landhuurders, welke haar bedrijven, ongunstig heb uitgelaten, erken ik gaarne. En wie zoude het niet doen?

Ik had echter van de kieschheid van den Heer *Mirandolle* mogen verwachten dat hij geene openbaarheid gegeven zoude hebben aan hetgeen in een vertrouwelijk gesprek is behandeld. Dit is evenwel niet geschied.

Roorda van Eijsinga toch maakt van mijne gegronde afkeuring in zijne memorie van verdediging Par. 9 gebruik op eene wijze die ik niet wil kwalificeeren."

Eerlijk is eerlijk, Roorda had hier alleen de klok horen luiden. Sloet had zich uitsluitend negatief uitgelaten over de landhuurders als slechte schuldenaren en niet (zoals Roorda suggereerde) als slechte beheerders van het land.

17. ROORDA EN MULTATULI

Toen in 1860 de Havelaar uitkwam, sloeg dit boek allerwegen als een bom in. Roorda las het in datzelfde jaar en het was een inspiratiebron: "Kort na lezing dichtte ik den Vloekzang en nog veertien maanden later, zonder den M.H. te hebben herlezen: `De laatste dag der Hollanders op Java in proza' 1 "

Na Roorda's terugkeer in Nederland was het onvermijdelijk dat de broodschrijver Multatuli en de broodschrijver Roorda van Eijsinga, die zoveel gelijkgestemde stukken van elkaar tegenkwamen in diverse *1. Dit stuk is vermoedelijk nooit gepubliceerd. Roorda heeft destijds enkele afschriften aan vrienden gegeven, maar kon zijn eigen exemplaar niet meer vinden toen hij het voor Multatuli wilde opzoeken.*

bladen, in contact met elkaar zouden treden.

Vele jaren na beider dood werd hun correspondentie uitgegeven door Multatuli's weduwe, Mimi Hamminck Schepel (1907, uitgever W. Versluys, Amsterdam). In haar inleiding schrijft zij: "Met goedvinden van Mevrouw Roorda geef ik nu de briefwisseling van de beide vrienden nagenoeg geheel zoals ze tot my gekomen is. Alleen waar het huiselyke omstandigheden van den heer Roorda of, in de latere brieven, de aanraking van Multatuli met zyn kinderen betref, heb ik soms brieven of gedeelten van brieven achtergehouden."

De oorspronkelijke brieven van Multatuli schijnen verloren gegaan te zijn, de brieven van Roorda werden na het drukken teruggestuurd naar zijn weduwe en daar een aantal jaren geleden door Henri A. Etti weer opgehaald bij een dochter van Roorda (mevrouw Schroeder, in Lausanne wonend).

Ze liggen nu in de handschriftenkamer van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, gesorteerd tussen de post die Multatuli per jaar ontving of deed uitgaan. In deze massa vonden wij ongeveer de helft van de gepubliceerde brieven terug. Tijd om ze woord voor woord te vergelijken met de gepubliceerde versies ontbrak ons, we konden wel vaststellen dat er in de eerste jaren weinig weggelaten was, maar dat Mimi in het laatste deel van de brieven nogal fors de schaar had gezet. De achterkanten van verknijpte brieven en enkele losse velletjes bleken af en toe interessante informatie te bevatten. Ook vonden we twee complete brieven van Roorda, gedateerd 11 maart 1883 en 30 augustus 1886 (een antwoord op de laatste brief van Multatuli) die geheel niet in de gepubliceerde briefwisseling zijn opgenomen.

Vervelender dan deze kleine omissies is het feit dat in het boek soms

hele reeksen brieven van Roorda ontbreken, met name in de periode waarin zijn eerste vrouw overleed en hij vermoede lijk met grote problemen kampte (1875). Mogelijk heeft Multatuli die brieven van meet af aan niet (goed) bewaard, mogelijk zijn ze later verdwenen, in elk geval is gedurende een vrij lange periode alleen Multatuli aan het woord.

Ook de eerste brief (gedateerd 12 december 1870) is van zijn hand, en is een antwoord op een (ontbrekende) brief van Roorda. Roorda zit dan in Brussel, Multatuli in Wiesbaden. Multatuli steekt onmiddellijk van wal: "Zeer waarde Roorda. Grooten dank voor uwen lieven brief, die me echter niet familiair genoeg was. Beter u. Sedert jaren, en speciaal voor vyf maanden, verlangde ik u te spreken." Na enige uitleg over zijn financiële situatie die hem belemmert bij het realiseren van allerlei plannen komt hij terzake:

"In een brochure die dezer dagen uitkomt klaag ik over u, 1 dat ook gy door zwygen hen helpt die my smoren willen. Zy hebben gelyk, want als ik op de been kom zal ik regt doen. Maar gy hebt ongelyk hen daarin te steunen. Dat zwygsysteem is ... hollandsch.

Ge zult tot uwe verbazing lezen 1, dat ik uwe verbanning goedkeur. En ik zeg er nu by, dat ik 't ook perfect vind dat men u geen pensioen geeft. Ik zoude u — als *hollandsch G.G.* altyd! — ook gebannen hebben. Ook ik gaf u, als hollandsch minister, geen pensioen. Een derde zaak: myn oordeel over Vryen-Arbeid is 't uwe niet ...

Welnu: in één kwartier sprekens hoop ik u in die drie kwestien aan myn zy over te halen.

Ge zult de billykheid uwer verbanning, 't onbillyke uwer pensionering en de verderfelykheid van Vryen-Arbeid *inzien*, en er zelfs lust in krygen die meeningen voor te staan in 't publiek.

Daarover wil ik u spreken zoodra we een oogenblik kunnen rusten van pompen.

Twee parabels:

Een steen was gespleten. De twee pas-gescheiden zyden die voor 't eerst het licht zagen, keken elkander aan met sympathie. Er was "rym" in de oneffenheid van hare oppervlakten. Hol beantwoordde aan bol, voor 't concave van den een, had de ander iets dat convex uitstak. Al waren ze niet vereenigd, ze voelden dat ze in en aan elkaar passen zouden. Een voorbyganger schopte de beide brokken weg, zoodat het een in de Senne, het ander in de Main viel, waar ze op verschillende wyzen werden afgerond. Toen pasten ze niet meer

op elkander en er was zekere wryving noodig om ze weer tot aan elkander sluitende deelen van een geheel te maken.

Daarom had ik u willen spreken. En ik wil dit nog."

De bedoeling is duidelijk: we zijn uit hetzelfde hout gesneden, maar we passen door omstandigheden niet op elkaar. Maar met wat goede wil kunnen we elkaar helpen en de goede zaak dienen. En daarom moest Roorda zijn zwijgen verbreken en Multatuli eens wat vaker noemen in zijn geschriften. Roorda verweerde zich per omgaande: "Zonder het te willen verongelyktet gy my. Sedert myne verbanning waardeerde ik u dagelyks meer. Gy kreeg de couranten niet, waarin ik u sinds zes jaar myne sympathie toonde: De Opmerker, het Soerab. Handelsblad, de Locomotief. In de 2de courant zeide ik o.a.: Een werk als Max H. schryft men niet met een uitstekend hoofd alleen, daartoe is een groot, warm, edel hart noodig. In de 3de courant vergeleek ik de beh andeling u aangedaan, met die van Byron's nagedachtenis door Mevr. Beecher Stowe en noemde u een groot man. Ik be riep my zoo dikwyls op u dat de Soerab. Courant u myn "afgod" noemde. — De vergelyking met Byron nam van Kestel. *Multatuli's goedkeuring van Roorda's verbanning was ironisch bedoeld: een GG die het goed meende met de Hollandse zaak moest mensen als Roorda wel verbannen.*

ren op. Dat blad is thans bij eene nicht, Mevr. van der Does, geb. Scheltema, uitstekend naar hoofd en hart, die u lief heeft en vereert. Later krygt gy ze.

Ook zou ik uwe zaak meer bepleiten, als niet myn lof u nadeel deed. De hollanders verafschuwen my. Daarop ben ik trotsch. Ook moet ik myne aandoeningen sparen. Elke opwinding baart my onuitstaanbare pynen. Te onmatig geweest in heiligen toom. Myne verontwaardiging is uitgeput. Myn geest is impotent."

En al een paar dagen later kwam het antwoord van Multatuli. Hij moest eigenlijk een artikel schrijven (het geld is op) maar hij kon niet op gang komen en probeerde zichzelf in vorm te k rijgen via deze brief. Het werd een epistel van bijna 20 pagina's gedrukte tekst, waarin Multatuli al zijn favoriete onderwerpen laat passeren, de geldnood, de vijanden, problemen met taal en stijl, de lezers die niets begrijpen, twijfels over zijn kunnen, de petroleum die op is en waarvoor geld ontbreekt, vrouw en kinderen die hem noodgedwongen hebben moeten verlaten. Dit alles in persklare vorm (zelfs voorzien van een noot voor den zetter (die in 1970 deze b rief in handen zou krijgen) en onderbroken door komische invallen. Hij

eindigt met een compliment en een verzuchting:

"Uwen vloekzang kreeg ik van Raat, den majoor, burgemeester van Maastricht. In proza ken ik "den laatsten dag etc.", waa rvan gy spreekt, niet. Zend het my alsjeblieft ... De my wel bekende verzen zyn prachtig! Ik ken niets zóó forsk! En wáár! Een dichter, ziener, profeet, 't is alles een.

Ik heb petroleum. De lamp brandt, maar m'n vingers zyn nog altyd koud. Ik hoop nu te kunnen werken. Ik hoop dat ge nooit weer zoo'n langen b rief krygt. —

Groet uw vrouw en kus de kinderen. De myne heb ik verloren! "

Roorda, kersverse huisvader met 2 dotten van kinderen, was geïmponeerd door deze brief en diep getroffen door Multatuli's treurige omstandigheden. Hij voelde zich als vriend aangesproken, maar zag geen kans in te gaan op M.'s impliciete verzoek om hulp.

"Uw schryven heeft myn gemoed sedert dagen bezig gehouden. Vooreerst denk ik aan uwen treu rigen toestand en dien van uw lief gezin.

Ik zou de kracht missen te lyden wat gy lydt. Maar tevens vrees ik uw verwynt dat ik my slechts bepaal tot banaal, onvruchtbaar medelyden.

Ik geloof dat gy het niet verkeerd zoudt opvatten, zoo ik u als een broeder, met geld tegemoet kwam. Althans ik zou 't van u aannemen als uw lot het myne was. Toch mag en kan ik u niet op die wyze helpen, en ik vrees, dat gy my niet gelooven zult. Mondeling zou ik my beter kunnen verklaren, maar schriftelyk zou ik misschien aanleiding geven tot ongunstige, onverdiende oordeelvellingen, die my diep zouden grieven. Ook heb ik onverwachte lasten te dragen. Myne moeder heeft b.v. anderhalf jaar onder myn dak doorgebracht zonder een cent te kunnen betalen, omdat haar pension nog bezwaard is door uitgaven voor de teringziekte, herhaalde verhuizingen om beter lucht te vinden, begrafenis enz. van myne zuster. Terwyl by myne verbanning byna al myn schuldeischers myne onmacht begrepen, (want verkwisten is een myner organische, constitutioneele gebreken) heeft een hunner (neef en "vriend") my den deurwaarder gezonden om f71400 te ontw ringen aan het kleine kapitaal van myne vrouw, die zwichtte om éclat te voorkomen. Beoordeel my dus niet verkeerd. Kan ik u op andere wyze van dienst zyn, wend u gerust tot my, maar 't is my, hoe innig gaarne ik ook zou willen, onmoglyk u wat geld te zenden in uwen nood."

Het zal voor Roorda, die 19 jaar lang de Indische gastvrijheid beoefend had en zeer losjes in zijn geld zat ("verkwisten is een mijner organische, constitutioneele gebreken") erg moeilijk geweest

zijn om deze brief te schrijven. Maar hij was er van overtuigd dat hij vanwege zijn slechte gezondheid niet lang meer zou kunnen werken, wilde de belangen van zijn vrouw en kinderen voorop stellen (dat was ook de reden van het vernederend vragen om pensioen), en had trouwens alle geldzaken overgelaten aan zijn vrouw die met haar f 1000 rente een belang rijke bijdrage aan het inkomen leverde. Dekker reageerde harte lijk: "Sakkerloot, uwe uitweiding over geldzaken was niet noodig. Gy *moogt* niet. al kon je half." En verderop: "Dat ge — overgelaten aan uzelf — niet zuinig zyt en gaarne geeft ... o, dat begryp ik! De tyd kan weerkomen dat dit eene deugd voor ons is, of althans 'n onschadelyke neiging." En om helemáál duidelijk te maken dat hij niet boos was, vroeg hij Roorda zelfs een taalkundig advies:

"Help me eens aan een goede uitlegging van 't verschil der woorden `indien, als, wanneer'. Ik vrees dat ik 't korte bondige als (ter voorkoming van verwarring met `zoo-als' `gelyk') zal moeten opgeven. Toen ik las van Huet:

`Zoo sterven de (van Lennepsche) Doertoghe's ... indien zy ste rven.' vond ik `indien' zoo gek. En later ben ik zelf aan 't indienen en wanneren gegaan."

Dat was dan een goedmakertje voor een scherpe anekdote waarbij Dekker teruggreep naar een ontmoeting van heel vroeger:

"Weet ge wel dat ik u heb leeren kennen van een allergemeenste zy? Puur, of impuur verachtelyk ... littérairement parlant. Ge kwaamt bemodderd (*t* is beter, meer wáár !) v an Gombong, en verhaaldet — det, o goden! — my, dat ge gesukkeld hadt — komaan: haddèt — onderweg.

En by die gelegenheid ...

En zoo'n wezen wil nog pensioen hebben, en trouwt nog, en krygt lieve kinderen!

Nu, ge verteldet my dat de natuur — van paard of mensch — by paal zooveel "ook zyn tol vorderde ..."

Perfect! Ik had vrede met u. Maar zie, uzelf in de rede vallende, maaktet gy die natuur schoolmeesterlyk harig ... "haar tol" ... jawel! Och, ik had zoo'n hekel a an je! Ge waart nog jong, en al zóó ...

Neen, dat is verkeerd gezegd. Ge waart zoo bedo rven èmdat ge nog jong waart. Opregt gesproken, ik was toen ook nog niet lang genoeg van de school om 't zoo kwalyk te nemen als nu in 't rym van dezen brief te pas komt. Idee 41."

Roorda's braaf volgen van de taalwetten, samen met zijn geneigdheid om zichzelf te verliezen in citaten, werd door Multatuli geregeld gehekeld, en Roorda (die bepaald geen hoge pet van zichzelf ophad) gaf dat grif toe: " ' Is waar. Ik citeer te veel. Wie niet ryk is, leent van anderen. Misschien tevens uit ydelheid." Hoewel beide heren geregeld met elkaar in de clinch lagen, groeide toch een grote wederzijdse waardering. Het over en weer ophemelen nam soms zelfs wat overdreven vormen aan. Dat gaf mr. P. Brooshoof in 1908 (recensie van de toen net uitgekomen briefwisseling) de volgende woorden in de pen:

"Openbaar gemaakte particuliere briefwisseling tusschen mannen van naam is als sla met een preitje voor iemand die geen prei kan uitstaan. Voortdurend lievigheden, aai-pootjes, adoration mutuelle. Zij voelen zich niet slechts tot elkaar aangetrokken, maar ook tegenover elkaar hoogst gewichtig. Die stemming moet erin gehouden worden. Streel je mij, ik streel je weer. Wat heb je *dit* heerlijk gezegd, wat heb je *dat* mooi gedaan! " en verderop: "Zij verknuffelen zich veel te veel in wederkeerige bewondering. (...) Nu en dan een kleine schijn-uitval over een woord, een te lang zwijgen, een door eigen sarcasme reeds goedgepraat leugentje, maar het is als een minnaressen-tikje op de wang, en er volgt dan ook een 'op u kan ik niet boos zijn' of ander goedigheidje."

Dat gevoel k rijg je inderdaad ook nu nog, het wederzijds bewieroken gaat wel eens overvullen. Maar voor de briefschrijvers zelf overvulde deze correspondentie kennelijk een duidelijke behoefte. Temidden van het eeuwig broodschrijven en polemiseren was het voor hen kennelijk een welkome afwisseling om af en toe te kunnen uithuilen en zeuren aan de borst van een toegenegen penvriend.

Multatuli kon nooit genoeg krijgen van waardering en Roorda gaf die in ruime mate en kenne lijk ook met voldoende eigen inzicht om het compliment voor Multatuli waardevol te maken. Omgekeerd pepte hij Roorda op, die leed aan een voortdurend besef van zijn eigen minderwaardigheid qua kennis en schrijfstijl. De citaten liggen voor het oprapen:

"Ik weet van veel weinig, van niets veel, en zou wel corrector bij een groot uitgever willen zyn, om my te dwingen tot het opdoen van meer afgeronde kennis", "Ben ik vry dan ga ik werken, denken over de Fr. omwenteling van 1789. Dat is een grootsch onderwerp en er valt op dat gebied nog a glaner. Met myn styl kan ik niets winnen, met myn denkbeelden en kennis tot heden nog minder. Alleen myn

Vloekzang zal blijven leven. Maar dat is my niet genoeg. Ik wil, nog liever dan te schryven over 1789 een niet thatenloses Leben. Daarom wensch ik in Indië nog spoorwegen en kanalen aan te leggen. Ondanks myne gebrekkige kennis, zou ik een goed directeur van Openbare Werken zijn." Of ergens anders: "Mislukt militair, mislukt ingenieur, mislukt publicist en, zonder myn huwelijk, mislukt mensch! "

Daartegenover stelde Multatuli het steeds weerkerend geklaag over de noodzaak van broodschrijverij (pompen of verzuipen) die het hem onmogelijk maakte om al zijn tijd aan de goede zaak te kunnen geven.

Multatuli's keizersdroom kwam in de loop van de correspondentie hier en daar naar voren. "Als ik keizer was, zou ik in m'n kabinet een écriteau hangen: `Weet te weigeren! (...) Als ik keizer was! Ge kent den wensch van Archimedes. Ja, ja, dat ééne punt! "

(Een hefboom en een vast punt zouden volgens Archimedes voldoende zijn om de wereld te kunnen verplaatsen.)

Roorda reageerde welwillend: "Ware 't my gegeven de zaak optelossen, ik maakte u keizer van Java, met of zonder cultuurstelsel. Dat moet gy weten. 'k Ben zeker dat de Javanen 't goed by u zouden hebep. Maar die oplossing schynt my een droom toe. 't Zou my veel waard zyn te weten hoeveel inlanders aan u denken."

Dekker antwoordde: "Nu ben ik aangeland op de hoofdzaak in uwen brief. Ja, de javanen zouden 't goed by my hebben, als ... Welnu, laten we 't dan daarheen sturen. Een droom, zegt ge? Soit. Maar als nu de eerste stap tot zoo'n zaak, zóó is, dat hy ook zou moeten aanbevolen worden, al ware de mislukking van 't eindplan eene zekerheid, waarom dan niet dien stap te doen."

In een ontbrekende brief moet Roorda duidelijk gemaakt hebben dat hij toch maar liever niet medeed met Multatuli's plannetjes, want in een volgende brief (febr. 1872) schrijft deze: "In die andere schaakparty waarin ge geen deel wilt nemen, geloof ik goed te staan. Dit moet u vreemd schynen. Ik houd uw `neen' voor ondoordacht en wanhoop niet u tot een flink `ja' te bewegen. Hoe dit zy, ik wil winnen, en hoop u eenmaal te doen inzien 1 e dat het kan 2e dat het beproeven pligt is."

Maar Roorda bleef te weinig meewerken. Op 6 mei 1872 schreef Multatuli weer een zeer boze brief over het feit dat Roorda een paar artikelen had geschreven zonder zijn naam te noemen: "Ja, ik heb 't land! 't Verzwegen van myn naam is geen omissie, 't is op dat

terrein commissie, 'n handeling, 'n feit."

Nu stond Multatuli voor Roorda wel op een voetstuk, maar hielenlikken was zijn natuur niet, en hij gaf de grote schrijver onmiddellijk z'n vet:

"Ook ik heb 't land op u en met meer recht. Als ge nagedacht hadt over 't geen ik in 't gendsche Volksbelang over uwe meening omtrent den godsdienst geschreven hebt, zoudt ge minder nydig zyn. Gy vindt dat toen zo hartelyk. Heden krygt ge via Gendringen weder eene courant, waarin ik me op u beroep (de Telegraaf 4 Mei). Maar zoo ik by elk opstel uitsluitend naar u verwees, zou ik nog minder doeltreffen dan ik doe. Men zwygt u nu eenmaal dood als heethoofd, beeldstormer. Juist daarom sar ik die lieden met een beroep op "gematigde, bedaarde, algemeen geachte, wetenschappelyk gevormde" natuurvorschers van beroep.

In een volg. art. zou ik weder anderen noemen, niet uit pronk met citaten, maar om hen althans beschaamd te maken door het groot getal van degenen die zy niet aandu rven en die tot verschillende richtingen behooren. Anders zeggen zy: ge zyt eentonig, dus ve rvelend. Ik zou dus noch u, noch my zelven dienst doen door altyd te herhalen: "Multatuli zegt dit en dat". Wilt ge Constantyn 1 niet verdedigen, laat het dan.

Gy behoort, naar 't schynt, ook al tot de tallozen, die beter hunne rechten kennen dan hunne verplichtingen. Gy laat nog altyd de beschuldiging op my rusten uit "Nog-eens-Vrye-Arbeid", dat ik u verloochend heb. Duizenden die 't Noorden niet lazen zullen 't nog altyd gelooven. Sinds byna 1 1/2 jaar laat ge de belofte van "schitterende voldoening" onvervuld."

Roorda eindigde met de mededeling dat hij binnenkort uit Brussel ging verhuizen. "Maar zeer zeker vestig ik my niet in uwe nabyheid. Wy zouden dikwyls twist hebben." Voordat hij de brief van Roorda ontving, stuurde Multatuli al een verzoenend bericht: "Beste Roorda! Als ge boos zyt over m'n b rief van gister word dan maar weer goed. Le fait est dat ik gister een ware ongeluksdag had". En later is hij alweer zeer goedgeluimd: "Beste Roorda, gister kreeg ik je kwaaië brief. Ei, wil je juist heen reizen waar ik niet ben? Dat hoop ik je te beletten! Ik wou juist dat je by my in de buurt was."

De behoefte om elkaar eens te ontmoeten, speelde in de eerste jaren van hun correspondentie voortdurend een rol.

Ongetwijfeld kenden Douwes Dekker en Roorda elkaar al enigszins van vroeger. Multatuli wist (zoals uit de eerder geciteerde he rinning

blijkt) zelfs nog precies wanneer ze met elkaar kennis maakten, in Gombong, tijdens Roorda's militaire tijd. Het is moege lijk dat ze elkaar nog ontmoet hebben gedurende de weken waa rin Douwes *1. Roorda's nicht, mevr. M.F. W.C. van der Does- Scheltema, schrijfster van de novelle Hilda onder het pseudoniem Constantijn.*

Dekker logeerde bij zijn broer Jan, die als tabaksplanter in Rembang min of meer Roorda's buurman was tijdens diens kortstondig commercieel avontuur.

Maar van echt `kennen' was geen sprake, en Multatuli schreef dan ook in 1871: "Op 't congres 1868 (?) sprak ik iemand voor u aan" (dat was Roorda's jongere broer Sytze, een dominee met spiritistische belangstelling, die enkele jaren na Multatuli's dood een boekje zou uitgeven met uitspraken afkomstig van een zich Multatuli noemende geest).

"Ik zag wel dat ik my vergist had, maar gelykenis was er."

Al vrij snel na het begin van hun correspondentie volgde het eerste verzoek om eens samen te komen (eind 1871).

"Een voorstel! Zou uwe gezondheid het toelaten — 't is zoo koud — eens hier te komen? Maar s.v.p. niet korter dan 8 dagen. Ik kan my niet uiten in een uur, vooral niet in een bepaald uur. En nu de kosten. Heb je net precies geld genoeg voor de reis? Dat is niet veel. En hebt ge 't niet, en was dat het eenige bezwaar, dan zal ik trachten het u te zenden. Hier zult gy niets noodig hebben. Ik wacht eenig geld van Funke. Sakkerloot, dat is een goed idee. Als de kou u niet weerhoudt, doe 't dan. Ik ben zeker dat ge u uw reis niet beklagen zult. Ja, daar ben ik zeker van. Ik zal u hartelyke confidences doen. Waarom ik niet by u kom? Wel, omdat ik in Brussel schulden heb die my vreeselyk drukken."

Maar Roorda zat in geldnood en hield de boot af:

"Beste Roorda, uw b rief deed my geen plezier, want ik had my veel voorgesteld van uwe komst. Wacht nog 'n paar maanden, dan heb ik pensioen, zegt ge. Nu goed! Ik geloof dat het zeer nuttig wezen zal elkaar eens te spreken. Voor alles wat ik van u ontwaar heb ik veel sympathie, en ook by u voel ik hart jegens my. Behalve de hieruit voortvloeiende aandrang tot meedeelen, houd ik het voor taktisch gepast, waar 't te pas komt in één rigting te arbeiden. Ik wilde daarom myn streven aan u duidelijk maken. Uit myn publieke schryvery blykt het niet. Wat ik zeide hield ik voor waarheid, maar ik ontken aan publiek de geheele waarheid schuldig te zyn. Die wou ik u openbaren, en 't zal dan aan u staan dat program aantenemen of

aftewyzen. In allen geval heb ik my dan 't plezier gegund u een bewys van vertrouwen te geven."

Een half jaar later was de behoefte aan een taktische bijeenkomst niet verminderd bij Multatuli:

"Ik hoop altyd eens 'n dag of 14 met u zamen te zyn. Ik heb 'n vervloekten hekel aan schryven. 't Is zoo onvolledig, en baart altyd misverstand, altyd. Nu bijv. Ik kan me zoo begrypen hoe ge meent dat ik "genoemd" wil worden. Ja, maar volstrekt niet om dat noemen. Integendeel, 'k heb 'n hekel aan publiciteit. Maar in 'n paar zaken: Indische beroerdheid en moderne knoeiery, kan ik niet velen dat men 't m'n tegenstanders zoo maklyk maakt my te ignoreren. Dat is het! "

Juni 1872 kwam Roorda (die bezig was met het zoeken van een woning in Zwitserland) met een voorstel dat Multatuli in ontsteltenis verwierp:

Den Haag, 29-6-'72

W. D. !

Dinsdagavond ga ik van Br. over Luxemb., Metz, Straatsb. naar Bazel, Yverdun en Estavayer, a an het meer van Neuchatel, om op laatstgenoemde plaats eene woning te huren. Kan ik u vrydag, op myne terugreis, ergens ontmoeten, b.v.b. te Straatsburg, of eene plaats tusschen Str. en Br.? Antwoord s.v.p. naar Br.

Groet uwe Beatrys vriendelyk voor my.

Uw vriend,

Roorda.

Boomfluiterswater, No. 3.

Wiesbaden, Zondag 30 Juni 1872.

Beste Roorda, Uw b riefje doet my sch rikken! Kunt ge niet nog 'n beetje verder wegga an ? Ach, waarom niet eerst eens hier in de buurt rondgezien? Voor de hollandsche pers is Neuchatel ook niet alles! Ik kan onmogelyk van huis, onmogelyk! Ik zie uw route na op de kaart, en vind dat ge byna even goed over Wiesbaden komen kunt, al ware 't dan maar op de terugreis. Van hier uit, naar Brussel, sluit de spoor aan. Wie van hier vertrekt 's middags d rie uur, vindt te Keulen een nachttrein gereed naar Brussel, en men is dan 's morgens vroeg dáár.

Dat is wel vermoeiend, maar uw tegenwoordige itinéraire waarachtig niet minder!

Ik ben zeer verdrietig over uw plan. 't Is uit de wereld, dunkt me!

Juist heden ontving ik m'n vyfde acte. Maar uw hoofd kan er nu niet

naar staan, dat ding te lezen. Och, 't spyt me zoo!
Ik had al dagen naar tyding van u uitgezien, en wou er om vragen. En nu kryg ik op eenmal dat be richt! Neuchatel!
Verbeel je eens dat het daar u of de uwen niet bevalt? Wat 'n getob om er weer vandaan te komen.

Hartelyk gegroet

t.a.v.

D.D.

Denk niet dat het dorheid van me is, u niet optezoeken op uw terugreis. Ik kan niet. En ... dat zou ook een veel gejaagder ontmoeten zyn, dan ik me voorstelde. Ik had u zoo graag veertien dagen kalm hier gezien.

Dat ik niet reeds lang te Brussel kwam, is wyl ik 't geld nog niet heb, my daar schoon schip te maken. En ... dat maakt me zoo lam en ungeniessbar! Och, bedenk je nog eens!

't Lykt wel of ge uw bedreiging van verleden uitvoert, om ver van me te gaan! Welnu, ge hebt ongelyk. Foei! "

Van een ontmoeting kwam dus niets, en enige tijd haperde de correspondentie: "Ik wou u niet schryven omdat ge my lomp hadt behandeld" (Roorda, sept. '72). Maar in november 1872 kwam het er dan toch van. Roorda bezocht Multatuli in Wiesbaden en het samenzijn is beide partijen enorm bevallen (meegevallen?). Roorda schreef:

"Ik heb sedert ons samenzyn vreeselyk het land over den grooten afstand, die ons scheidt. Gy weet dat ik voor myne kinderen en myne gezondheid aan 't meer van Genève ben gaan wonen; hier kunnen zy vryheids- en gelykheidslievende burgers worden. Maar wat bindt u aan Wiesbaden? Zoudt gy in Genève niet vry en naar uw genoegen zyn? "

En Multatuli reageerde: "Och, ik had u zoo graag langer hier gehouden".

Verdere ontmoetingen zijn in de gepubliceerde correspondentie niet geregistreerd, wel bevatten de correspondentiemappen in de handschriftenkamer van de UB te Amsterdam nog een los velletje in

Roorda's handschrift dat (blijkens andere mededelingen) moet dateren van na 1875 en waarop staat: "Toen ik u de laatste maal verliet nam ik mij heusch voor nimmer meer bij U te komen en gaf dit ook te kennen in een b rief aan Versluys. Maar ik voelde mij later weer tot U aangetrokken."

Vriendschap, maar wel een erg emotionele v riendschap tussen twee heren met erg lange tenen.

Multatuli verwoordde zijn visie in mei 1872:

"Ik wil uw vriend zyn en blyven. Dit verklaar ik uitdrukkelyk, en ge zult me, met of zonder booshedens, vereeren met daarop staat te maken. Let wel, dat ik geen enkelen "vriend" heb. Ik zou buiten u niet weten, wie? En dat hoeft ook niet."

Dit uitgangspunt was sterk genoeg om tot het eind van Multatuli's leven de correspondentie op gang te houden, al verminderde de frequentie in de loop van de jaren. Meermalen deden ze elkaar het aanbod tot financiële hulp, maar in de praktijk schijnt het daar toch nauwelijks van gekomen te zijn:

"Als uw geld weg is, kom dan met uw heelen troep waar ik dan wezen zal. Zoo-iets geeft inderdaad kracht. Ik kan veel meer leveren dan ik tot nog toe deed, als ik maar goed gestemd ben, en dat zou 't gevolg zyn van uw débâcle. Komiek! " (Multatuli, juli 1873).

"Wy hebben hartelyk gelachen om uw aanbod onze bende te onderhouden." (Roorda, juli 1873)

Op een bepaald moment was er zelfs sprake van dat Roorda geld zou kunnen verdienen met het voordragen van de Vorstenschool:

"Ik wil je in Vorstenschool trekken. Ziehier hoe.

Is er iets tegen, dat ge, indien het stuk naar uw inzien zich daartoe preteert (Ik zeg ja!) een lezing over Vorstenschool klaar maakt, om daarmee in 't geschikt seizoen (October?) in Holland optetreden?

Ik verbeeld me dat gy opgang maken zoudt, en daarmee allicht 'n paar duizend gulden ophalen. Ik zelf zou graag 't stuk (of fragmenten er uit) door u hooren lezen. Ik weet dat ge goed leest.

Nummer een is dat je 't stuk in z'n geheel hebt. Antwoord dus niet op m'n voorstel voor ik 't u zenden kan. En juist omdat ik zoo op uw medewerking gesteld ben, leuter ik zoo met toezenden. Maar weldra krygt ge 't. Er mankeert maar één vel aan.

Ge begrypt hoe uw spreken over V.S. en 't voordragen van fragmenten daaruit, 't ding populair zouden maken. En dat wil ik!

Nog iets: uwe voordracht en opmerkingen zullen onze min ontwikkelde acteurs op den weg helpen. Ik van myn kant zou u 'n paar wenken geven." (Multatuli, juni 1872)

"Waarde Dekker! Ik ben begeestert door uw meesterstuk. De woorden van Hanna, die niet wilde dat Herman naar 't hof zou ga an , en het vervolg, heb ik niet met droge oogen kunnen lezen. Ik vind 't zeer hartelyk van u, dat ge my met eene lezing over V.S. geld wilt doen verdienen. Maar ik heb geen talent genoeg om hoorders te lokken die 't ontroerend drama tehuis gelezen hebben. Ik zou na

't stuk te hebben ingestudeerd, eens moeten waarnemen hoe myne voordracht werkt, byv. op u, Mej. M.S., Constantyn, myne vrouw, myne moeder. Kon ik maar eens by u komen! " (Roorda, juni 1872)

Behalve het uitwisselen van complimenten, informatie over beider schrijverij, gezondheidstips (zowel Roorda als Multatuli werd geplaagd door allerlei kwalen) bevat de briefwisseling af en toe een discussie over de onderwerpen die hen bezig hielden, maar door het nu en dan ontbreken van een brief en veelvuldige verwijzingen naar elders gepubliceerde artikelen zijn die discussies niet goed te volgen. Een enkele keer kwam de kwestie van de V rijke Arbeid naar voren, waar Roorda nog steeds een voorstander van was en Multatuli niet. De laatste merkte al in het begin van de briefwisseling op: "Vrye-Arbeid? Ik meen dat ge er vóór zyt. Dat verwondert me. Wilt gy de Weledele Heeren Dorrepaal en consorten tot prinsen maken? Dat is al te edelmoedig. (...) Neen! Laat Nederland en hier en ginds blijven wat het is, tot op den stond der finale afrekening."

Voor Multatuli was de zaak duidelijk: Cultuurstelsel of V rijke Arbeid is in feite hetzelfde, het betekent voor de bevolking 'pompen voor Sloet of pompen voor Dorrepaal'. Daarom had hij ook iets tegen Roorda's heftige aanval op Dorrepaal: "Uw boekje over den stryd met Sloet Droogstoppel & Co bevat my niet. (...) De hoofddruk is en blijft: sakkerloot, wat is zoo'n landhuurder, zoo'n particuliere industrieel een *Piet!* Hy kan de menschen doen verbannen! " (december '71)

Hij verkoos uit taktisch oogpunt het Cultuurstelsel, want dan kon de regering aangevallen worden en was de kans op een nieuw beleid, een radicale omwenteling, groter: "Wy mogen niet meewerken tot verplaatsing van 't domicilium citandi der enorme leugen die zich Holland noemt. 't Zou me zeer onwelkom zyn als de deurwaarder die te zyner tyd moet aankloppen te Buitenzorg' een 'verhuisd' ten antwoord kreeg. Denk daarover eens goed na, en bekeer u van Vryen-Arbeid". (december 1870)

Roorda antwoordde voorzichtig: "Zoo ik ooit omtrent vryen arbeid bekeerd word, zal het zyn door u."

De discussie kwam af en toe even naar boven, maar geen van beiden had behoefte om er een kwestie tussen hen van te maken. In 1872 schreef Roorda nog: "Het spyt my oneens te blyven met u omtrent vryen arbeid. Dat vermoedelyk geen Nederlander zyn kapitaal op Java wagen zou als wy daar geen bajonetten en residenten hadden, is waar. Dat wy groote moeilykheden met vryen arbeid zouden hebben, als al de regenten ons tegenwerkten, is even waar. Maar dat de

eerlyke vryarbeiders daar hun werkvolk krygen door omkoopning en iets anders verlangen dan de eerlyke ondernemers in Europa, is onjuist. Hebzuchtigen zyn zoowel hier te vinden als daar."

Dat eerlijke ondernemers dun gezaaid zijn vergat Roorda gemakshalve.

Tien jaar later erkende hij: "Ik heb nog altyd een te naieven dunk van de menschen. Daarom blyf ik ongeneeslyk ook in zake particuliere nyverheid in Indië. En ik heb toch zooveel exploitatiezucht gezien, zelfs hier, waar ik zoo weinig lieden ken." (maart '82)

Een vermoedelijk ongewild vrolijke noot in de briefwisseling vormde de poging tot correspondentie-schaak die ze in de eerste maanden van 1872 ondernamen. Multatuli, die zichzelf een middelmatig schaker noemde, deed het voorstel, stuurde Roorda een instructieboekje, gaf hem wit en bepaalde de eerste zet: "Dus e2-e4, e7-e5 en ik wacht uwen 2den zet. Doe geen zet voor ge 't boekje ontvangen hebt en wat ingezien".

Omdat de zetten deels via de achterzijde van de adresband van kranten verzonden werden, is de partij niet te volgen, maar uit de correspondentie wordt duidelijk dat Roorda er geen snars van begreep.

"Ik schaakte altyd weinig, en gevoelde daarover leed, want ik meende dat alle mannen waar iets in zat, dolle liefhebbers van *1. In Buitenzorg stond het paleis van de GG.*

schaken waren. Ik wil my beteren. Misschien komt er dan iets in my. Begin dus maar. Ik zal een goedkoop bord koopen", meldde hij al voor de aanvang van de titanenstrijd.

En na enkele zetten deed hij mededeling van een ramp: "Door eenige onvoorzichtigheid zijn de pionnen van uw spel en eenige officieren omgevallen. Zoo goed en zoo kwaad mogelijk heb ik ze weer opgesteld, want ik had helaas! geen' ligger van onze zetten aangehouden. Ziehier, zoo ik mij niet bedrieg, den stand van Uw spel" (volgt een geschatte opstelling).

Hij voegde er aan toe: "Ik vrees een hartstochtlooze, dus onwaardige partner van U te zijn. Maar een offer is 't mij in 't geheel niet."

Na korte tijd maakte Multatuli er een eind aan:

"Beste Roorda, De schaakparty is uit. En (ook) ik heb slecht gespeeld. (Dat "ook" is een douceur voor u). Reeds twee zetten geleden namelyk had ik moeten spelen wat ik nu doe: M'n koningin op d 7, den mat dreigende op h 3. De eenige zet die uwen dood kan vertragen is: f 1 - f 2. Dan kan uw koning nog op g 1 gaan, doch is ook daarna (h 3 - g 2) mat.

Zeg me ronduit of ge voor uw eigen genoegen en niet om mynentwil nog 'n party speelt.

Maar kerel als ge, of door zorgen, of door gebrek aan lust, het boekje er niet by neemt dan bereikt ge 't doel niet dat ik my van 't schaken voorstel, en dat ik dan ook inderdaad gewoonlyk bereik. Het doet me werken. 't Wekt me op, etc. Ik heb veel aan schaken te danken. 't Is me een "borrel", den eenigen dan ook dien ik drink."

Roorda bleef er nog een tijdje over natobben:

"Zou ik by het opzetten van het schaakspel misschien koning en koningin verkeerd geplaatst hebben? Ik meende, dat men ook de koningin rokeeren mocht en bij uw' 12en zet schreeft ge, geloof ik, "smalle zyde".

Zet maar weder eene nieuwe schaakparty op. Misschien raak ik later zelfs verslaafd aan dat borrelen."

Maar Multatuli dronk zijn borrel liever elders, het is er nooit meer van gekomen.

Hoe aardig ze elkaar ook vonden, ze zagen toch wel elkaars beperkingen.

Zo schreef Roorda in 1886 aan Domela Nieuwenhuis over Multatuli: "Hij is een voorstander van despotisme, van faire grand. Bij hem is de te weelderige verbeelding *la folie du logfis*. Hij zou dictator willen zijn. *Lui, encore lui, toujours lui*".

En in een andere brief: "Genieen zijn meestal dictatoriaal. Ook hij werd bedorven door lof en geeft nu orakelspreuken. Hij vindt het een toppunt van staatswijsheid zich onfeilbaar te verklaren (weinig rijmend met zijn schrijven: minimum van staatsbemoeiing). Zijn karakter is minder groot dan zijn geest, maar wij kunnen gerust aan de Droogstoppels overlaten dat te meten. Wij staan op zijn denkersschouders en moeten niet ondankbaar genoeg zijn jegens het lot en eischen dat het ons een nog grooter man gegeven had. (...) Krijgt Multatuli ooit macht, dan is 't nog tijd genoeg zede lijken moed te toonen tegenover zijn heerszucht."

Omgekeerd toonde Multatuli zich af en toe wat ongeduldig met Roorda's al te grote recht lijnigheid en totaal onvermogen om te complotten. Maar in 1875 gaf hij Roorda toch diens grootste cadeau in zijn leven, de onsterfe lijkheid via noot 5 van de Havelaar, waarin hij de Vloekzang citeert en prijst. 1 Dat is dan eindelijk de genoegdoening waar Roorda al heel lang op wachtte, sinds Multatuli hem in de brochure 'Nog-eens: Vrye Arbeid' ervan beschuldigd had mee te werken aan het 'zwygstysteem', bedoeld om hem — Multatuli — te smoren.

Aan het slot van de briefwisseling wordt de toon van Multatuli moedeloos. Hij had steeds meer problemen met het leveren van teksten, en wat had het allemaal voor zin? Er kwam toch niets van

de grond. Hij probeerde ook Roorda te infecteren met zijn moedeloosheid, maar die was nog lang niet uitgeschreven en klaagde alleen over het afnemen van het aantal bladen waarin hij terecht kon: "... in Nederland verlies ik telkens een blad: den Dageraad (die niet betaalt,) den Spectator (3 centen per regel,) de Lantaarn (die niet betaalt,) Bruinsma's Schoolblad (2 gld. per kolom! !) De menschen zyn bang en inconsequent. Zy vragen my om "kantige" bydragen, en als ik aan hun verlangen voldoe, kruipen zy in hun schulp: "Ons eerste streven moet toch zyn gelezen te worden;" "men vindt ons reeds te bout," enz. Maar waarom zich dan tot my gewend?" (juni 1885)

In zijn laatste brief aan Multatuli (30 augustus 1886, niet gepubliceerd) klaagt echter ook Roorda over de nutteloosheid van zoveel inspanningen die hij zich in zijn leven getroost had.

Multatuli overleed in februari 1887. Roorda had toen nog 10 maanden te leven, die hij ondanks zijn twijfels bleef vullen met het schrijven van vele artikelen, nu vooral in Recht voor Allen, het blad van Domela Nieuwenhuis die in zijn laatste levensjaren belangrijker voor hem was dan zijn oude vriend Multatuli.

1. Vreemd is dat Roorda Multatuli al in 1870 (pagina 11 van de briefwisseling) bedankte `voor de onsterfelijkheid die uwe noot over den Vloekzang my geschonken heeft'. Mimi Douwes Dekker-Hamminck Schepel voegde hieraan toe `Zie noot 5 op den Havelaar', maar dat kan niet juist zijn want die noot verscheen pas 5 jaar later. Een verklaring heb ik niet kunnen bedenken.

18. BRUSSEL, ROLLE, GENÈVE EN CLARENS

De correspondentie met Multatuli is de voornaamste bron voor kennis over de jaren die Roorda na zijn verbanning in Europa doorbracht. De eerste jaren verbleef hij afwisselend bij zijn jongere broer Sytze, de dominee te Grevenbicht, en bij zijn moeder in Delft. In de loop van deze tijd leerde hij Selinda Elisabeth Bolomey kennen, met wie hij trouwde. Ze vertrokken naar Brussel, want Roorda had een acute hekel aan de Nederlanders gekregen. Later schreef hij aan Multatuli: "Ik begryp niet hoe gy onder dat volk kondt wonen. In den Haag liep ik alle dagen met gebalde vuisten, zelfs in den tyd der verloving aan de zyde van myn meisje. Daarom trokken wy naar Brussel..."

Daar werd op 15 oktober 1869 dochter Marie geboren en op 30 november 1870 Henri Philippe Benjamin.

Om aan de kost te komen, schreef Roorda in allerlei bladen. In de loop van de jaren werd dat een kolossale rij, want door zijn niet te temmen felheid verloor hij geregeld een krant. Toch leerde hij op den duur een scheiding aan te brengen tussen bladen die hij puur als broodschrijver voorzag van nieuwtjes op allerlei terrein en bladen waarin hij zijn betogen kwijt kon.

Een (vermoedelijk niet complete) lijst van de periodieken waaraan hij meewerkte:

De Locomotief, Oost en West, Tolk van den Vooruitgang, Bataviaasch Handelsblad, de Nederlandsche Spectator, Het Vaandel, de Javabode, de Indische Opmerker, Recht voor Allen, Oostpost, Groninger Weekblad, Soerabajaasch Handelsblad, Padangsch Handelsblad, Het Noorden, Deventer Weekblad, Sneeker Courant, de Telegraaf, de Lantaarn, De Tijdspiegel, La Révolté, La Philosophie positive, Het Vaderland, de Dageraad, de Vrije Gedachte, de Levensbode, Indisch militair tijdschrift, Bruinsma's Schoolblad, Het Nieuwe schoolblad (Versluys).

Als Roorda medewerker van een blad werd, dan placht hij dat ook stevig aan te pakken en kon men in v rijwel elk nummer rekenen op een uitvoerig artikel van zijn hand.

In 1870 meldde het Indische blad de Locomotief: "Per vo rige mail ontvingen wij een eerste bijdrage van den Hr Roorda van Eijsinga als medewerker van de Locomotief. Deze aanwinst, gevoegd bij de menigvuldige bijdragen van onze overige medewerkers in Europa en Indië, stelt ons in staat om voortaan ook des Donderdags een nummer te publiceren. De abonnementsp rijs wordt niet verhoogd."

En inderdaad, de `brieven van Roorda aan de Locomotief' zoals zijn rubriek heette, zijn van avondvullende lengte. Op glad ijs begaf hij zich niet, de artikelen gingen over Franse Politiek, de Zd-Duitse kwestie, porientilatie, atap daken, wijsge rig aren lezen in filosofische tijdsch riften enz.

Helaas betaalde de Locomotief traag (de abonnementsprijzen waren dan ook niet verhoogd) en toen Roorda aandrang op zijn honorarium kreeg hij een beledigd b riefje van redakteur Van Kesteren die hem erop wees dat hij zèlf ook niet snel was met het afbetalen van zijn schulden (Roorda had er vele). Na enige tijd stopte Roorda dan ook noodgedwongen zijn medewerking aan de Locomotief, om er jaren later weer in terug te keren.

De eeuwige geldnood en het geleidelijk aan afnemend vertrouwen in de goede afloop van de bemoeienissen van GG Loudon brachten hem er in januari 1872 toe te solliciteren: "Ik heb dan ook maar gisteren geantwoord op eene advertentie van een eigenaar van groote steengroeven bij Metz, die een' representant vraagt. Het ging niet de bon coeur, maar il fait bien que je vive. Verbeeld u dat ik voor dien man moet reizen in de omtrek van Wiesbaden! Heer lijk! Maar zoo de onderhandeling wordt voortgezet, zal zij, vrees ik, wel worden afgebroken. (...) Misschien bezorgt de watersnood op Java mij eene plaatsing." (ongepubliceerd gedeelte van een b rief aan Multatuli). In 1872 kwam een eind aan het verblijf in Brussel. Aan Multatuli schreef hij op 8 mei:

"Ik word gerechtelyk ve rvolgd wegens hoon door een smeerlap, die, als lid v.h. Bestuur der Nederl. My. van Weldad. alhier, door my werd beschuldigd aan eene behoeftige moeder hulp te weigeren, omdat zy hem hare dochter niet verkocht. Van Lee had my de kastanjes uit 't vuur doen halen. Noch hy, noch de 65 andere leden, waaronder de gezant, durfden my steunen. Vale. Ik zal u 't gerechtelyk verhoor zenden. Daarna verhuis ik naar een ander land."

Het liep met een sisser af: "Staande de zitting werd ik vrijgesproken door de Brusselsche rechtbank" (Een aanzienlijk roover, Verzamelde stukken uit Recht voor Allen, pag. 28).

Wie de door Roorda gehoonde smeerlap was heeft hij nergens gemeld. De enige andere plek waar hij op deze zaak terugkomt is in de necrologie van Stieltjes, waar hij schrijft dat deze in 1875 wilde proberen om bij de nieuwe GG Van Lansberge voor de zoveelste maal Roorda's eerherstel aan de orde te stellen. Roorda raadde het hem af. Weliswaar had hij Van Lansberge nooit aangevallen, maar

deze moest toch een wrok tegen hem koesteren omdat hij als Nederlands gezant "zich bij zekere gelegenheid in de Nederlandsche Maatschappij van Weldadigheid, te Brussel, waar van hij *eere-voorzitter* was, even ellendig gedragen had als tal van zijn landgenooten (hoofdambtenaren, oud-hoofdambtenaren, oud-hoofdofficieren, ridders van de beide Nederlandsche Orden voor deugd en moed, "mannen van eer", verdedigers weduwen en wezen, hogepriesters van de openbare meening, koffielords, enz.), terwijl de heer Bara van mij zeide tot mijn advocaat Mr. Canler: "De heer Roorda is de eenige, die de eer van den Nederlandschen naam heeft opgehouden." Roorda vloog weer eens uit de bocht. Hij had er meteen genoeg van, en ging op zoek naar een woning in Zwitserland. Aan Multatuli schreef hij:

1e. **Ik** wil niet langer leven als een koorddanser, maar zonder onrust of zorg, en niet verplicht zyn te verminderen, wat er ook gebeure, al verlies ik alle correspondenties voor de pers en al kryg ik geen pensioen. Ik heb nu fr. 3400 rente. Daarvan kan ik aan 't meer van Neuchatel onafhankelyk leven. De honoraria en de f 1000 per jaar, na mei '73 van myne moeder, zyn dan winst. Myne vrouw wacht in febr. een derde kind.

2e. **Ik** wil myne kinderen opvoeden tot beschaafde, eenvoudige, vryheid- en gelykheidlievende burgers. 't Onderwys is in Zwitserland dol goedkoop.

3e. Ik wil zoo min mooglyk geërgerd worden door 't gezicht van Hollanders.

4e. Ik wil niet leven onder 't régime van de Pickelhaube en onder overmoedige huldigers van brutaal geweld. Ik verwacht, dat Bismarck ons over een paar jaren inslokt. De vonk van vaderlandsliefde zou dan misschien weer gaan glimmen en my 't leven onder de vyanden van myn land ondraaglyk maken.

Gy ziet dus, dat ik goede redenen voor myn besluit heb. Te Estavayer of elders in die streek behoef ik my minder af te beulen voor 21/2 cent per regel. P's courant houd ik. Den 18en, zei hy my, komt hy voor acht dagen by u.

Morgenochtend ga ik met myne vrouw op reis om te verkennen. Gy begrypt dat wy het zoo goedkoop mooglyk moeten aanleggen en ons geen uitstapje naar Wiesb. kunnen veroorloven. Maar toekomstige jaar hoop ik myn moeder tot Mainz te brengen als zy haar Benjamin gaat bezoeken. Dus niet gewanhoopt!

Het werd niet Neuchatel:

"Woensdagavond, 31 dezer, verhuis ik met de mynen naar Rolle, aan 't meer van Genève. Daar bespaar ik, in vergelyking met Brussel, ten minste fr. 1400 's jaars. Huur van bovenhuis met tuin bedraagt slechts fr. 360. Ik behoef nu nimmer myne levenswyze te verminderen." (brief aan Multatuli, 28 juli 1872)

Het beviel uitstekend:

"Sinds ik geen Hollanders meer zie ben ik gezond en begin weer te zingen. Hier geen ploertigheid, geen onbeschoftheid van den meerdere, geen kruipen van den mindere. Algemeene beschaving. Boerinetjes lezende in het Magasin pittoresque. Voeg daarby het meer, de alpen, de jura en de frissche lucht. Kom hier! Wy geven fr. 900 in 't jaar minder uit dan te Brussel. Ik ben onafhankelyk van ministers, landvoogden en couranten. Alleen vind ik dat Waadtsche calvinisme mal. Het juicht natuurlyk Bismarck's Jezuitenwet toe." (september 1872)

Maar een half jaar later was het oordeel toch al minder gunstig:

"Men is hier allerbekrompenst anti-Roomsch. 1500 zielen; zes secten, waarvan vier "hervormde". Eene "he rvormde" predikants-weduwe zei ons: "Ik zal u maar niets vertellen van die 80-jarige dame; God heeft haar genoeg gestraft, want zy verloor in de laatste drie jaren drie kinderen." (februari 1873)

En weer een paar maanden later:

"De mannen te Rolle zitten alle avonden in de societeit. Wyl ik dit nooit doe, heet ik onder de plak. Als ik met m'n kinderen ga wandelen, heet het, dat dit op commando myner vrouw geschiedt. Ge begrypt dat de Rollesche vrouwen my hoog noteeren.

Een van die dames wil my hier professeur in de geschiedenis aan een meisjes-instituut maken, waa rvoor ik niet veel meer deug dan Schraut voor dichtkunst." (juli 1873)

Ook de kosten vielen tegen:

"Alles is hier schandelyk duur: fr. 850 aan vleesch in 't jaar, 300 aan brandhout. En men laat my wachten op geld. De redr van het Ind. Milit. Tydschr. zond my myn honorarium nog niet voor bydragen, geschreven in Juni. Ik heb nu 500 gld. te goed, in 't gezin van een' ontslagen balling best te gebruiken. Ook had ik eene luie bui en weinig goede gelegenheid tot schryven. Door de beestachtige duurte der brandstof kunnen wy niet veel vuren aanhouden. (Slechts geregeld één buiten dat van de keuken.)" (maart 1873)

Het ergst was toch de eenzaamheid:

"Ik heb hier geen' enkelen geestverwant. Ik vind dat zwitsersche

calvinisme akelig en ook dat populariteitsbejag. Kon ik maar naar Genève verhuizen! Daar zyn ten minste Karl Vogt en zyne aanhangers. Misschien is er kans op. Een vriend in Indië schreef my in aug., aan wien hy zyne kinderen ter opvoeding zou zenden. Ik bood aan ze te nemen. Deze week ontving ik hunne vyf portretten en die der ouders, misschien voorboden van eene aanneming van het aanbod." (maart 1873)

De financiële nood liep kennelijk zo hoog dat Roorda's vrouw wilde gaan werken. Over haar schreef hij steeds in de warmste bewoordingen, en het deed hem veel pijn dat hij haar niets kon bieden:

"Zy gelooft, maar denkt toch dat myn ongeloof wel beter zal zyn; weet niets van staatkunde, maar neemt de myne blindelings aan, ontzegt zich alle kostbare genoegens, tooverst met hare smaak en zuinigheid, en stelt zich tevreden met te kyken naar de prachtige winkels, de uitgestalde lekkernyen enz." (april 1872)

Multatuli raadde Roorda af om zijn vrouw te laten werken:

"Het plan (of ... 't denken aan een plan) van uw vrouw doet my rillen! Het is onmogelyk. Gy zyt prikkelbaar (et pour cause) in andere verhoudingen. Hoe dan als gy in aanraking komen zoudt van zulken aard! Ik noem het onmogelyk.

Maar, zal uwe vrouw zeggen: "Nood breekt wet", en ik erken dat haar streven eerbiedwaardig is. Ik ken dat streven zeer goed, en v an naby. Ook myne vrouwilde altyd zelf de handen uitsteken."

Volgt een uitvoerige uitleg over de slechte afloop van Tine's werkzaamheden en de verwijdering die dat tot gevolg had.

Of mevrouw Roorda inderdaad is gaan werken, valt uit de brieven niet af te leiden. In elk geval ging Roorda zèlf weer solliciteren en hij had succes, want in maart 1873 kon Multatuli hem feliciteren met zijn functie als ingenieur in het Waadtland. Hij voegde er aan toe:

"Hm, ik wou wel meesterknecht by je werk zyn! (...) Men denkt zoo goed by handenwerk! "

Van Roorda ontbreken in de jaren vanaf eind '73 tot half '78 de brieven, maar uit een brief van Multatuli aan mr. Carel Vosmaer blijkt dat hij alweer snel bonje kreeg.

"Verbeelje, zeer bekrompen in middelen, was ie heel blij met 'n betrekking bij zekeren spoorbouw, maar zie, 'n ondergeschikte dien-i berispt had, brutaliseert hem. Hij zet terstond de zaak op haren en snaren en nu is 't `die m an weg of ik weg'. Ik beoordeel volstrekt niet of ie gelijk heeft, en hel zelfs over tot de gissing dat i in deze zaak wel wat had kunnen geven en nemen. Maar dit doet-i niet. Ik heb

eerbied voor de grootheid van z'n karakter, of althans ... Ach, als ik dit ga uitpluizen word ik te breed." (november 1874)

In het blad Oost en West gaf Roorda in 1878 zijn eigen versie, waarbij hij zichzelf X noemde:

"X, een ingenieur uit den vreemde, had zijn vaderland verlaten en zich in Zwitserland gevestigd. Hij was het slachtoffer geweest van de wraak van een misdadig bewindsman, een officieëlen falsaris, die aan vijf jaren tuchthuisstraf ontsnapt was door de gunst van een gewetenloos minister en van zijn "liberale" geestverwanten. Hij zocht werk. Hij won de sympathie van de vrouw van zijn arts, een *high-minded* Engelsche lady. Zij van zijn voorspraak bij haren zwager, een der directeuren of ministers van het kanton Y., een rechtschapen man, maar, gelijk de meeste landsdienaren, afhankelijk van de volkskeuzen, die dus zijn oogenblikken van lafheid had, gelijk vroeger zelfs een Malesherbes.

Men liet X de keus tusschen terrein-opnemingen, (landmeten, waterpassen, ontwerpen en begrooten van wegen) en het opzicht over een aangenomen bouwwerk. Het eerste werd betaald met veertig centimes per strekkende el, en kon slechts een voldoende bestaan opleveren aan een jeugdigen, krachtigen borst, die zulk een arbeid sinds jaren bij de hand heeft gehad. De laatste betrekking werd bezoldigd met een vast traktement. X. gaf hieraan de voorkeur, ook omdat hij een gezin had. Hij werd geplaatst te C., waar, op de grens der kantons Y. en Z., voor beider rekening twee wegen werden aangelegd en een brug gebouwd. Hij riep de voorloopige toefelijheid van zijn chef G., den eerstaanwezenden Ingenieur van het kanton Y., in, daar hij door langdurige werkeloosheid aan zijn vak eenigszins vreemd was geworden. Zij werd hem allerliefst verzekerd. G. was een "fijne", een *mom ier*, een Darbist. Darbisten vormen een der talloze sekten in Zwitserland.

(...)

X. bleef weken lang vreemd aan het werk; zijn voorganger, zich op niemand kunnende wreken, had, bij zijn vertrek, kwaadaardig hem alle inlichtingen onthouden en de meeste bescheiden, alle modellen enz. medegenomen. Toen hij bijna acht weken aan zich zelven overgelaten was geweest, kwam de fijne chef G. een inspectie maken.

—"Hoe zijn de aannemers in dit kanton?" vroeg X.

—"Ach, niet veel zaaks," antwoordde G.; "zij schrijven zoo laag in, dat zij niet kunnen bestaan."

X. vond het zeer onzedelijk aannemingen te gunnen, die onvermijdelijk

tot ontduiking van aangegane verplichtingen moeten leiden. Maar de kantonale ingenieur en de kantonale Regeering meenden door lage inschrijvingscijfers de gunst van de volksvertegenwoordigers te winnen.

Ieder begrijpt, wat de gevolgen van zulke voorkomendheid moesten zijn. Nauwlijks was een aannemer aan het werk getogen, of hij verzocht vrijstelling van dit en van dat. Zoo ook te C. Maar X. was niet "Indisch", gelijk men op Java zou zeggen. De aannemer wendde zich toen schriftelijk tot den kantonalen ingenieur, die wel verplicht was de verzoekschriften "om consideratie en advies" aan X. te zenden, en dan ook steeds tot antwoord ontving: "Voor geen inwilliging vatbaar bevonden." X. viel dus tegen."

Volgt een uitvoerige beschrijving van de manier waarop Roorda weigerde mee te werken aan het `systeem' waarbij een projekt voor lage inschrijfprijs werd aangenomen, maar er geleidelijk aan (met steun van de ingenieur) minder werk werd geleverd dan afgesproken was.

Roorda beschouwde zichzelf als vertegenwoordiger van de belangen van de staat. Zijn baas G. was daar niet erg mee ingenomen. Aanvankelijk was Roorda toegezegd dat hij na bovengenoemde klus het toezicht zou krijgen over een ander werk dat vier jaar zou duren, maar toen puntje bij paaltje kwam werd hem die taak niet gegund onder het motto dat de eigenaars en aannemers van het betrokken kanton moeilijke, lastige mensen waren zodat de voorkeur gegeven werd aan iemand die in het kanton geboren was.

Roorda schreef naar de rege ring maar kreeg geen antwoord.

"De Regeering bleef zwijgen. X. was haar niet Zwitsersch, niet republikeinsch genoeg naar haar zin. Zoo had hij te C. een opzichter, een vertegenwoordiger van den aannemer, wegens herhaalde ongehoorzaamheid van het werk gejaagd, en daarop een brief gekregen, nagenoeg van dezen inhoud:

— "Wel laat het bestek het wegzenden van onwillige opzichters en werklieden toe, maar zelden kwam het bedenkelijke (*grave*) geval voor, dat men een arbeider wegjoeg, in de *geschiedsrollen* (het stond er: *annales*) van den waterstaat van dit kanton is er geen voorbeeld te vinden, dat men zulk een maatregel heeft toegepast op een opzichter."

Voor het werk, dat vier jaar zou duren, werd een inboorling van het kanton benoemd, de naamgenoot van een familie, die vertegenwoordigd was in de Regeering, in den Grooten Raad (Afgevaardigden van het Volk), in de balie, in de groote wereld, enz.

Men wilde X. belasten met terrein-opnemingen, maar hij weigerde. Terwijl hij met de Regeering in briefwisseling was, kreeg hij het aanbod zich geheel te wijden aan de opvoeding van twee zonen van een Oosterschen vriend.

Hij nam dus zijn ontslag uit den Staatsdienst, verweet haar in een laatsten brief haar boeleeren met de volksgunst, "die schaamteloze lichtekooi", en eindigde aldus:

"Uw vertegenwoordiger, de kantonale ingenieur, wekt slechts medelijden en walging. Ik durf mij vleien, dat gij eens erkennen zult den ambtenaar, die zijn plicht verwaarloosde, te hebben gehandhaafd, en den ambtenaar, die zijn plicht deed, te hebben verraden."

De Regeering achtte het voorzichtig te blijven zwijgen.

Drie jaren later bleek hem de oorzaak van die bescheidenheid, op een uitstapje naar C. Al zijn voorspellingen waren uitgekomen. Onmiddellijk na zijn vertrek hadden er aardafschuivingen plaats gehad. Men had den bouw van het werk niet kunnen voltooien. De brug was niet veel verder gevorderd dan toen hij haar verlaten had. Zelfs versche gedeelten gemetselde leuning lagen in de rivier neergestort. Men had roekeloos gebouwd en veel grond verzet in een *moraine*. Men had aan de hellende lagen, die na eeuwen arbeid der natuur tot rust waren gekomen, den voet afgesneden en alzoo de instorting uitgelokt. Op X.'s raad een geoloog te raadplegen, had de chef van G.'s generalen staf geantwoord:

"Een geoloog *kan* niet weten, wat in den grond zit." Zoo zou een kaffer zeggen: "een dokter kan niet door mijn huid in mijn buik zien."

Roorda ten voeten uit. Hij had het grootste gelijk ter wereld en ging met vastberaden tred zijn weg, om na enige tijd te merken dat hij in de woestijn was beland.

Een ongepubliceerd en ongedateerd brieffragment van Roorda aan Multatuli maakt later melding dat "ik aan nepotisme het verlies van mijn' betrekking in Waadt had te wijten. Zekere Ruchonnet moest geholpen worden. Zijn familie was daar alvermogend".

Over het 'opvoeden van twee zonen van een Oosterschen vriend' (reden voor Roorda om zelf zijn ontslag te nemen) is niets bekend. Het gezin was wèl al enkele jaren uitgebreid met Roorda's Indische kleindochter Marianne', die voor haar opvoeding naar Europa was gezonden, misschien ook om zoon Felix de kans te geven zijn vader financieel te steunen (hij stuurde maandelijks f 350).

In 1875 verwachtte Roorda's vrouw haar derde kind. Het werd een

jongetje, Lindor, geboren op 25 maart. Enkele dagen later overleed de moeder. Omdat berichten van Roorda in deze jaren ontbreken, is de enige weerslag van deze gebeurtenis te vinden in een kennelijk danig verknipte brief van Multatuli (4 oktober 1875): "Beste Roorda! Wat 'n verdrietige toestand! " En dan volgen de stippeltjes die aangeven dat een stuk is weggelaten. De rest van het gepubliceerde gedeelte is gevuld met opmerkingen over Spencer en Stuart Mill, maar aan het slot staat: "Wat heb je nu aan zoo'n brief? Eigenlyk niets. Ja, ik wou maar dat je met je lieve kinderen hier voor de deur stond! "

Het zal geen gemakkelijke tijd geweest zijn voor Roorda: géén baan, oudere weduwnaar met kinderen van 6, 5 en nul jaar, en een kleindochtertje van 7, terwijl zijn moeder (waarschijnlijk nog bij hem in huis) ook al ziek was.

De eerstvolgende gepubliceerde brief van Multatuli dateert van bijna een jaar later (augustus '76) en toen was de situatie veranderd. Roorda had een nieuw geluk gevonden, maar ook nu moeten we het doen met een gecoupeerde mededeling "Groet haar van ons" en dan de bekende stippels, met aan het slot de verduidelijking: "Wees met uw Jenny en uwe kinders hartelyk van ons gegroet". Zij is Jenny Louise Duvoisin, geboren op 16 mei 1856 en overleden op 24 januari 1915 te Genève.

Er was duidelijk een generatieverschil: Roorda was 51 en Jenny 20 jaar, "een dochter uit het volk" zoals hij later aan Domela Nieuwenhuis schreef. In de loop van 1877 trouwden ze en, o schande, al vóórdát er negen maanden verstreken waren, werd hun eerste dochtertje Gertrude geboren. Er zouden er nog 3 volgen: Felicie (1880), Charlotte (1882), Jenny (1883).

Gertrude werd geboren in Genève, waarheen het gezin intussen kennelijk verhuisd was, inclusief Roorda's moeder. Ook schoonmoeder, zwagers en een schoonzuster woonden bij hem in.

Aan Multatuli schreef hij in mei 1878: "Jenny is in den 7den hemel door haar kindje, dat een mooi schalksch vriendelyk gezond engeltje is. Men noemt my hier de vader van de mooie kinderen en Lindor "un enfant de Rubens".

Maar helemaal ideaal was de situatie toch niet. In de `map 1878' van Multatuli vonden we een ongedateerd fragment, vermoedelijk wegge-
1. Geboren in 1868, dochter van Roorda's Indische zoon Felix, tabaksplanter in de Vorstenlanden.

knijpt uit een gepubliceerde brief, waarin Roorda schrijft:

"Jenny heeft haar moeder, zuster en broers die tegen haar samenspannen, gezegd dat zij heen konden gaan. De moeder heeft haar verweten, dat zij te Rolle met scheeve ogen werd aangezien, omdat haar dochter vóór de 9 maanden na 't huwelijk een kindje had gehad. Ik heb J. geantwoord dat de reden vermoedelijk was gelegen in het feit dat de moeder de dochter met mij had laten gaan naar Genève, ondanks haar kennis van onze liefde, gespeculeerd had op haar zwakheid, op een zwangerschap, op een huwelijk, en dat dit de reden van mijne koelheid en van die mijner moeder was. Het oude wijf is den volgende dag naar Rolle teruggekeerd, na hierbij de 'patroons' harer zoons te hebben verteld dat zij als een teef was weggejaagd geworden door haar eigen kind. De zuster speelde comédie, deed alsof zij een dienst als 'meid' zocht, weende toen wanhopig, vermurwde J. met Nieuwjaarsgeschenken, en doet nu alsof er niets gebeurd was. De broers blijven ook hokken. Gisteren heb ik hun weder eens de waarheid moeten zeggen over hun traagheid, gemis van fierheid, van dankbaarheid, van energie, enz. Maar heden begon een hunner weder tegen J. zijn moeder gelijk te geven. Vermoedelijk zal hij weldra zijn moeder moeten volgen. Hij was jaloers toen ik ook zijn broer nam! De twee jongens werden schandelijk geëxploiteerd. Daarom gaf ik hun huisvesting en kost. Hier althans konden zij ook wat geld verdienen, te Rolle niet. Maar zij schijnen den aard van hun vader te hebben en al hun vroeger lijden te hebben vergeten. Niet alleen *kan* ik niet meer voor hen doen, maar *wil* 't ook niet, om hun karakter niet te dooden."

De dorpse achterklap bleef ve rvelend, maar Roorda hakte ook hier vrij snel knopen door. Zo sch rijft hij in 1882 in een eveneens ongepubliceerd brieffragment aan Multatuli: "De laster had hier mijn vrouw aangetast. Zij weende er bitter om. Ik heb toen de lasteraarster voor de vrederechter getrokken en gedreigd de zaak te zullen doorzetten. Zij heeft toen alles schriftelijk ingetrokken. Andere mannen, slachtoffers van dezelfde adder, zwegen. Ik heb toen maar weder de kastanjes uit het vuur gehaald".

En ook hier zal het hem wel niet in dank zijn afgenomen. Maar hij was gelukkig met zijn gezin. Domela Nieuwenhuis schrijft erover: "Om Roorda goed te kennen en te waarden, moet men hem gezien hebben in zijn huiselijke omgeving. Hoe wist hij dat liefdevolle zorg zijner jeugdige vrouw te schatten op de waarde, die zij verdiende! Hoe wist hij te spelen met zijn kinderen, die hem aanhingen en liefhadden! Eens dat wij zoo rondom de tafel zaten en al die

vrolijke kindergezichtjes een aangenaam huiselijk interieur verraadden, zei hij uit de volheid zijns harten tot mij: wilt gij wel gelooven, dat ik één ding wenschte en wel dat mijn vijanden, die steeds mijn ongeluk wilden, eens hier kwamen en zagen hoe gelukkig ik was te midden der mijnen, dat zou de beste straf zijn, die zij kregen voor al wat ze mij aandeden."

In 1881 ging Roorda op zoek naar een nieuwe plek om te wonen. Genève beviel kennelijk toch ook niet. Hij zocht voor de kinderen een goed onderkomen met tuin en schaduw, maar dat leverde problemen op: "Ik zal dus een appartement moeten huren onder één dak met anderen, als in een kazerne, en dan nog 40 min. van de school; een gemeenschappelijk tuintje van 2 meter breedte en geen lommer voor 1000 Fr. 's jaars. Luik werd mij ontraden door een vriend die er woont, ook 't klimaat zou mij te regenachtig en te guur zijn, vermoedelijk mijn zoons tegenstaan die in 1882 wil komen" (ongepubliceerd fragment van brief aan Multatuli).

Een paar maanden later had hij dan toch eindelijk het ideale onderkomen gevonden, te Clarens aan het meer van Genève. Domela Nieuwenhuis, die hem tweemaal bezocht he rinnert zich in zijn memoires met dankbaarheid de "uren, daar met hem doorgebracht, ziende op dat onvergelijkkelijk schone Lac Léman met de Alpen aan de kust van de overzijde in 't verschieft".

1. Felix, de 'Indische' zoon die enkele maanden tevoren telegrafisch had bericht dat zijn dochter Marianne kon blijven in Europa: 'Marianne restera'.

Met vernieuwde energie zette Roorda zich aan het broodschrijven. "Ik schrijf zoveel om den broode dat het voeren van de pen een gewoonte wordt. Ge zegt ergens, dat de sterkste drangreden tot spreken en schrijven ijdelheid is. Ook bij mij zal dat onheilig vuur wel op het altaar gevonden worden. Maar ik heb toch ook Indië en de goede zaak lief. Zoo ik niet betaald werd, zou ik mij bepalen tot quaesties van billijkheid en gezond verstand, vooral Indische, want in geen enkel vak kan ik optreden als autoriteit, wat kennis betreft" (ongepubliceerd fragment van een brief aan Multatuli, 1883 of 1885). Maar de gezondheid ging problemen opleveren. Al vrij vroeg in de correspondentie met Multatuli klaagt Roorda dat hij last heeft van "Zenuwpyn, en de overblyfselen van Indische klimaat-kwalen". Hij tobde met zijn ingewanden, hoofdpijnen en koorts en heeft (volgens Domela Nieuwenhuis) herhaaldelijk longontsteking gehad.

De remedie zocht hij in een dagelijkse stevige wandeling: "Vlijt en arbeidskracht heb ik wel bezeten, maar verloren door de jaren. Ook dwingen de vroegere `wandelingen onder palmen' mij dagelijks 4 uren te lopen. Daarna is mijn lijf te moe. Dus zet ik na twaalfen nooit een letter op papier. Maar ik heb le flair, tangan dinging . Althans wat ik vertaal schijnt in de smaak te vallen. Elken morgen schrijf ik 250 regels en dan basta. In den winter k an ik op den wandelingen niet lezen. Met leedwezen bedenk ik, dat mijn tours de force in ijver bijna niets hebben uitgewerkt. In 1849 schreef ik 21 uren achtereen een stuk daadlijk in het net, zonder een doorhaling. Daarna een bad, een ontbijt en opgewekt 't stuk voorgelezen aan den krijgsraad, die 't prachtig vond, maar ... 't vonnis had getekend, vóórdat ik begon te schrijven! " (b rief aan Multatuli, ongepubliceerd, dd 30 augustus 1886, de herinnering aan 21 uur schrijven moet slaan op Roorda's conflict met zijn militaire bazen, toen hij tegen hun zin gekozen was als president van de plaatselijke sociëteit).

In 1883 kwam hij op de gedachte om nog eens iets te doen met de Vloekzang. Hij wilde het gedicht naar de koloniale tentoonstelling zenden "opdat de ju ry beslisse tusschen het oordeel, daarover geveld door Multatuli en dat der kunstrechtters Franssen van de Putte en baron van Zuylen van Nyevelt (`een afschuwelijk vers', kamerzitting van nov. 1864)". (De Nederlandsche Spectator, 1883)

Multatuli heeft het hem kennelijk afgeraden, want Roorda schrijft hem terug (gedeelte van een ongepubliceerde brief van 11 maart 1883): "Beste Dekker, vriendelijk dank voor uw raad. Ik zal hem opvolgen, ofschoon niet overtuigd. (...) Ik herinner mij steeds mijn blijdschap, toen 29 jan. 't denkbeeld op een wandeling bij mij opkwam. Nu, ik hoop dat de Spectator eergisteren mijn aankondiging nog niet gedrukt heeft. De drukker van de Vloekzang eist voor 2 ex., omdat elk der 13 of 11 coupl. met een roode letter begint, 25 gulden en veertig centen! "

1. Indonesisch: een gelukkige hand.

Het plan ging niet door.

In datzelfde jaar trad Roorda overigens wel op ander front voor het voetlicht, namelijk als een der openingssprekers van het Internationale Vrijdenkerscongres dat van 31 augustus tot 2 september 1883 gehouden werd in Amsterdam. `De Dageraad' geeft er het volgende verslag van:

"Hierna gaf de President het woord aan den heer *S.E.W. Roorda van Eysinga* uit Clarens, die tot onderwerp had gekozen Comte's stelling:

"Alleen een leer zonder bochten leidt tot een gedrag zonder bochten."

— In schoone bewoordingen vergeleek hij het heerlijke en bezielende oogenblik, dat Columbus moet doorleefd hebben, toen hij het juichend geroep van land! uit den top van den mast hoorde weerklinken, met het oogenblik, dat de vrijdenkers thans beleefden, nu ook zij de kustontrekken van het land der toekomst als een nevelachtigen lijn in zee ontdekken. En evenals Columbus toen zijn God dankte, wilde spreker dat wij nooit zouden vergeten hulde te brengen aan *onze geloofshelden*. Na zijn gehoor opgewekt te hebben die hulde door *daden* te toonen, begon spreker op Nederland's fouten en tekortkomingen te wijzen, waarbij toespelingen op de politiek niet achterwege bleven.

Door deze uitweiding voelde de President zich gedrongen bij zijn woord van dank een woord van verklaring en een zachte terechtwijzing te voegen. In deze vergadering, eene vergadering uitgaande van "De Dageraad", mocht stellig allermintst het zuiver politieke terrein worden betreden, wijl onze vereeniging geen politieke kleur heeft en hebben wil, maar zich vergenoegt met de bestrijding van het traditioneele geloof en de bevordering der vrije gedachte. — Nu meene men echter niet, dat de toespeling op de politiek de feeststemming zou gestoord hebben; integendeel, de meesten der aanwezigen waren het in beginsel met den spreker eens, en zoo bleef men dan ook na de sluiting der vergadering nog een uur op de meest gezellige wijze bijeen."

Stoute Roorda, zelfs temidden van geestverwanten kon hij het niet nalaten te ver te gaan! Gelukkig voor hem stonden hem nog een paar jaar te wachten waarin hij zich volledig kon uitleven in de kring der sociaal-democraten.

19. ROORDA ALS ANARCHIST

Eigenlijk was Roorda zijn hele leven liberaal ondanks zijn teleurstelling in het goede karakter van mede-liberalen. Maar in zijn laatste jaren ging zijn belangstelling steeds meer uit naar een nieuwe leer, en met name naar één vertegenwoordiger daarvan, Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De overstap was eigenlijk niet zo erg groot, want Roorda behoorde natuurlijk tot de linkervleugel van de liberalen, en zijn voortdurend opkomen voor de onderdrukten moet hem sympathie gegeven hebben voor de opkomende arbeidersbeweging en op zijn minst belangstelling voor de achterliggende socialistische theorie. Omgekeerd was er van de kant van de arbeidersbeweging sympathie voor mensen als Roorda en Multatuli.

In zijn boekje 'Uit de tijd der voortrekkers' schrijft Joan A. Nieuwenhuis (zelf één van die trekkers, oprichter van het radicale Groninger Weekblad):

"Het spreekt haast vanzelf, dat ook Domela Nieuwenhuis een vereerder was van Multatuli en bovendien zijn vriend, die hij nooit verzuimde te bezoeken, als hij buitenlands ging en nabij Nieder Ingelheim kwam, waar Douwes Dekker in de laatste jaren van zijn leven woonde. Maar ook de leiders der werkliedenverenigingen spraken graag van hun achting voor Multatuli." En elders: "Het was destijds bijna een gewoonte, om een voordracht in een volksvergadering te besluiten met de voorlezing van eenig werk van Multatuli: meestal uit 'Vorstenschool'."

De vereering voor Multatuli ging zo ver, dat deze het raadzaam vond enig tegengas te geven. Zo schreef hij in een bedankbriefje voor een Groninger koek die hem door enige Groninger werklieden werd aangeboden: "De harte lijkheid, die in uw verjaringsgeschenk doorstraalt, noopt mij tot 'n opmerking. Ik gis, dat sommige meeningen, die ik op 't gebied van Staat- en Staathuishoudkunde meen te moeten voorstaan, *de uwen niet zijn*. Zonder nu juist te weten of gij sociaal-democraten zijt, gis ik toch dat velen uwer de leeringen aankleven van den heer Domela Nieuwenhuis. *Ik volstrekt niet!* Wel houd ik hem voor 'n braaf, welmeenend, ja zelfs edel man, maar 't komt mij voor, dat z'n stellingen onjuist zijn."

Joan A. Nieuwenhuis voegt hieraan toe: "Hier wordt bedoelt de 'stellingen', die Domela Nieuwenhuis *destijds* verkondigde", dus voordat hij het anarchisme omhelsde, c.q. aankleefde.

Naast Multatuli genoot ook Roorda (zij het in mindere mate) bekendheid als tegendraadse persoonlijkheid die het graag opnam voor

de onderdrukten. Het ligt voor de hand dat er dus al vrij vroeg enig contact ontstond tussen Domela Nieuwenhuis en Roorda, mogelijk zelfs via Multatuli.

Domela Nieuwenhuis schrijft er zelf in zijn memoires "Van Ch risten tot anarchist" het volgende over:

"Ik was ook redakteur van een blaadje "Oost en West", dat veel gelezen werd in Indië. Zekere Plettenberg uit den Haag, die zelf een plaats kreeg aan het *Vaderland* en nu niet meer in andere bladen mocht schrijven, bood mij dit blad aan en ik aanvaardde het, ofschoon het mij weer meer werk bezorgde. Zoo kwam ik in a anraking met den niet-ee rvol ontslagen Oost-Indischen ingenieur S.E.W. Roorda van Eysinga, een der vaste medewerkers a an dat blad en wij raakten eerst door sch riftelijke correspondentie — hij woonde te Clarens in Zwitserland — en later door persoonlijke aanraking met elkander bevriend, een v riendschap die helaas! kort duurde door den dood van Roorda op 23 oktober 1887."

In de correspondentie met Multatuli wordt Domela Nieuwenhuis door Roorda voor het eerst genoemd in 1879: "Met Domela Nieuwenhuis ben ik natuurlijk verzoend". Een weinig verhelderende mededeling. In januari 1880 schrijft hij: "Die Domela Nieuwenhuis heeft geen flauw begrip van tactiek. Hy laat ons in zyn blad uitschelden gelyk v.d. Putte doen zou."

In 1885 is de toon heel anders: "Hobbel schreef my dat gy tegen 't socialisme en Domela Nieuwenhuis, en vóór Hobbel en zyn boek waart. Hy zal u wel niet begrepen hebben. Natuurlyk zult ge wel niet elke socialistische leerstel ling en elk woord of daad van D.N. goedkeuren, maar ik vind dat de socialisten veel goed doen."

In Zwitserland heeft hij contact gekregen met Reclus, anarchist en beroemd geograaf, die in 1878 een lezing van Roorda bezocht:

"Reclus was uit Vevey overgekomen en wil de 24ste weer komen voor het slot der voordracht. Zijn eerste woord was: Gij kent zeker Multatuli? Waar ontmoette gij hem? "

Reclus nodigde hem uit in zijn standaardwerk *Géographie Universelle* het deel te bewerken dat op de Indische archipel betrekking had, en toen dat projekt uitgesteld werd, bezorgde hij Roorda "de correctie van alle artikelen betrekkelyk tot Nederland, de Oost, de West en de Kaap in de *Dictionnaire de Géographie* van Vivien de St-Martin" (brief a an Multatuli, maart 1882). Roorda was enthousiast en vast van plan zijn v riend Multatuli in dit artikel recht te doen: "De dict. is reeds gevorderd tot Illinois. Spoedig komt dus:

Indes néerlandaises. Dat zal de bekroning van myn levensstryd zyn. Ik beschouw my tydelyk als afgezant van Insulinde aan 't Hof der beschaafde wereld." (maart 1882) En in een volgende brief: "Dat art. Néerl. moet voor de Franschen en anderen een révélation worden, waarby de inboorlingen van Insulinde winnen. Reclus is zeer coulant. Ik geloof de handen vry te zullen hebben."

Aan pogingen van Reclus om Roorda te bekeren tot het anarchisme gaf hij niet toe: "Reclus wilde mij in lijven, maar ik wil niet. Ge lijkt ik u zeide: Je ne veux pas faire le mal pour le bien." (ongepubliceerde brief aan Multatuli, 11 maart, 1883)

Roorda had problemen met de gedachte aan een revolutie en schreef in diezelfde periode aan Multatuli: " 't Ware misschien niet overbodig, dat gy, na dat aandringen op handhaving van de wet in Indië, eens uitvoerig de schynbare tegenstrydigheid van uw staatsgriepelijke verklaardet".

Maar hij toebde ook met het feit dat de idealistische Reclus in de praktijk een beetje tegenviel: "Reclus die in *Le Révolté* schryft dat eigendom, bestuur en belasting moeten worden afgeschaft, staat in het kadaster als eigenaar van twee villa's, die hy zegt aan zyn vrouw te behooren! Myn ambassadeurschap der Javanen valt my dus zeer zwaar."

Zoals eigenlijk altijd als Roorda erg zijn best deed, liep het met zyn bijdrage aan de *Dictionnaire* uiteindelijk ook mis:

"Ik had een opstel over Indië gemaakt, waarvan Reclus zei: "die arbeid is fr. 1500 waard!" Ik zond hem op. De hoofdredacteur Rousselet gebruikte geen zes regels van de 100 blz. Alvorens 't lot van dat art. te kennen had ik een 2de geschreven, 50 blz., over Java, evenzeer door Reclus geprezen. De hoofdredacteur wierp 't in de mand, bedankte my voor "mes précieux renseignements", verhoogde tevens myn honorarium met 150%! ! Natuurlijk nam ik toch m'n ontslag. Ik had my veel boeken aangeschaft om den eisch te beantwoorden.

Die hoofdredacteur is schoonzoon van wylen Hachette.

Hy was wantrouwend en deed door verschillende personen hetzelfde art. bewerken. De resultaten waren soms curieus. Rousselet wilde my een brief vol excuses schryven, maar Reclus ried het hem af: *Il vous répondra de plus belle encore!*

Later werd ik door Schrader verzocht, de kaart van Nederland in Hachette's Atlas te verbeteren; ik was aanbevolen door Reclus en Rousselet! En zulke nukkige gekken *éclabousseeren* verstandige, nyvere werkers met het slyk van hun rytuig! "

De zoveelste teleurstelling, al lijkt het best mogelijk dat Roorda in zijn ijver om in één keer de beschaafde wereld wakker te schudden een lap tekst heeft geschreven (100 bladzijden!) waarvan inderdaad maar 6 regels in de doelstelling van de Dictionnaire pasten. Het zal Roorda moeite hebben gekost om zijn baantje op te zeggen, want juist in deze periode moest zijn Indische zoon Felix de maandelijkse bijdrage in de gezinskosten verminderen van 350 naar 300 gulden (Felix' dochter Marianne verbleef nog steeds in het huis van haar grootvader).

Maar Roorda bleef zichzelf trouw.

De omgang met Reclus' moet in elk geval de altijd leergierige Roorda op een nieuw spoor van interessante ideeën gebracht hebben. Multatuli radicaliseerde op zijn manier: polemiseren, betogen, wat heeft het voor zin, je bereikt alleen iets met macht, meldt hij herhaaldelijk in zijn latere brieven aan Roorda: "*Met 1000 man en 1. En vermoedelijk ook met Kropotkin, met wie hij in elk geval correspondeerde: `Ik moet schrijven aan Kropotkin, wiens broeder zich doodschoot in Siberië' (ongepubliceerde brief aan Multatuli dd augustus 1886).*

'n paar schepen zou ik niet misselijk zijn". De keizer-droom leefde nog, maar de tijd drong.

Roorda radicaliseerde in een andere richting, het anarchisme trok hem aan, op een tijdstip waarop zijn nieuwe vriend Domela Nieuwenhuis nog de sociaal-democratische stellingen verkondigde. Deze vriendschap kwam tot een hoogtepunt toen Domela Nieuwenhuis eind 1886 veroordeeld werd tot een jaar gevangenisstraf, wegens majesteitsschennis, op grond van een artikel in *Recht voor Allen*, dat hij niet zelf geschreven had.

Dit `persdelict' sprak Roorda natuurlijk enorm aan, met de herinnering aan zijn eigen verbanning als altijd vers in zijn gedachten. Hij overlaadde Domela Nieuwenhuis met juridische raadgevingen. De correspondentie leidde er toe dat Domela zijn zoon Ferdinand voor diens studie onderbracht bij Roorda's schoonfamilie in Lausanne' en er zelf ook op bezoek ging.

Aan medewerking aan Domela's blad *Recht voor Allen* dacht Roorda eerst niet. In juni 1886 schreef hij nog:

"Gij zult misschien vragen waarom ik zelf niet in Uw blad schrijf. De reden is deze: men moet zijn gedrag in overeenstemming brengen met zijn leer. Predikt men, dat het volk de rijkdommen moet nemen, zoo moet men payer de sa personne. Men moet de soldaten voor

zulk een leger niet aanwerven onder hen die, gelijk ik, halfafgestreden, zestig jaren oud en vader van acht kinderen zijn, waaronder kleuters van drie en vier jaren. Maar al was ik jonger, mijn geweten keurt die leer nog niet goed. Niet dat ik anderen veroordeel die ze in overeenstemming met hun geweten verkondigen. Deze hebben misschien beter den toestand doorgrond. Als lid ener jury zou ik hen vrijspreken. Maar al laak ik hun gedrag niet, ik schaar mij niet aan hunne zijde, omdat ik nog de weliswaar zwakke overtuiging heb, dat zonder geweld het doel te bereiken is."

Kennelijk heeft Domela Nieuwenhuis hem ervan overtuigd dat een heilig geloof in geweld geen voorwaarde was voor medewerking aan Recht voor Allen, want korte tijd later begon Roorda zijn artikelen *1. Roorda's houding tegenover schoonmama en zwagers had intussen een grondige wijziging ondergaan, want ook zijn eigen oudste zoon Henri had hij er ondergebracht en hij schreef aan Domela Nieuwenhuis: "Gij weet dat ik een dochter uit het volk trouwde. Maar de van Kol's zullen u wel gezegd hebben, dat de familie mijner vrouw in hooge mate aangeboren fatsoen heeft. Uw zoon zal te Lausanne niets onvertogene zien of horen. Mijn 2 zwagers, tweelingen, oud 24 jaren, zijn nog Jozef's, maagdelijk. Juist om hun goed gedrag, dat meer werkt dan preeken, wilde ik Henri met hen in gestadige aanraking houden."* (Citaat uit brief aan Domela Nieuwenhuis, aanwezig in het archief van het Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam).

voor het blad te schrijven, waarover W.H. Vliegen in zijn boek "De Dageraad der Volksbevrijding" (1905) het volgende opmerkt: "Zijn stukken behooren tot het beste wat daar ooit is verschenen. Maker van het bekende gedicht: "Vloekzang of de laatste dag der Hollanders op Java", had Roorda een geweldig scherpe pen en een schier ongeëvenaard realistische manier van uitdrukken. De eerste stukken, die verschenen onder den titel "Brieven zonder oorspronkelijkheid", waren voor de Nederlandsche arbeiders een en al oorspronkelijk. Men kan gerust zeggen dat Roorda voor 't eerst belangstelling heeft gewekt bij de Nederlandsche arbeiders voor de gruwelen der Nederlanders in Indië.

.)

Na de "Brieven zonder oorspronkelijkheid" volgden verdere artikelen. "Nederlandsch Fa rizeïsme", het zondenregister der Nederlanders in Indië opsommende; "Fijne beschuit", handelende over Nederlandsche hof-toestanden; "Een aanzienlijk Roover" (Prins

Hendrik's Indische zakendoenerij); "Het misdadig adres der 100" (een waarschuwing aan Nederlandsche jongelui om niet als koloniaal naar Indië te gaan, met sensatiewekkende onthullingen omtrent Indische toestanden); "Een misdadige circulaire", "Adellijke en burgerlijke lakeien onzer pers", enz. enz. Vooral in dit laatste bereikte hij een geweldige scherpte."

In dezelfde tijd werkte hij mee aan het radicale Groninger Weekblad van Joan A. Nieuwenhuis en ook daar genoot hij grote waardering: "In den beginne kon het Gr.W. op een stel flinke medewerkers wijzen, zoals Roorda van Eysinga" (B. Bymholt, Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland, 1894 — in 1976 herdrukt door Van Genneep).

Roorda was duidelijk in zijn sas met dit nieuwe publiek en trok ouderwets van leer. Uit de later door Domela Nieuwenhuis gebundelde stukken blijkt dat hij in 1 jaar tijd (eind 1886-1887) niet minder dan 300 (boek)pagina's voor Recht voor Allen schreef. Het ging natuurlijk vooral over Indische toestanden, daar voelde hij zich nog het meest deskundig in, al sloeg hij niet graag een zijspoor over. Zijn vele Franse citaten en talloze verwijzingen naar boeken die de gemiddelde werkman niet voor het grijpen hadl zullen de lectuur van zijn artikelen wel wat bemoeilijkt hebben, maar de bedoeling was goed en de boodschap ook duidelijk: deze oude intellectueel staat aan de goede kant.

1. Een voorbeeld: `Uit de werken van Maine, Morgan, Lubbock, Bachofen, Giraud-Teulon, Elie Reclus en anderen volgt dat onbepaalde geslachtsgemeenschap, zoals het airisme, polyandrie, kollektieve huwelijken (gelijk zij nog bestaan b. v. onder de Nairs in Zuid-Azië, de Hassaniaansche Arabieren (Brun-Rollet, `Le Nil Blanc et le Soudan') de organisatie van eene familie voorafgingen.'

Hij gaf veel informatie over de manier waarop Nederland in het verleden en heden de koloniën beheerde en zorgde voor tegenspel toen de regering een brochure `Waar zal ik werk vinden' verspreidde, een oproep om dienst te nemen in het Oost-Indisch leger. In uitvoerig detail beschreef Roorda — onder de titel `Waar zal ik ellende vinden' — wat de arme onnozele kon verwachten die zich als soldaat meldde voor dienst in de Oost.

Ook als het ging om de hoognodige omverwerping van de monarchie stond Roorda zijn mannetje. In `Fijne beschuit' en `Een aanzienlijk roover' lichtte hij de doopceel van diverse Willems en Hendrik de Zeevaarder. Het mate riaal is gebruikt voor een brochure `Uit het

leven van Koning Gorilla' die apart verscheen en in 60.000 exemplaren verspreid werd. Het is een curieus en wat onsmakelijk verslag van de eigenaardigheden van Koning Willem III. Of Roorda de hele brochure geschreven heeft is niet duidelijk, maar er staan in elk geval stukken in die letterlijk overgenomen zijn uit wat hij in Recht voor Allen schreef. Bijvoorbeeld het volgende: 2

"Onze eeuw heeft een vorst gekend dien ik u schetsen zal. Uit de hulde hem gebracht kunt gij de fierheid van de groote wereld kennen.

Volgens een zeker koopman was hij de *grootste ploert* van zijn rijk.

Een der "vertegenwoordigers" van zijn volk noemde hem *een gorilla*.

Hij vloekte als een huurkoetsier, zelfs in het openbaar tegen generaals, die voor hunne troep stonden. Hij beleedigde op de grofste

wijze oude admiraals, die zijn vader een rvol en trouw gediend hadden.

Hij hield een zijner gezanten aan een officieel diner voor den gek, alsof het een *clown* uit een spel was. De gezant vroeg zijn ontslag. De raadgevers van den vorst brachten dezen zijn ongelijk onder het oog.

"Goed! ik zal hem voldoening geven en hem daartoe uitnoodigen aan een tweede diner." Bij dit tweede diner maakte hij het nog bonter dan bij het eerste.

Op zekeren dag ging hij, begeleid van zijne adjudanten, naar zijne gemalin, die hem wachtte, omringd van hare hofdames. Deze vorstin was, volgens Von Humboldt, die veel aan de hoven verkeerde had, eene der meest gedistingeerde van Europa. Nauwlijks was de vorst binnen of hij voegde haar toe: "kanalje" en ging weer heen.

Ofschoon hij vorst, echtgenoot en vader was, bezocht hij op zekeren avond een bordeel zijner hofstad. Zijne vrouw, daarvan verwittigd, zond hem daar, voor zijn straf, een gala-rijtuig, bespannen met zes paarden.

Hij had dezelfde maîtres als zijn zoon. Deze vond eens bij haar een sigarenkoker, dien zijne moeder zijn vader had geschonken, en bracht het aandenken weder naar huis.

Aan een andere maîtres schonk onze held een zeldzaam snoer paarlen, dat aan zijne moeder behoord had. Men kon de bijzit

2. *Uit: Fijne beschuit.*

daarmede getooid zien in den schouwburg.

Tegen hoogleraren eener inrichting, waarvan hij beschermheer was en met wie hij eens een verschil van meening had, trok hij zijn degen.

Een zijner kamerheeren gaf hij een schop, omdat deze gerookt had.

Een zijner adjudanten of ordonnans-officieren moest op zekeren dag naar Parijs en werd door de vorstin verzocht zich te belasten met het overbrengen van een kostbaar pakje. De vorst, die zijne echtgenoot

naar zich zelven beoordeelde, dacht aan overspel en noodigde den officier uit tot een wandelrit. Nauwelijks was hij buiten de residentie, of hij voegde hem toe, in kazernetaal, te gemeen om hier woordelijk te worden teruggegeven:

— "Jij slaapt met mijn vrouw."

De officier nam natuurlijk zijn ontslag.

Hij was meestal dronken, zelfs bij intochten, als hij verwelkomd werd door burgemeesters met toespraken, die hij onbeantwoord moest laten wegens tijdelijke verstandsbeneveling.

Aanvankelijk had hij ministers, die ten minste iets beduidden, maar wegens hunnen ernst stak hij den draak met hen onder zijne hofrekels. Ten laatste had hij dan ook geen andere raadgevers dan beginselloozen. Een zijner eerste ministers wilde hij zelfs te lijf, zoodat deze zich in staat van tegenweer moest stellen.

De meeste vorsten van Europa vermeden op hunne reizen een ontmoeting met onzen gorilla. En men weet toch genoeg dat deze heeren al zeer weinig recht hebben den neus op te trekken over anderen.

Onze ploert mishandelde zelfs zijne echtgenoot. Op zekeren dag stooft hij driftig, na zulk een tooneel à *la Sganarelle*, uit haar kamer en zag den gouverneur van zijn zoon in den corridor op en neer wandelen. Hem zonder grond verdenkende van beluistering, wierp hij hem op den grond en trapte hem de borst in.

Zijn eenige staatszorg bestond in het ontwerpen van schouderweren voor het leger. Hij wilde zelfs een gedeelte van zijn grondgebied verkoopen aan een andere mogendheid, maar werd daarin verhinderd door een derde.

In het buitenland was hij nog teugelloozer. Te L. waggelde hij dronken over straat en liep gevaar door de glasruit van een bazaar te rollen. Te V. deed hij op klaarlichten dag de vuilste sletten in het logement komen, waar hij zijn intrek had genomen. De villa A. bevolkte hij met veile meiden. Te C. in het hotel R. vertoonde hij zich naakt als een zwijn in den tuin, terwijl dames voorbij kwamen. Een Yankee, die met zijn vrouw en dochters in dezelfde plaats gelogeed was, dreigde hem voor zijn raap te blazen, zoo hij zich niet behoorlijk kleepte en klaagde hem aan bij de politie wegens "aanslag tegen de zeden". Hij werd gedagvaard, maar antwoordde dat hij "onschendbaar" was en heesch toen boven zijn logement de vlag van zijn land, die met roem gewapperd had op alle zeeën en nu moest dienen tot bescherming der bestaliteiten van dezen mandril. Hij

noodigde daar ook dr. M. een achtenswaard geneesheer, tot een middagmaal. Onze eskulaap verscheen deftig in zwarten rok en witte das. De vorstelijke gastheer was gedoken in een vuil wijd lakensch vest (*vareuse*) en begon met vuile taal:

"Gijlieden, doktoren, hebt toch een lekker baantje. Gij komt bij alle vrouwe en kunt overal uw vinger in steken."

De geneesheer antwoordde dat hij niet gekomen was om smeerlapperij te hooren, nam zijn hoed en vertrok.

Een anderen dag ging de dorstige vorst bij een fotograaf. Op de vraag, wat hij drinken wilde, antwoordde hij: "champagne", zwelgde daarvan met zijn adjudant en liet zijn gastheer toezien.

Zoo heer, zoo knecht! Een zijner adjudanten logeerde in het hotel **L.**, naast het hotel **R.** van den vorst. Eenige dagen vóór zijn vertrek zeide hij tot de logementhouderes: "Ik heb zulke lekkere Gruyèrekaas bij u gegeten en zulk lekker *Kirschwasser* bij u gedronken; ik zou wel een dozijn kazen en een dozijn flesschen mede naar huis willen nemen." Mevrouw **L.** deed haar best om puike hoedanigheid te bezorgen, maar toen zij daar van de rekening aanbod, kreeg zij ten antwoord: Ik heb zoo lang bij u gelogeed, dat gij mij dat wel kunt geven als fooi (*pour la bonne main.*)

Onze vorst heette ook een beschermer van "de schoone kunsten". Op zekeren dag zag hij in een bazaar schilderwerk op porselein.

—Wie heeft dat gemaakt?

—Mejuffrouw **R.** ...d.

De kunstnares werd ontboden. Hare oogen en ander natuurschoon wecten den `kunstzin" van onzen Maecenas, die haren vader deed komen en hem aanbod zich te belasten met de zorg voor hare verdere ontwikkeling. De papa was een man, rijker aan talent dan aan geld, en deed de eerste oogenblikken denken aan het versje van Béranger:

Ah monsieur le Sénateur

Quel honneur! quel honneur!

Maar eenigszins bekend met het begrip, door den vorst gekoesterd omtrent kunst en schoonheid, waagde hij het te vragen wat het lot zijner dochter zoude zijn na voltooiing van de artistieke opvoeding.

—Wel, ik zal haar verbinden aan den schouwburg van mijn hofstad.

Papa maakte bezwaar.

—Wel, als ik voor haar betaald heb, zal ik toch wel met haar kunnen doen wat ik wil.

De Maecenas bleef nuchter van zijn boutje.

Wellust en wreedheid gaan meestal samen. De vorst schraapte

honderdduizenden guldens bijeen, zonder hart voor zooveel arme onderdanen. Wel had hij zorg voor zijne paarden, maar de berooide schatkist van den Staat moest de schatten betalen, die op een paleis geleken.

Voor dezen gekroonden aap bogen ministers, generaals, admiraals, rechters, predikanten enz. als knipmessen. Zij hadden altijd den mond vol van geliefd stamhuis, geëerbiedigd hoofd, enz., zelfs de vromen, ondanks hun tekst: "Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen." De zoogenaamde volksvertegenwoordigers, die een ledepop van hem maakten, huldigden hem als een model-vorst. Alleen *het werkvolk* durfde zijn afkeer toonen. Dat volk, vroeger een der rustigste van Europa, gaf luide zijn ontevredenheid te kennen. Zijn schrijvers werden vervolgd. Zelfs na hunnen dood werd hun rust niet gespaard."

Een dergelijk stuk zou ook nu de kans op een proces opleveren, misschien zelfs eerder dan een eeuw geleden toen men elkaar op papier wat gemakkelijker uitschold voor ploert, leugenaar en dief dan tegenwoordig.

Roorda zelf werd niet vervolgd, maar toen in 1887 de anarchist Alexander Cohen bij een bezoek van Willem III aan Amsterdam vanuit het publiek "Weg met koning Gorilla!" riep, kreeg hij zes maanden gevangenisstraf, ondanks zijn verdediging dat niet hij maar de rechters het verband legden tussen 'gorilla' en Koning Willem III. Roorda's stijl van redeneren was niet alle lezers van *Recht voor Allen* bevallen. Toen Domela Nieuwenhuis na het ondergaan van zijn gevangenisstraf het redacteurschap van *Recht voor Allen* weer op zich nam, kreeg hij een opgelucht briefje van Nellie van Kol (vrouw van de bekende socialist H. van Kol, zelf schrijfster) die blij was dat het blad nu weer wat fatsoenlijker zou worden: "de invloed van Roorda op *Recht voor Allen* was niet goed, er is nooit zooveel straattaal in voorgekomen dan sedert de beschaafde Roorda de platste uitdrukkingen gebruikte."

Zelf was Roorda ook onzeker over zijn stukken. Aan Multatuli vroeg hij: "Zeg mij s.v.pl. of mijn toon in *Recht voor Allen* goed is: niet te neerbuigend en niet te hoog". (augustus 1886)

Aan Nieuwenhuis, die hem kennelijk gecomplimenteerd had met zijn eerste stukken, schreef hij: "Zoo ik wat 'teveel' over Indië schrijf, is het omdat Gij bekendet er weinig van te weten en onze 300-jarige Indische kruieniers- en woekerpolitiek eene der hoofdoorzaken van onze ontarding is, wat bijna niem and begrijpt en gelooven wil". Dat was inderdaad een thema dat Roorda steeds vaker aansneed:

juist omdat Nederland met de mond en in geschrifte belijdt het goede met den Javaan voor te hebben maar in de *praktijk* heel anders handelt (hij lichtte dat altijd toe met een veelheid van cijfers) is er een mentale verrotting opgetreden, waaraan het land ten gronde gaat.

In diezelfde brief (november 1886) schrijft hij: "Ik ben niet in elk opzicht anarchist, vooral niet communist, maar noch veel minder 'étatiste'. Maar ieder kan socialist zijn onder de leus van Littré: 'Het socialisme is het streven naar een beteren, nu nog onbekenden vorm der maatschappij'. Niet alles te gelijk! Dus eerst algemeen stemrecht met referendum".

In zijn memoires citeert Domela Nieuwenhuis deze brief en voegt er aan toe: "zoo schreef hij mij, zonder te begrijpen dat men aan zoo'n bepaling (*d.w.z. de omschrijving van Littré, H. V.*) niets heeft, want op die wijze is zoo wat elkeen socialist."

In zijn necrologie van Roorda (kort na diens dood geschreven) maakt Domela Nieuwenhuis duidelijk dat Roorda een buitenbeentje in de beweging was, erg gewaardeerd, maar toch een buitenbeentje: "Zijn geest was weinig gemaakt voor een bepaald stelsel en daarom zou een partijverband waarschijnlijk weinig sympathie bij hem hebben gevonden, ofschoon hij aan den anderen kant het noodzakelijke daarvan niet kon ontkennen".

In zijn memoires heet het: "Roorda was evenmin als zijn vriend Douwes Dekker een partijman, hij was een franc-tireur die op eigen risico en voor eigen verantwoorde lijkheid zijn schoten richtte op de machthebbers onzer maatschappij. Hij ging door voor wat men in den regel noemt een lastig mensch', maar dat kwam omdat hij niets over zijn kant liet gaan en waar hij onrecht zag, daar trad hij ertegen op zonder aanzien des persoons. Maar hij was een trouw vriend, die onrecht wist te bekennen wanneer hij overtuigd werd iemand onrecht te hebben aangedaan. Rondborstig en eerlijk van karakter moest hij elkeen aantrekken, die deze eigenschappen zelf bezat en ten toon spreidde." (1910)

Inderdaad had Roorda moeite met het bepalen van zijn positie in de nieuwe beweging. Het duidelijkst heeft hij zijn opvattingen neergeschreven in de 'brieven zonder oorspronkelijkheid' (ze wemelen inderdaad van de citaten), waarin hij aan de hand van allerlei sociologische geschriften probeert na te gaan welke evolutie er is in de samenlevingsvormen en dan de volgende 3 stadia signaleert:

"1e) *Werktuiglijke dwang*, die slechts bestaanbaar is met de laagste

trappen van het biologische leven;

2e) *Differentieering of subordinatie* door verdeling van arbeid of door politieke dwingelandij, altijd degradeerend voor het meerendeel der vereenigde individuen, zoo niet voor allen;

3e) *Consensus*, meer en meer *zelfbewust* en *vrijwillig*.

Ziedaar de drie trappen van sociologische ontwikkeling. Hieruit volgt, dat, voor zooverre als er wetenschappelijk een einddoel aan de maatschappelijke evolutie kan worden aangewezen, dit doel slechts zijn kan: *anarchie* of *akratie*, dat is: een ruim bedrag van samenwerking van autonome individuen, zoo volkomen, als hun biologische bewerktuiging gedooft, en die samenwerking verleend, niet door eenigen werktuiglijken band, noch door subordinatie, hetzij door fysiologischen of politieken dwang, maar geheel door hunnen eigenen *zelfbewusten en vrijen wil* in de nieuwere psychologische beteekenis van het woord.

Dat verschrikkelijke woord *anarchie* (niet *ordeloosheid* maar *regeeringloosheid*) is het laatste woord der wetenschappelijke leer van de ontwikkeling, al doet het ook onze Kamerleden brullen gelijk tijgers in een beestenspel op het oogenblik der voeding."

Aan Multatuli schreef hij tegelijkertijd:

"Ik ben, gelyk gy, voor een minimum van Staatsbemoeiing. De Paepe schreef onlangs aan van Kol: "Ik ben zooveel mooglyk *étatiste*." 't Is stekeblindheid. Maar de Staat behoort, dunkt my, tusschenbeide te treden, als hy buitengewone voorrechten of rechten toekent, zoo als mynconcessies, suikerkontrakten, enz. Maar juist dan blyft hy toezien, terwyl hy uzurpeert.

(...)

De meeste sociaal-democraten, anarchisten, enz. zyn te absoluut. Ik verwacht althans weinig van den geluksstaat, voorspeld door Louise Michel. Men moest beginnen, dunkt my, met te streven naar hetgeen reeds veroverd werd door het minst ongelukkige volk: Zwitserland.' Gy noemt den toestand ellendig. In één opzicht komt hy my donkerder voor dan een eeuw geleden. Toen trachtten de 2 partyen: Koning en adel, ieder den derden stand te winnen om de tegenparty krachteloos te maken. Zy hoopten ieder hem in slaap te wiegen na hem te hebben gewekt. Daarom wilde ieder de Staten-Generaal byeen geroepen hebben. Maar het been waarom de 2 honden vochten werd door den derden genomen. Men zag zyn dwaling in en sloot weer aaneen. Vandaar de omwenteling. Ware eene der twee partyen trouw geweest jegens den 3en stand, de omwenteling zoude niet zyn uitgebarsten. Maar nu zyn Koning, Ministe rie, Parlement en

Bourgeoisie eensgezind tegen den 4en stand. Hoe is voldoening van dezen nu mogelyk zonder omwenteling? "

Een omwenteling dus, maar liefst zonder geweld en liefst leidend tot vrijwillige samenwerking van individuen, zonder een staat. Dat was wat Roorda wilde.

Joan A. Nieuwenhuis schrijft in zijn herinneringen `Uit den tijd der voortrekkers': "het liberalisme is van aard anarchistisch." Dat gold voor Roorda zéker. Hoezeer hij ook sympathiseerde met de arbeiders en het socialisme, de gedachte aan een staat die zich méér en méér met het individu zou bemoeien (voor diens eigen bestwil, dat zag hij wel), kon hij eigenlijk niet goed verdragen. Zijn ambivalentie komt goed tot uitdrukking in de (ongepubliceerde) brief aan Multatuli van augustus 1886:

"Ik kan niet besluiten naar volksvergaderingen te gaan. Daarvoor ben ik misschien te aristokratisch. In mijn gemoed en gevoelen een demokraat, maar in mijn omgang niet. De menschen zouden daadlijk aan mijn gezicht zien dat ik mij niet op mijn gemak voel en zich terecht gekrenkt achten. Misschien is 't ook afkeer van gezwets. Ik *1. Roorda had veel op met de Zwitserse democratie, omdat er het referendum als mogelijkheid aan toegevoegd was: het referendum biedt kiezers de kans om tussentijds rechtstreeks invloed uit te oefenen op het beleid.*

ken niets dwazers dan verzoek om Staatshulp, dus meer belastingdruk in een tijd van drukkende belasting."

Tussen de regels door kun je lezen dat hij eigenlijk bang was tijdens zo'n vergadering zo kwaad te worden op mensen die alle hulp van de staat (in plaats van zichzelf) verwachtten dat hij zou opstaan en een redevoering zou afsteken waarbij zou blijken dat hij eigenlijk nog steeds de aartsliberaal was van 20 jaar eerder. Het anarchisme bood een tussenweg en al werd Roorda ook nooit een echte anarchist, die richting trok hem al met al toch het meest aan.

Wie weet heeft het buitenbeentje Roorda met zijn anarchistische contacten en sympathieën toch ook invloed gehad op de richting die Domela Nieuwenhuis uiteindelijk opging. Het contact tussen hen was (zoals blijkt uit de brieven in het Instituut voor Sociale Geschiedenis) zeer vriendschappelijk, ook al omdat Domela's zoon in de kost was bij Roorda's schoonmoeder.

Na zijn vrijlating uit de gevangenis trok hij dan ook, om wat op krachten te komen, naar Clarens. In zijn memoires schrijft hij erover: "Toen ik na een aangename en liefderijke verpleging in het gezin van Roorda van Eysinga en genietende van de heerlijke najaarslucht in

Clarens spoedig weer de oude was, keerde ik huiswaarts om mijn taak te hervatten."

Joan A. Nieuwenhuis (geen familie) beschrijft het gevolg in 'Uit den tijd der voortrekkers':

"Tot herstel van zijn in de gevangenis geschokte gezondheid, was Domela Nieuwenhuis naar Zwitserland gegaan. Toen hij daar een poos was, ontving ik een brief van hem, waarin hij meldde van plan te zijn naar Nederland terug te keeren. Maar hij wilde voorloopig graag blijven buiten de publieke belangstelling — en daarom dacht hij er over, eerst naar Groningen te gaan en daar dan, zoo mogelijk, bij mij te logeeren.

Mijn vrouw en ik vonden het best, en zoo gebeurde het, dat hij enkele dagen later bij ons thuis kwam.

Wij ontvingen hem verheugd, maar toch wel een beetje onder den indruk van zijn veranderd gezicht, dat nog steeds de sporen droeg van zijn gevangenschap. Wij spraken toen maar heel kort over zijn doorgestane ellende, wat hem aangenaam bleek te zijn. Maar, na een poos van rust, spraken wij des te meer en langdurig over ons inzicht omtrent de verdere ontwikkeling van de socialistische arbeidersbeweging.

En het bleek toen aan mij — en gewis ook aan hem — dat wij dienaangaande niet meer volkomen homogeen dachten.

In 't eerst bleef dat verschillend inzicht beperkt tot bijzaken — kwestie van tactiek of zoo. Maar een paar dagen na zijn aankomst sprong de bom.

(...)

Den anderen dag, terwijl wij rustig de krant zaten te lezen, ging hij er op eens recht voor zitten, om mij iets te vertellen, wat hij blijkbaar al eerder had willen zeggen. Bij wijze van inleiding sprak hij eerst van zijn bezoek den vorigen avond aan het gebouw "Eendracht", waar hij G. Nanninga en andere vrienden had gesproken, en zei toen, met een bij hem ongewoon vertoon van vertrouwelijkheid: "Met mijn broer, de hoogleeraar, heb ik een gesprek gehad over de *demokratie* en de waarde daarvan voor het volk. Hij zag daarin niet zoveel heil"...

Ik lachte even, waarop hij eenigszins scherp vervolgde: "Wat mijn broer er van zei, is volstrekt niet belachelijk. Ook ik ben gaandeweg tot de overtuiging gekomen, dat het aansturen op een zoogenaamde *volksregering*, bij meerderheid van stemmen, een verplaatsing is der overheersching. De diktatuur van *een enkeling*, wordt dan vervangen door de diktatuur van *meerderen* — meestal de slimsten, maar niet de beste menschen."

De toelichting die hij daarbij gaf ging in de richting van het anarchisme, hoewel ik, en waarschijnlijk ook hij, daar toen niet aan dacht. Eerst later heb ik dat begrepen en eveneens de overeenstemming met zijn broer, die een eerlijk liberaal was. Want het liberalisme is van aard anarchistisch."

Of Roorda echt van betekenis is geweest voor deze ommekeer van Domela Nieuwenhuis is niet duidelijk', maar het is een intrigerende gedachte: de aartsliberaal Roorda die de overtuigde sociaaldemocraat Domela Nieuwenhuis op het spoor van het anarchisme zet

Roorda heeft die ommekeer niet meer meegemaakt. Hij overleed kort na het vertrek van Domela Nieuwenhuis: "De dag vóór mijn vertrek had hij koude gevat, maar daar zich geen teekenen van ongerustheid vertoonden, ging ik heen maar hoe verbaasd en verdrietig was ik enkele dagen later te moeten vernemen, dat Roorda ten gevolge van een herhaalde longontsteking op 23 oktober 1887 was overleden.

Onder velen bestond het vermoeden dat hij vergeven was en ofschoon ook ik zijn vijanden voor niets te goed acht, meen ik toch dat voor dit vermoeden alle grond wordt gemist. Men had Roorda een kandidatuur aangeboden voor de Tweede Kamer en wel tegenover van Dedem te Hoorn. 2 Wij hadden Roorda graag in de Kamer gezien, opdat hij ook daar de geselroede zou zwaaien op de wijze zooals hij zulks doen kon, maar het klimaat zou hem ondienstig zijn geweest. Ook lachte hem die plaats niet toe". (Necrologie)

1. Joan A. Nieuwenhuis zocht de oorzaak meer in Domela's broer, de `eerlijke liberaal' en Groningse hoogleraar mr. J. Domela Nieuwenhuis, aan wie Domela een dag tevoren een bezoek gebracht had.

2. Dit was Baron van Dedem, met wie Roorda in 1863 een pistoolduel uitvocht, n.a.v. de `toast' ten behoeve van de weduwe Van Zanten. Van Dedem was toen de (jonge) advocaat van Dorrepaal.

Alweder heeft de dood het officiële Nederland verlost van een edelen, vurigen bootprediker, overlatende aan het Nederlandsche volk der toekomst, om een zwaren schuld te delgen aan een zijner groote uitgestooten zonen. Zooeven ontvingen wij met diepe droefheid en deelneming het onverwachte bericht van het overlijden van onzen hooggeschatten vriend en medewerker

S. E. W. Roorda van Eysinga.

Ook hij was te groot van ziel om op Nederlandschen bodem in vrijheid en blijheid te kunnen leven en stierf gelijk Busken Huet en Multatuli in den vreemde, als balling te Clarens in Zwitserland.

In 1864 viel hem de eer te beurt niet-eervol als Indisch Ingenieur uit 's lands dienst te worden ontslagen en uit Indië te worden verbannen omdat hij zich, gelijk Multatuli het uitdrukte, `verzet had tegen de uitoefening van het mandaat van den dievenmandoer Baron Sloet', omdat hij de laaghartige uitzuiging van de Javanen in de Vorstenlanden door den schurk Dorrepaal in de Java-Bode had openbaar gemaakt en aan onze wetgevers had durven zeggen: "s lands vaderen verwaarloozen 's lands kinderen'.

Hij werd broedeloos gemaakt en tot enkele dagen voor zijn dood was hij tot aanhoudende krachtsinspanning en zwaren arbeid verplicht om aan de gevolgen der miskenning voor zichzelf en de zijnen het hoofd te kunnen bieden. Toch heeft hij tot den einde toe dat fiere hoofd waardig omhoog gehouden en zijn rusteloozen arbeid dienstbaar gemaakt aan de verdediging van de belangen der verdrukten in Indië en ook in Nederland, getuige zijne zoo gewaardeerde medewerking aan ons orgaan *Recht voor Allen*.

De Nederlandsche Regeering heeft aan zijn vervolgers de eer gegeven die het Nederlandsche *Volk aan hem* zou hebben toegekend. De `liberaal' Otto van Rees heeft zich aan Heemskerk verkocht, ontving als loon zijner eerloosheid de Indische landvoogdij en zuigt nu de Javanen uit tot op het gebeente.

De schurk Dorrepaal en zijn huurling Baron van Dedem werden wegens hun `zielenadel' benoemd tot ridder van den Nederlandschen Leeuw; van Rappard werd tot den adelstand `verheven' en bracht het tot lid van de 'Hooge' Regeering van Ned. Indië; baron Sloet werd door de `liberalen' tot kamerlid gekozen.

En zoo werden ze allen geadeld, geacht en geëerd ... ook Roorda, doch *hij* niet door de grooten maar door de kleinen der aarde. Al zijn eer, al zijn adel ligt uitgedrukt in den adelbrief die hem werd uitgereikt door zijn bediende, den eenvoudige van harte, die overal weenende klaagde:

'Mijnheer wordt uitgeworpen, omdat hij te goed is voor den kleinen man.'

Haat en vloek voor het land waar zulk een adel wordt miskend en gestraft!

Uit: Recht voor Allen van 9 september 1887.

20. HET LEVEN NA DE DOOD

Roorda werd begraven in Clarens. Een halve eeuw later bezocht zijn biograaf S.A. Reitsma het kerkhof: "Een wensch van Roorda van Eysinga was, dat op zijn grafsteen alleen gebeiteld zou worden 'Hier rust de dichter van den Vloekzang'. Of dit geschied is, is mij onbekend. Zoekende naar het graf te Clarens werd mij medegedeeld dat het na de traditionele dertig jaar werd opgeruimd. Niets wijst meer de plaats aan, waar Roorda van Eysinga zijn laatste slaapt".

In 1889 bundelde Domela Nieuwenhuis de stukken die Roorda in Recht voor Allen schreef en voegde er een biografie aan toe. In latere jaren schreef af en toe iemand een artikel over het leven en werk van deze dwarsligger, maar zijn eigen voorspelling dat hij maar een klein plaatsje in de geschiedenis zou krijgen, is uitgekomen. Het is wel een mooi plaatsje geworden.

Roorda's dood liet zijn jonge weduwe Jenny achter met de zorg voor 8 kinderen: haar eigen dochtertjes van 4 tot 9 jaar, haar 3 stiefkinderen uit Sicco's eerste huwelijk (resp. 12, 17 en 19 jaar) en de 'Indische' kleindochter Marianne (bijna 20). Ze trok met het gezin naar Lausanne, waar haar moeder en broers woonden. Dat blijkt uit een brief van maart 1888 aan Domela Nieuwenhuis, waarin ze de treurigheid beschrijft die het gezin overviel bij de dood van "deze liefhebbende vader en echtgenoot, die slechts voor het geluk van de zijnen leefde en die alles voor ons was. Mijn arme kleintjes, vooral de jongste, spreken onophoudelijk over hem" (vertaling uit het Frans). Kennelijk heeft Domela Nieuwenhuis aangeboden een deel van de bibliotheek over te nemen, in een poging om het gezin financieel te helpen, want Jenny stuurde hem een lijst met boeken waaruit hij kon kiezen nadat Felix (de oudste zoon immers) zijn keus bepaald had.

Ze schreef bezig te zijn met de uitzet van Marianne, die kennelijk terug ging naar Indië. Marie, Roorda's 19-jarige oudste dochter, was al vóór zijn dood het huis uitgegaan. Ze komt in de brieven aan Multatuli geregeld voor, want hij mocht graag haar kinderlijke wijsheden aan zijn vriend citeren. Later werd ze wat lastiger, wispelturig, een flapuit, kortom een Roorda. Tegen zijn wens toonde ze ook belangstelling voor godsdienst.

"Mijn dochter is nog steeds schoon, aristocratisch schoon. Ik wou dat een flink, verstandig, braaf man haar reeds nu ten huwelijk vroeg. Elle n'a pas de plomb dans la tête," verzucht vader Sicco in een brief

aan Multatuli (1886, ongepubliceerd gedeelte). Ze was toen al het huis uit, en hulp-onderwijzeres aan een kostschool te Marmand. Later vertrok ze als onderwijzeres naar 'Rusland', in 1942 leefde ze 1. Domela Nieuwenhuis schreef in zijn memoires dat op Roorda's graf de woorden *Exilé — Courage, Justice, Bonté* gebeiteld waren. nog, ongehuwd, in Warschau.

Zoon Henri (17) studeerde voor ingenieur. Of hij deze studie afgemaakt heeft is niet bekend, hij nam al v rij snel een baan als onderwijzer in Lausanne, bij de 'Ecole des Jeunes Files'. Hij zou zijn hele leven wiskundeleraar in die plaats blijven. Ook van Henri zijn enkele brieven aan Domela Nieuwenhuis bewaard gebleven. Hij schrijft daarin (1892) dat hij blij was met deze baan, omdat er na de dood van zijn vader veel schulden betaald moesten worden, en stiefbroer Felix zijn steun moest staken. Henri was in die tijd overtuigd anarchist, had plannen voor een anarchistische roman, zou gaan schrijven in verschillende bladen.

Of het daarvan gekomen is, heb ik niet kunnen achterhalen. Wel is zeker dat hij tussen 1915 (het jaar waarin zijn tweede moeder Jenny stierf) en 1925 onder de schuilnaam Balthasar een grote reeks schetsjes schreef, die jaren later gebundeld werden (*Oeuvres complètes d'Henri Roorda*, uitg. Editions l'Age d'Homme, Lausanne, 1969). Op de achterflap wordt hij aangeprezen als de grootste humorist van Zwitserland.

Het zijn merendeels column-achtige stukjes over uiteenlopende onderwerpen, zoals de Eerste Wereldoorlog, politici, korte rokken, het recht van winkeljuffrouwen om niet te hoeven glimlachen, enz. Hij propageerde het vrije huwelijk en lanceerde op onderwijsgebied ideeën die ook nu nog modern aandoen. In zijn artikelen komen geen herinneringen aan zijn vader voor. In de latere stukken wordt de toon somberder. Het boek eindigt met een uitvoerige verhandeling over zelfmoord, en zijn afscheidsb rief aan een vriend: "Als je dit leest ben ik dood, als alles goed gaat, tenminste". 1 Het ging goed, hij stierf in 1925, 55 jaar oud, en liet een vrouw en twee dochters achter.

Roorda's derde kind uit zijn eerste huwelijk was Lindor, bij wiens geboorte (1875) zijn vrouw Selinda overleed. Over het leven van Lindor is niet meer bekend dan dat hij later naar Indië ging (via contact met Felix?), daar planter werd en in januari 1923 op 47-jarige leeftijd overleed.

Van de 4 dochters uit Roorda's tweede huwelijk (Gertrude, Felicie,

Charlotte en Jenny) werd Felicie niet ouder dan 15 jaar, Gertrude en Charlotte huwden maar kregen geen kinderen, Jenny trouwde met Charles Ossent en kreeg twee zoons, van wie er één een stukje van de naam van zijn grootvader aan de zijne toevoegde: Edouard Ossent d'Eysinga. Sicco leeft voort in Zwitserse en Franse dames en heren die niet meer dan een vage notie kunnen hebben van wat en wie die verre Hollandse voorvader was.

1. Notities van Ieme v.d. Poel, die voor ons Henri's verzameld werk las.

Hetzelfde geldt vermoedelijk voor de Indische tak.

Felix, Roorda's Indische zoon, werd geboren in 1848 en erkend in 1862. Vader Sicco vermeldt in 'Mijn verbanning, de officieele waarheid' dat GG Pahud zijn jeugdige zoon gratie schonk toen deze veroordeeld werd tot een week gevangenisstraf vanwege 'onopzettelijke manslag'. Hij was 20 toen zijn vader verbannen werd.

Over zijn verdere leven is niet meer bekend dan dat hij koffieplanter werd. In het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned.-Indië van oktober 1886 staat een uitvoerig artikel van A.J.W. van Delden, getiteld "De Liberia Koffij op Gemampier" waarin deze beschrijft hoe hij (zaakwaarnemer van de afwezige eigenaar) en plantagebeheerder F. Roorda van Eysinga erin slaagden om via een speciaal fermenteer-proces de onaangenaam smakende Liberia-koffie voor consumptie geschikt te maken. Dat was een doorbraak, want deze koffiesoort was ongevoelig voor de koffiebladziekte die zware schade aanrichtte in die jaren, en oorzaak was van het feit dat Felix de financiële steun aan zijn vader moest verminderen.

Uit die tijd dateert ook een portret van Felix, door Rob Nieuwenhuys gevonden in een plantersboek.

Dat deze Indische zoon erg aan zijn vader gehecht was blijkt uit een opmerking in de eerder genoemde brief van weduwe Jenny aan Domela Nieuwenhuis: "De arme Felix heeft 2 maanden te bed gelegen, na de dood van zijn vader".

Uit Roorda's brieven aan Multatuli blijkt dat hij in elk geval van plan is geweest om in de jaren '80 naar Europa te komen, maar dat is als gevolg van de optredende koffiecrisis vermoedelijk niet gelukt. Hij stierf op 13 maart 1902.

Felix kreeg in 1868 een dochter, Marianne, die hij op 3-jarige leeftijd naar Europa stuurde. Zij was zwak van gezondheid, de familie Roorda reisde zelfs in 1878 voor haar herstel naar de 'badplaats Uriage, bij Grenoble'. In 1886 schreef Sicco nog aan Multatuli

(ongepubliceerd gedeelte van brief dd 9 mei) dat zij sukkelde aan de naweeën van een tyfeuze koorts, maar `ze is nog steeds ons zonnestraaltje'. Marianne komt ook voor op de familiefoto die we in het Multatulimuseum aantreffen. Zoals al eerder gesteld werd, keerde zij na de dood van Sicco vermoedelijk terug naar Indië. Het Indisch Familiearchief leverde de informatie dat een Marianne Roorda van Eysinga in 1924 in de adresboeken voorkomt `als zijnde getrouwd met P.M. Ockerse. De man was administrateur van een cultuur-onderneming'. Maar Felix had nog een andere dochter, Alice Felixe, geboren in 1891, dus 4 jaar na Sicco's dood en 23 jaar na de geboorte van zijn eerste dochter Marianne. Haar bestaan werd me pas bekend via informatie van de heer N.S. Roorda van Eysinga (zelf overigens geen directe afstammeling van Sicco) die mij vanuit zijn woonplaats in Frankrijk een kopie stuurde van een brief die hij in 1952 van deze kleindochter van Sicco ontving:

Semarang, 20 Nov. '52.

Waarde Neef,

Om te beginnen, dat ik blijde be richten krijg van de fam. Robersen, waar U ook de harte lijkste groeten van die fam. moet hebben. In de eerste plaats ben ik zoo v rij geweest U "neef" te noemen. In de hoop dat U mij niet kwalijk zult nemen.

Ik ben "Alice Felixi" dochter van Papa Felix en Grootpa Willem' , die in Zwitserland is overleden. "Losane" is hun woonplaats. Ik heb nog een oudere zus die reeds in 1950 is overleden. Zij heet "Mariane", en op haar 3e jaar naar Zwitserland bij grootpa is grootgebracht tot haar 19e jaar.

Grootpa heeft één broer die Student is en nog een ander broer als Dominé 2 was. Volgens vertellen is Grootpa 4 x getrouwd geweest, waarvan mijn vader uit een Niasse vrouw is geboren en oom Lendor. Mijn vader is in 21 Maart 1848 geboren en in Solo overleden in 13 Maart 1902. En oom Lendor is in Malang overleden. De photo van Grootpa heb ik nog die door mijn zalige zus is geschilderd.

Grootpa heeft nog andere kinderen, zoowel dochters en zoons, Tante Jenny en tante Lotty, oom Harry is reeds overleden. 3 Van de andere fam. kan ik niet vertellen, a angezien ik nog te klein was om te begrijpen. Graag zou ik van U willen weten van welke grootpa U bent. Ik hoop dat U mij niet kwalijk zult nemen. Ik leef hier in de Diaconie van de Prot. Kerk en heb niets van bestaan. Papa was wel adm. geweest en daarna Landheer en had ons ook een groote nalatenschap gegeven, doch ik weet niet hoe Papa had geregeld,

zoodat mijn voogd al mijn erfenis op kan maken. Ik ben in 20 Maart 1891 geboren en moet nu eiken dag voor den kost hard werken. En ben Staatloos, aangezien mijn papieren bij de burgerlijkestand alles verbrand zijn, kan ik geen Paspoort aanvragen.

Nu dan Neef en nicht, vergeeft het nogmaals dat ik direct zoo vrij ben om U beiden als fam. te erkennen.

Ontvangt U beiden met uw kindern mijn bel. groeten
uwe nicht

Alice Felixi

1. Grootvader Sicco heette Sicco Ernst Willem.

2. Dit moeten Sicco's stiefbroer Philippus Pieter (de taalkundige) en zijn jongere broer Sytze (de dominee) zijn.

3. Hier worden Jenny, Charlotte en Henri bedoeld, 3 van Roorda's 7 'Europese' kinderen.

Een treurigmakend relaas.

Als er nog andere Indische Roorda's bestonden is in elk geval niemand van hen na de soevereiniteitsoverdracht gerepat rieerd, zoals ik op basis van gegevens van de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters kon vaststellen.

Misschien leeft Sicco nog voort in een aantal Indonesische dames en heren, maar de kans dat zij weten wie of wat hun overgrootvader was lijkt gering.

Sicco Roorda van Eysinga verdient méér dan de volstreckte vergetelheid.

Noot 5 bij de Havelaar zorgt daarvoor, maar het is toch ook de moeite waard om te weten wie de mens achter deze noot was. Dat is de rechtvaardiging van dit boekje, waar ik geprobeerd heb alles wat over hem te achterhalen viel zo foutloos mogelijk te ordenen.

BIBLIOGRAFIE

IN BOEK- OF BROCHUREVORM VERSCHENEN WERK VAN
S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA

Eenige denkbeelden over goedkope spoorwegen op Java. Soerabaja, 1 nov. 1864. Thieme Kolff & Co. (1864).

Mijne verbanning; de officieele waarheid. Grevenbicht, 28 mei 1865. Gebr. J. en H. van Langenhuisen (1865).

De 'Liberalen' en mijne verbanning. Delft, 8 augustus 1865. J.C. Schlómann (1865).

Een mysterie; eerste adres aan de tweede kamer. Delft, 13 oktober 1865. J.C. Schlómann (1865).

Trekt Nederland batige saldoos ten koste van Java? ; tweede adres aan de tweede kamer, een getuigenis à décharge. Delft, 20 november 1865. J.C. Schlómann (1865).

Eene ontleding van 'Onze koloniale staatkunde'. Delft, 18 december 1865. J.C. Schlómann (1865).

Heftigheid en gemoedsbezwaren; derde adres aan de tweede kamer. Grevenbicht, 11 mei 1866. J.C. Schlómann (1866).

Mijne verbanning en mijn vloekzang; eene andere waarheid dan de officieële. Grevenbicht, 29 mei 1866. J.C. Schlómann (1866).

Weten en begrijpen. Rolle, 7 juni 1873. P.J. Kraft (1873).

Thomas Joannes Stieltjes. Badplaats Uriage bij Grenoble, 12 oktober 1878. Overdruk uit 'Tolk van den Vooruitgang'.

Nellie's brieven over de Oost. Clarens, 28 augustus 1886. Overdruk uit 'de Dageraad'.

Waar zal ik ellende vinden? Clarens, 13 juni 1887. Overdruk uit 'Recht voor Allen' van het artikel 'Een misdadige circulaire'.

Uit het leven van Koning Gorilla. Clarens, 1887. Deels overgenomen uit een artikel in 'Recht voor Allen'. Herdrukt in 'Hop hop hop, hangt de socialisten op' van L. de Vries (1967).

Verzamelde Stukken van S.E.W. Roorda van Eysinga. B. Liebers & Co (1889). Artikelen uit 'Recht voor Allen', met een biografische schets van F. Domela Nieuwenhuis.

Briefwisseling tusschen Multatuli en S.E.W. Roorda van Eysinga. W. Versluys (1907).

BLADEN WAARIN S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA SCHREEF

Onderstaande lijst is geput uit de briefwisseling Multatuli-Roorda, de diverse brochures die Roorda schreef, en de artikelen die over hem verschenen. Van de meeste bladen konden we achterhalen in welk jaar er in elk geval iets van Roorda in stond, een nauwkeurige

afbakening van het begin en eind van zijn medewerking was meestal niet vast te stellen.

Het *Bataviaasch Handelsblad* (1859 en later).

Het *Deventer Weekblad* (tijdstip onbekend, in elk geval één artikel: 'Was ik zo vaag?').

De *Dageraad* (bijv. in de jaargang 1885-86, drie artikelen onder de titel 'Beschaving of koffi?').

Het *Groninger Weekblad* (1886-87).

Het *Indisch militair tijdschrift* (rond 1872).

De *Indische Opmerker* (bijv. 1881, technische artikelen in de serie 'Strooptochten op nijverheidsgebied').

De *Java-Bode* (o.m. het 'gewraakte' artikel van 25 juni 1864).

De *Lantaarn* (ca. 1885).

De *Levensbode* (ca. 1871).

De *Locomotief* (1870-72 en na 1885, broodschrijverij onder de titel 'Brieven': wetenswaardigheden uit Europa).

De *Nederlandsche Spectator* (bijv. 1883, een serie 'Uitboezemingen van een excentrieke', voornamelijk over Zwitserland).

Het Nieuwe Schoolblad (Versluys) (ca. 1885, artikelen tegen het openbaar onderwijs, pro het recht van ambtenaren om kritiek op de regering te hebben, aansporing aan leraren om de leerlingen afkeer van de koloniale staatkunde in te boezemen).

Het Noorden (ca. 1870, Roorda was 'Brussels correspondent').

Oost en West (1878 en later. Dit weekblad dreef voor een groot deel op Roorda's produktie. Hij schreef er veel persoonlijke herinneringen op, maar ook uitvoerige betogen, o.m. een lange serie over 'De zege van het nieuwe stelsel').

De *Oostpost* (1864).

Het *Padangsch Handelsblad* (tijdstip onbekend).

La Philosophie Positive (tijdstip onbekend).

Recht voor Allen (1886-87. Deze stukken zijn in 1889 gebundeld).

Le Révolté (tijdstip onbekend).

Het Schoolblad (Bruinsma) (ca. 1885).

Het *Soerabajaasch Handelsblad* (ca. 1864-1870).

De *Sneeker Courant* (ca. 1870).

De *Telegraaf* (bijv. 1872).

De *Tolk van den Vooruitgang* (bijv. 1878).

De *Tijdspiegel* (sept. 1865, artikel over het spoorwegnet van Massachusetts).

Het Vaandel (1866, herinneringen aan zijn kadetten-tijd).

Het Vaderland (ca. 1872).

De *Vrije Gedachte* (bijv. 1873, artikel n.a.v. het overlijden van Otto Carl Matzen).

Mogelijk schreef Roorda ook in *De Stoompost*, het *Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw*, het *Weekblad voor het Onderwijs*, de *Militaire Spectator*.

LITERATUUR

- A.M.D.G. *Mysteriën*. In: De Tijdspiegel, 1865. Deel 2, p. 199.
- P. Brooshooft. *Middelpunt-vliedende mannen*. In: De Beweging, 1908. p. 360.
- B. Bymholt. *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland*. Amsterdam, 1894. (Herdruk Van Gennep, 1976).
- A.J.W. van Delden. *De Liberia Koffij op Gemampier*. In: Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië, oktober 1886.
- F. Domela Nieuwenhuis. *Van Christen tot Anarchist*, 1910.
- I.H. Enklaar. *Joseph Kam, 'Apostel der Molukken'*. Boekencentrum N.V., 's-Gravenhage, 1963.
- Henri A. Ett. *De vloekzang van Sentot. Eert documentaire studie*. In: De Nieuwe Stem. Jaargang 15, december 1960. p. 760-777.
- P.H.C. Jongmans. *De exorbitante rechten van den Gouverneur-Generaal in de Praktijk*. (Dissertatie) J.H. De Bussy, Amsterdam, 1921.
- J.J. Kalma. *Dit Wienen ek Friezen*. N. Miedema & Co, Ljouwert, 1966.
- Van Kesteren. *Een necrologie van S.E.W. Roorda van Eysinga*. In: De Indische Gids, 1888. p. 268.
- Multatuli (= Eduard Douwes Dekker). *Max Havelaar*. Editie van 1875, noot 5.
- Multatuli (= Eduard Douwes Dekker). *Ideeën*. Zie: Idee 227a (noot 1); Idee 535 (noot 2); Idee 655 (noot 3); Idee 1003; Idee 1050.
- Nederlandsche Staats-Courant*. Bijblad.
1864-1865 p. 174; Deel II: p. 739; Deel II, p. 533 ev.; Deel II, p. 649-664; Bijlage 66, p. 686.
1865-1866 II, p. 424 (verzoekschrift no. 13); II, p. 425 (verzoekschrift no. 27).
1866-1867 II, p. 685.
1870-1871 II, Gedr. St. 44, no. 1, p. 337.
Gedr. St. 44, no. 2, p. 1639;
II, p. 957-959.
- 215
- J.A. Nieuwenhuis. *Uit den tijd der Voortrekkers*. N.V. Ontwikkeling, Amsterdam, 1927.
- J.A. Nieuwenhuis. *Een halve eeuw onder socialisten*. De Torentans, Zeist, 1933.
- R. Nieuwenhuys. *Oost-Indische Spiegel*. Amsterdam, 1972. Zie pp. 155-162; 172-223.

N.N. (vermoedelijk C.H.F. Riesz). *Nieuwe bloemlezing uit Rembangsche Brieven*. Overdruk uit het Nieuw Dagblad van 's Gravenhage;

H.C. Susan, Ch. Zoon, 's Gravenhage, 1862.

Papageno (= S. Kalf). *Een revolutionair in Indië*. In: de Javabode, 1 juli, 8 juli en 15 juli 1905. Ook in: de Indische Verlofganger, 31 juli 1925 (verkorte versie).

Julius Péé. *Multatuli en de Zijnen*. Wereldbibliotheek N.V. Amsterdam; 1937.

Ramaer. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. 1924. Deel VI; kolom 1205.

S.A. Reitsma. *S.E. W. Roorda van Eysinga. De dichter van Sentot's vloekzang*. Haagsch Maandblad. Deel XXXV; no. 3 en 4. Maart-April 1941.

P.P. Roorda van Eysinga. *Verschillende Reizen en Lotgevallen van S. Roorda van Eysinga (...)* Amsterdam, 1830-1832.

S.E.W. Roorda van Eysinga. *Briefwisseling met F. Domela Nieuwenhuis*. Bevindt zich op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam.

S.E.W. Roorda van Eysinga. *Briefwisseling S.E. W. Roorda van Eysinga — E. Douwes Dekker*. Bezorgd door mevrouw M. Douwes Dekker. W. Versluys, Amsterdam 1907.

Briefwisseling met E. Douwes Dekker, ongepubliceerd. Bevindt zich in de U.B. Amsterdam (Multatuli-archief).

Th.J. Stieltjes. *De reis met den Gouverneur-Generaal Baron Sloet van de Beele over een gedeelte van Midden-Java in Juni 1862, in verband beschouwd met eenige gebeurtenissen, die hier zijn voorafgegaan of gevolgd*. Deel 2 van 'Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java', 1864. p. 7.

216

W.H. Vliegen. *De Dageraad der Volksbevrijding*. S.L. van Looy, Amsterdam, 1905.

L. de Vries. *Hop, hop, hop, hangt de socialisten op!* Uitgave: Polak & Van Gennep. Amsterdam; 1967.

W.F. Wertheim. *De geest van het Oostindische Gouvernement honderd jaar geleden*. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde. Deel 117. 1961. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. p. 436-546.

Ook opgenomen in: Geschriften van het Multatuli-Genootschap. Deel V. 1962.

Ook opgenomen in de bundel: *Ketters, kwezels, Regenten en rebellen*

(1968).

W.F. Wertheim. *Doopceel van de dichter der Vloekzang*. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde. Deel 116. 1960. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1960.

Wim Zaal. *Vloekjes bij de thee*. Een reportage over de 19de eeuw in Nederland. Amsterdam; 1961. Zie p. 119-120; p. 221; p. 274-275.

217